

GODIŠTE V BROJ 1-2 2016.

SARAJEVO SOCIAL SCIENCE REVIEW

SARAJEVSKI ŽURNAL
ZA DRUŠTVENA PITANJA

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

SARAJEVSKI ŽURNAL ZA DRUŠTVENA PITANJA (2016)
SARAJEVO SOCIAL SCIENCE REVIEW (2016)

Izdavač / Publisher
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Za izdavača / On behalf of the publisher
ŠAĆIR FILANDRA

Glavna urednica / Editor-in-chief
VALIDA REPOVAC NIKŠIĆ

Redakcija / Editorial board
SEAD TURČALO, DAMIR KAPIDŽIĆ,
BELMA BULJUBAŠIĆ, HARIS CERIĆ,
SANELA BAŠIĆ, MIRZA EMIRHAFIZOVIĆ

Savjetodavni odbor / Advisory board
DINO ABAZOVIĆ, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
THOMAS BAUER, University of Vienna, Austria
XAVIER BOUGAREL, CNRS, France
TIHOMIR CIPEK, University of Zagreb, Croatia
MARTIN COWARD, Newcastle University, United Kingdom
MARIE JANINE CALIC, Ludwig Maximilians University, Germany
NERZUK ČURAK, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
NENAD DIMITRIJEVIĆ, Central European University, Hungary
VEDRAN DŽIHIĆ, University of Vienna, Austria
IGINIO GAGLIARDONE, University of Oxford, United Kingdom
CHIP GAGNON, Ithaca College, United States
HARIZ HALILOVIĆ, Monash University, Australia
LENE HANSEN, University of Copenhagen, Denmark
AIDA A. HOZIĆ, University of Florida, United States
MIRA LAKIČEVIĆ, University of Belgrade, Serbia
NICOLE LINDSTROM, University of York, United Kingdom
LARA J. NETTELFIELD, Royal Holloway, University of London, United Kingdom
JOHN PAVLIK, Rutgers University, United States
SABRINA P. RAMET, Norwegian University of Science and Technology, Norway
IVANA SPASIĆ, University of Belgrade, Serbia
SHERRILL STROSCHER, University College London, United Kingdom
ZLATKO ŠABIĆ, University of Ljubljana, Slovenia
GERARD TOAL, Virginia Tech, United States
SRDAN VUČETIĆ, University of Ottawa, Canada
ILIJA VUJAČIĆ, University of Belgrade, Serbia
SINIŠA ZRINŠČAK, University of Zagreb, Croatia

ISSN 2303-4025 (print)
ISSN 2303-4033 (online)

SARAJEVSKI ŽURNAL
ZA DRUŠTVENA PITANJA

GODIŠTE V • BROJ 1-2 • 2016.

SARAJEVO SOCIAL
SCIENCE REVIEW

VOLUME 5 • NUMBER 1-2 • 2016

Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Sadržaj

VIKTORIJA CAR, LEALI OSMANČEVIĆ: Televizijski narativi – pričam ti priču	7
SABIRA ŠAČIĆ-GADŽO: Socijalno pravna zaštita osoba s invaliditetom u međunarodnim dokumentima i nacionalnom zakonodavstvu	29
SINIŠA TATALOVIĆ, DARIO MALNAR: New Security Paradigm and Crisis Management	53
DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ: Javni medijski servisi Srbije i (ne)ostvarivanje javnog interesa	71
TATJANA SEKULIĆ: Harmonization in Turbulent Times: Western Balkans' Accession to the European Union	91
JASMIN HASANOVIĆ: Neue Slowenische Kunst: Političko čitanje umjetnosti kao retrogradne nadidentifikacije s budućnosti	111
MARIN BUKVIĆ, ANA VARGEK: Manifestacija govora mržnje na društvenim mrežama – Studija slučaja: Facebook	127

PRIKAZI

TATIANA-CAMELIA DOGARU: <i>Public Policy Making in the Western Balkans.</i> <i>Case Studies of Selected Economic and Social Policy Reforms</i>	151
AMELA KREHO: <i>The Improvised State: Sovereignty,</i> <i>Performance and Agency in Dayton Bosnia</i>	153
LEJLA MUŠIĆ: <i>Rodni stereotipi: Zvuči poznato?</i>	157
MIRKO JAKOVLJEVIĆ: <i>Tabloidiziranje stvarnosti, metamorfoza dnevnih novina</i>	162

Televizijski narativi – pričam ti priču

VIKTORIJA CAR

Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti

LEALI OSMANČEVIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

Televizija, dominantni medij 20. stoljeća, i u 21. stoljeću zadržava moć konstrukcije zbilje, sustava vrijednosti i prihvatljivih oblika ponašanja, kao i uvjeravanja masovne publike u zajedničku nam, “našu” ili pak “njihovu” stvarnost, i to čini pripovijedajući o ljudima, događajima i pojavama. Autorice uvodno u ovom radu daju pregled teorijskog okvira na kojem se temelji znanstveno proučavanje televizijskih narativa. Prvi dio članka posvećen je narativu televizijskih vijesti, elementima koji se koriste u televizijskoj naraciji te argumentaciji zašto televizijske vijesti nisu točna reprezentacija svijeta oko nas, odnosno što sve utječe na tu reprezentaciju. Drugi dio članka odnosi se na televizijsku konstrukciju vrijednosti koja je opisana na primjeru medijski nametnutog imperativa ljepote te na primjeru nasilja kao medijski prihvatljivog oblika ponašanja. Treći i posljednji dio članka odnosi se na televizijske publike kao aktivne sudionike u medijskim sadržajima, a opisan je na primjeru djece i manjinskih društvenih skupina.

Ključne riječi: televizija, analiza narativa, televizijski konstruirana stvarnost, televizijske vijesti, ljepota, nasilje

1. Uvod: Pripovijedanje, društvo i televizija

Komunikacija je društvena interakcija kroz poruke. Takva društvena interakcija uključuje proizvodnju i razmjenu poruka i značenja, kao i korištenje različitih medija za prijenos poruka. Za razumijevanje poruka čovjek u komunikaciji koristi kodove. U početku su to bili samo vizualni kodovi, a kasnije je jezik preuzeo dominantnu ulogu u komunikaciji. Međutim, od samih početaka, čak kada govorimo i o slikovnoj komunikaciji o kojoj nam svjedoče tragovi i crteži u, primjerice, špiljama Altamira i Lascaux,

komunikacija je zapravo bila pripovijedanje i kao takva bila je i ostala presudna za čovjekovo preživljavanje i uopće za društveni razvoj (Danesi, 2002). Prema Jacku Luleu “pripovijedanje nikada neće biti u krizi jer je ono sastavni dio onoga što nas čini ljudima” (2001: 4).

Komunikaciju u suvremenom okruženju nemoguće je zamisliti bez masovnih medija. Oni nas informiraju i educiraju, zabavljaju, potiču nas na druženje, prodaju nam proizvode i usluge. Oni pomažu oblikovati našu osobnost, naše stavove i vrijednosti, pa i onda kada nas indoktriniraju, lažno informiraju ili dovode u zabludu. U današnjim komunikacijskim procesima mediji su neizbježni. Stuart Hall tvrdi da mediji imaju “moć da predstavljaju svijet na točno određeni način. A budući da postoji toliko različitih i suprotstavljenih načina na koje značenje o svijetu može biti konstruirano, izrazito je važno što i tko ostaje isključen, te kako su stvari, ljudi, događaji i odnosi predstavljeni” (Hall, 1986, prema McQueen, 2001: 139).

Fokus je ovog članka na televiziji, mediju i fenomenu 20. stoljeća, koja i u 21. stoljeću ostaje u središtu modernog društva. Društvene mreže i *online* mediji još uvijek ne mogu umanjiti utjecaj koji televizija ima na globalnu publiku.¹ Neovisno o njezinoj ulozi zabavljača, televizija ostaje jedan od čovjekovih ključnih izvora informacija te je kao takva važna u procesu cjeloživotnog učenja. Mike Proulx i Stacey Shepatin (2012: 3) tvrde kako internet nije ugrozio televiziju – naprotiv, postao joj je “najbolji prijatelj”, te je sve više televizijskih gledatelja koji simultano koriste društvene mreže dok gledaju omiljeni televizijski program. Televizija se ubrzano konvergira s *webom* i društvenim mrežama i time utječe na načine na koje se publike izlažu i na koje doživljavaju emitirani program. Taj “doživljaj” svakako uključuje i razumijevanje medijskih poruka, na što utječe i društveni položaj i iskustvo pojedinca (Livingstone i Lunt, 2001). Sustav televizijskih poruka sustav je “kulturnih indikatora” koji predstavljaju sustav društvenih vrijednosti (Fiske i Hartley, 1992: 22), a emitirani sadržaji, primjerice televizijske vijesti, značenje dobivaju tek kada ih gledatelj “čita” (Hartley, 1982: 36).

1.1. Analiza televizijskih narativa kao predmet znanstvenog istraživanja

Teorija pripovijedanja² i proučavanje narativa svoje korijene imaju u Sovjetskom Savezu od kasnih 1920-ih, ponajprije u radovima ruskih formalista te Vladimira Proppa (1928). Pripovijedanje od tada postaje predmetom istraživanja lingvista, semiotičara, antropologa, folklorista, književnih

kritičara i teoretičara filma. Roland Barthes prvi je ukazao na važnost proučavanja medija i popularne kulture, u smislu kako oni stvaraju značenja. U svojoj knjizi *Mitologije* (1957) Barthes tvrdi da je semiotički pristup, za razliku od drugih pristupa proučavanju medija, fundamentalan budući da je gotovo isključivo usmjeren na skrivena značenja. Proučavanje medijskih narativa, prije svega televizijskih, od sredine 1970-ih godina kao predmet istraživanja postaje izazov sociolozima i medijskim teoretičarima.³ Od tada u akademskim krugovima ne prestaje interes za analizu medijskih narativa.

Narativ je okosnica medijskog teksta. Prema Marie Gillespie narativ je “teorijski i tehnički termin koji koriste analitičari i koji zapravo označava ono što nestručnim terminom nazivamo priča” (Gillespie, 2006: 81), a zapravo je riječ o “nizu događaja koji su uzročno-posljedično povezani, a događaju se u određenom vremenu i prostoru” (Bordwell i Thompson, 1990: 55). U analizi narativa razlikujemo priču od fabule. Fabula se odnosi na sve što nam je izravno prikazano određenim redoslijedom, a priča je “ukupnost svih događaja koji su nam jasno prezentirani, ali i onih koje smo sami zaključili” (Bordwell i Thompson, 1990: 56). Razlika između priče i fabule važna je i za razumijevanje tri dimenzije narativa: uzročnost, vrijeme i prostor (više u Gillespie, 2006: 91-96). Prema Tzvetanu Todorovu elementi narativa su: uvod, remećenje, zaplet, vrhunac, rasplet i kraj (prema Gillespie, 2006: 97).

Analiza narativa koristi nam kako bismo identificirali i objasnili narative koje pronalazimo u medijskim tekstovima te kako bismo razumjeli načine na koje se stvaraju. Važno je razumjeti medijski narativ u objašnjavanju uzroka i posljedica događaja te na taj način prepoznati (ili opet razumjeti) kako mediji grade sliku o svijetu u kojem živimo. Analiza narativa ima dvije osnovne faze: deskriptivnu i interpretativnu. Prilikom čitanja medijskog teksta zadaća je identificirati elemente narativa i njegovu strukturu kako bismo istražili kako je taj medijski tekst organiziran. Slijedi interpretacija označenih elemenata (glavni likovi, humor, emocije, govor mržnje, metafore, pridjevi, simboli, mitske strukture i dr.). Analiza narativa u televizijskom medijskom tekstu uključuje detaljnu analizu govora (riječ po riječ), analizu slike (kadar po kadar) te analizu zvuka (ton po ton).

Zapravo nam medijski tekstovi pričaju priče o izmišljenom ili “stvarnom” svijetu oko nas. U televizijskim sadržajima taj se svijet gledateljima prezentira ne samo kroz određeni narativ već i kroz odgovarajuće “pakiranje” događaja, pojava i osoba. Kao i drugi mediji masovne komunikacije, televizija u svojem tekstu koristi pojedine oblike iz folklor, mitove i mitske strukture ili

reprezentacije ritualnog. Stoga, analizirajući proces oblikovanja vijesti kao priča, svakako moramo uzeti u obzir i proces “uokvirivanja vijesti” (engl. *framing*). John Fiske i John Hartley (1992) tvrde kako “čitanje televizije” zahtijeva odmak od strogo objektivne i kvantitativne analize sadržaja u potrazi za drugim tipovima i strukturama, kao što je i analiza okvira priče (engl. *framing analysis*). Pritom se okvir može definirati kao središnja ideja u sadržaju vijesti koja daje kontekst. Riječ je o kontekstualizaciji na koju utječe niz složenih društvenih i političkih faktora. Koncept “okvira” datira s početka 1970-ih, a odnosi se na “interpretativni okvir, kognitivnu ustrojbu svijesti novinara, koji olakšava odabir i obradu informacija [...] Postupkom se *framinga* ističu određeni dijelovi zbilje, dok se drugima smanjuje ili zanemaruje vrijednost” (Kunczik i Zipfel, 1998: 103). U ovom članku fokus je na televizijskim narativima, ali važno je napomenuti da su oni često neodvojivi od okvira medijskog teksta, kao i od medijskog diskursa (više u Vrtić i Car, 2016) koji se iz tog medijskog teksta može iščitati.

2. Narativi televizijskih vijesti: od informacije do televizijski konstruirane stvarnosti

U formatu članka za časopis nemoguće je navesti sve primjere televizijskih žanrova, programa i formata u kojima se konstruiraju pojave, događaji, osobe ili sustavi vrijednosti, te se perpetuiraju stereotipi, promoviraju određeni obrasci ponašanja itd. Kada je riječ o televizijskim žanrovima i novinarskim vrstama, u ovom su članku elementi televizijskih narativa opisani na primjeru televizijskih vijesti.

2.1. Elementi narativa u televizijskim vijestima

Od prvih emitiranja televizijskih programa u Europi sredinom 1930-ih (više u Matković, 1995) televizijsko novinarstvo izrazito se promijenilo. Sve dok je javni servis imao monopol na televizijskom tržištu u Europi (više u Donders, 2012), njihovi informativni programi uglavnom su slijedili praksu iz novina – vijesti su bile strukturirane u formi “obrnute piramide”. Liberalizacija i deregulacija televizijskog tržišta u Europi tijekom 1980-ih i 1990-ih te povećanje konkurencije rezultirali su fundamentalnim promjenama u organizaciji, proizvodnji i emitiranju televizijskih vijesti. Za razliku od tradicionalnog modela prijenosa vijesti u kojem su vijesti prije svega pojmljene

kao informacije (Carey, 1990), naracija je počela dominirati televizijskim vijestima. Osim što je komercijalizacija promijenila “rukopis” televizijskih vijesti, promjene u pristupima proizvodnji vijesti odnose se i na dramatizaciju, personalizaciju, tabloidizaciju te uvođenje fikcije u televizijske vijesti. Razvoj tehnologije i *web 2.0* dodatno su omogućili i društvenu dimenziju televizije (engl. *social television*, Proulx i Shepatin, 2012).

Razumijevajući da televizijske vijesti nisu točna reprezentacija svijeta oko nas, važno je razmotriti neke od načina na koje televizija konstruira stvarnost izvještavajući o njoj.⁴ Za razliku od novinskih članaka koji su često napisani slijedeći formu “obrnute piramide”, gdje se odmah na početku daju najvažnije informacije (odgovori na pitanja *tko?*, *što?*, *gdje?* i *kada?*), a u tijelu članka razrađuje se tema ili problem odgovarajući na pitanja *kako?* i *zašto?*, televizijske vijesti slijede narativnu strukturu. Novinski članak moguće je čitati po segmentima, preskakati dijelove, vraćati se čitanju nakon nekog vremena. Televizijska vijest mora funkcionirati kao cjelina budući da pad gledateljevog zanimanja znači promjenu televizijskog kanala. Čak i prilikom gledanja televizijskih sadržaja na zahtjev (engl. *on demand*), važno je da televizijski sadržaj okupira gledateljevu pažnju od početka do kraja određenog segmenta ili šire cjeline.

Stoga, svaka televizijska priča treba dobar uvod, koji je poput udice (engl. *hook*) i koji otkriva samo nekoliko detalja o sadržaju koji slijedi. Njegova je zadaća zainteresirati gledatelje za temu, problem ili osobu o kojoj je riječ te zadržati njihovu pažnju. Slijedi središnji dio vijesti, koji opisuje niz događaja i okolnosti u kojima se protagonist suočava s problemom ili ga pokušava riješiti. Priča se polako usložnjava te doseže vrhunac koji kod gledatelja izaziva pitanja: *kako?*, *zašto?*, *što slijedi?* Slijedi rasplet koji nudi niz pojašnjenja te, završno, vijest treba efektan kraj. Zadaća pripovijedanja u vijestima jest povećavati napetost iz scene u scenu te zadržati pažnju gledatelja do samoga kraja.

Uobičajeno je da vijesti imaju svoje protagoniste. Ako u vijesti ne postoji glavni lik, onda ona mora uključiti osobe na koje se spomenuti problem odnosi ili na neki način utječe na njihov život. Izjave sugovornika pridonose vjerodostojnosti vijesti, s njima se gledatelji identificiraju te se tako postiže empatija.

Baš kao i u svakodnevnoj komunikaciji, i u televizijskim vijestima često prepoznavamo metafore, metonimije i druge leksičke figure koje nose značenja (primjerice pretjerivanje, ironiju ili personifikaciju). Međutim, ako želimo analizirati televizijske vijesti, nije dovoljno analizirati samo

jezik i govor (novinarski tekst i izjave sugovornika), a zanemariti tonove i sliku koja je potvrda autentičnosti i pouzdanosti. Stoga je važno analizirati način snimanja kamerom (kut snimanja i plan – udaljenost kamere od objekta snimanja), osvjetljenje, glazbu, zvukove atmosfere i zvučne efekte. Ponekad upravo oni prenose ključnu poruku, koja ne mora biti izrečena u novinarskom tekstu (engl. *off*). Tijekom snimanja, od prvog kadra, izborom krupnog plana ili totala, dubine kadra, kompozicije kadra i mizanscene, utječe se na sustav konotacija.⁵

Na primjer, krupni kadar obično znači intimnost, detalj može značiti propitivanje, srednji plan karakterističan je kod osobnih odnosa, dok total ima veliku informativnu vrijednost budući da prikazuje cijeli prostor te daje širi prostorni kontekst zbivanja (Peterlić, 2001: 70-77). Prilikom snimanja iz gornjeg rakursa (ptičja perspektiva) objekt snimanja djeluje inferiorno, a kod snimanja iz donjeg rakursa (žablja perspektiva) objekt snimanja čini se superioran, gotovo božanski, u odnosu na gledatelja, koji je u tom trenutku malen i slab. Približavanjem objektu snimanja (engl. *zoom in*) gledatelj je upućen na detalje, usredotočen je na konkretnu osobu, predmet ili situaciju, dok se kod udaljavanja od objekta snimanja (engl. *zoom out*) fokus prebacuje na širi kontekst (Berger, 2003: 38-41).

Tijekom montaže televizijski novinari i urednici kombiniraju različite vrste kadrova, planova i pokreta kamerom kako bi postigli željeni učinak (više u Peterlić, 2001). Montažne spone također nose značenja. Odtamnjenje (engl. *fade in*) označava početak, zatamnjenje (engl. *fade out*) znači kraj, a pretapanje (engl. *dissolve*) znači da je prošlo neko vrijeme. Glazba, osim što stvara atmosferu, izaziva napetost, a može nositi i konkretnu poruku, jednako kao i šumovi, odnosno zvukovi atmosfere. U izazivanju napetosti posebnu ulogu nosi zvuk izvan kadra (Peterlić, 2001: 127-136).

Vijest je tradicionalno poznata kao priča, ona je po definiciji kulturno konstruirani narativ. Čak i urednici emisija televizijskih vijesti ponekad najavljuju vijesti i izvještaje kao priče, pa kažu: “Slijedi priča o...”, “Priču donosi...” U izvjesnom smislu, televizija je suvremena pripovjedačica vijesti o događajima, ljudima i pojavama. Prema Jamesu Halloranu mnogi novinari i dalje o vijestima “razmišljaju u smislu novinarskih sloboda, objektivnosti, poštenja, nepristranosti, uravnoteženosti; o vijestima kao odrazu stvarnosti, istinskoj reprezentaciji te spremno prihvaćaju jasnu razliku između činjenica i mišljenja” (Halloran, 1974, prema Carey, 1990: 67) i pritom su vrlo sumnjičavi u raspravama o odnosu između vijesti i priča. Međutim, u

vijestima zaista često prepoznamo postojanje dramske strukture. Kombinirati književne forme s novinarskim izričajem ne znači samo popularizirati novinarstvo, riječ je o puno složenijem postupku čija je uloga u procesu prijenosa poruke presudna, kao i u procesu utjecaja na stavove i vrijednosti publike. Naracija u vijestima dinamički je element, to je način oblikovanja, uređivanja i prezentacije vijesti (Car, 2015: 8).

Proces izvođenja značenja iz televizijske reprezentacije “nije niti zatvoren niti u potpunosti otvoren proces. Ograničen je društvenim konvencijama, iskustvima [...] zajednice, te [...] drugim kontekstualnim faktorima koji ograničavaju raspon mogućih značenja u danoj situaciji” (Car, 2015: 9). Pa tako i u televizijskom tekstu razlikujemo fabulu (ono ŠTO je sadržaj nekog televizijskog teksta) od priče (KAKO će različite osobe pročitati/razumjeti taj sadržaj). “Kako će medijska publika razumjeti i interpretirati vijesti, ovisi o njihovom znanju, motivaciji i sposobnostima, ali i o kontekstu unutar kojeg se vijest gleda, odnosno čita. Kontekst je situacija (fizička, psihička i socijalna) u kojoj je tekst konstruiran ili na koju se odnosi” (Car, 2015: 9).

2.2. Televizijske vijesti u Hrvatskoj – izvještavanje ili pričanje priča

Rezultati istraživanja *Mythical Structures and Narratives in Croatian TV News* (Car, 2009) pokazali su da su vijesti na javnoj hrvatskoj televiziji HTV i na komercijalnim televizijama Novoj TV i RTL-u uglavnom strukturirane kao priče te da prilikom izvještavanja novinari u značajnoj mjeri koriste pripovjedne elemente. Istraživanje je provedeno na slučajnom stratificiranom uzorku od 1 032 televizijske vijesti emitirane u udarnom terminu na HTV 1 od 1991. do 2006. (emisija *Dnevnik*), te na Novoj TV (*Dnevnik Nove TV*) i RTL-u (*Vijesti RTL-a*, prethodnog naziva *24 sata*) 2005. i 2006. godine.⁶ Vrijeme obuhvaćeno istraživanjem podijeljeno je u četiri društveno-politički definirana razdoblja: (1) Domovinski rat (1991. – 1995.), (2) poslijeratno razdoblje (1996. – 1999.), (3) mandat koalicijske vlade lijevog centra (2000. – 2003.) te (4) ponovna vladavina HDZ-a (2004. – 2006.). Koristeći istraživačke metode kvantitativnu i kvalitativnu analizu sadržaja⁷ te analizu narativa⁸, analizirani su sadržaj televizijskih vijesti (jezik, govor, zvuk i slika) i njihova struktura.

Rezultati dokazuju da je naracija kontinuirano prisutna u središnjim televizijskim vijestima javne televizije HTV, gdje je kroz četiri analizirana razdoblja udio vijesti strukturiranih kao priče rastao od 8,8 % (1991. – 1995.)

na 10,4 % (1996. – 1999.), pa na 22,9 % (2000. – 2003.), da bi u posljednjem razdoblju istraživanja dosegno 32,1 % (2004. – 2006.) kada je više od polovine svih analiziranih vijesti u *Dnevniku* HTV-a sadržavalo metafore ili metonimije, pridjeve, hiperbole, personifikaciju ili ironiju, sukob i simbole skrivene u slici. Narativna struktura u vijestima je najčešće korištena na komercijalnoj televiziji Nova TV (43,3 %). Ovo istraživanje potvrdilo je da je pripovijedanje dominantni način izvještavanja u televizijskim vijestima na televizijama nacionalnog doseg u Hrvatskoj.

3. Kada medijski konstruirana stvarnost postaje “naša stvarnost“

Masovni mediji konstruiraju uloge za prosječnog korisnika, uloge koje utječu na razumijevanje javnog – pojedinca kao građanina, konzumenta, klijenta, društvenog problema, individualnog ili masovnog (Livingstone i Lunt, 2001: 5). Upravo izlaganje televizijskim sadržajima i razgovor o njima može zadati okvir društvenim odnosima – kroz razgovore o programskim sadržajima publika pregovara o vlastitim identitetima i može odbaciti pojedince koji taj sadržaj interpretiraju na drugačiji način. Televizija, kao dugogodišnji glavni izvor informiranja većine građana, postavlja agendu za uvjerenja pojedinca, ali predstavlja i referentni okvir za prihvatljive i neprihvatljive oblike ponašanja (Livingstone i Lunt, 2001: 6).

U ovom članku fokus je na dva pojma koja dominiraju u televizijskim narativima: ljepota kao prikaz kroz koji se ističe fizički izgled i koji često rezultira nametanjem nedostižnih ideala ljepote (Bell i Dittmar, 2011: 482) te nasilje kao povreda nečije fizičke ili emocionalne dobrobiti (Potter, 1999: 69). Oba se pojma odnose na izvore moći; pritom je ljepota poželjna karakteristika po-najprije za ženu, a nasilje je prihvatljiv oblik ponašanja i rješavanja problema.

3.1. *Ljepota kao imperativ – ljudsko tijelo kao objekt*

Pojam ljepote česta je tema u različitim televizijskim žanrovima i formatima. Medijski konstruiran standard ljepote temelji se na prikazu savršenog ljudskog tijela čija su obilježja vitka figura, savršeno njegovana kosa i proporcionalan oblik lica i tijela, što dokazuju i rezultati istraživanja provedenih tijekom protekla dva desetljeća (primjerice Muray i dr., 1996; Kilbourne, 1999; Kuhar, 2005; Bell i Dittmar, 2011; Romo i dr., 2015).

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem utjecaja televizijskih prikaza ljepote na žene i djevojke tinejdžerske dobi pokazala su kako upravo takvi prikazi medijski savršenih ljudskih tijela snažno utječu na stvaranje stavova o vlastitom fizičkom izgledu te uvjetuju nezadovoljstvo vlastitim tijelom (Field i dr., 1999; Levine i dr., 1994; Taylor i dr., 1998; Tiggemann, 2003; sve prema Dohnt i Tiggemann, 2005: 142). Ženski i muški likovi medijski savršenih proporcija prisutni su i u filmovima. Seksualizacija likova, posebice ženskih, zamijećena je i u analizi 129 obiteljskih filmova koja je pokazala da je 49,2 % prikazanih žena vitko, fizički atraktivno i u savršenom skladu sa svojim muškim partnerima, posebice kada je riječ o omjeru u visini, pa su tako ženski likovi niži od muških. Najveći stupanj seksualizacije ženskih likova u filmovima primijećen je u dobnom rasponu od 21 do 39 godina, dok ženski likovi u dobi od 40 do 64 godine u većini slučajeva nisu prikazani fizički atraktivnima (Smith i dr., 2013: 5-6). Ženski likovi punije tjelesne građe u filmovima su prikazani uglavnom u starijoj dobi te se rjeđe prikazuju u ljubavnim scenama nego što je to slučaj s mršavijim likovima (Greenberg i dr., 2003, prema Common Sense Media, 2015: 5).

Hiperseksualizacija i objektivizacija ljudskih tijela vidljiva je i u glazbenim videospotovima, posebice kada je riječ o pop i r'n'b glazbi (Wallis, 2011; Frisby i Aubrey, 2011. i 2012). Stereotipi i naglašavanje važnosti savršenog fizičkog izgleda mogu dovesti do povećanog interesa za teme vezane uz dijetu i mršavost kao pojam lijepoga (Dohnt i Tiggemann, 2005: 149).

Neprekidno pojavljivanje medijski savršenih žena i muškaraca u televizijskim žanrovima dugoročno može nepovoljno utjecati na samopoimanje vlastitog fizičkog izgleda, koje potom može rezultirati i pojavljivanjem poremećaja u prehrani od kojih su najčešći anoreksija i bulimija (Swanson i dr. 2011; Harrison, 2013; sve prema Götz i Mendel, 2016: 62).

Osim već spomenutih televizijskih formata, na iskrivljenu percepciju vlastitoga tijela utječu i zbiljokazi (engl. *reality show*) vezani uz top modele, kao što je *America's Next Top Model*, *Germany's Next Top Model* ili *Hrvatski top model*. Njemačka inačica spomenutog zbiljokaza utjecala je na nezadovoljstvo vlastitim fizičkim izgledom kod djevojaka mlađih od 16 godina kojima je dijagnosticiran neki od poremećaja u prehrani (Götz i Mendel, 2016: 64). Iako je problem medijske objektivizacije ljudskoga tijela prisutan već desetljećima, posljednjih se godina svijest o iskrivljenom prikazu medijski savršenoga ljudskog tijela povećava, što dokazuju inicijative i kampanje kojima je cilj promoviranje zdravoga fizičkog izgleda i prihvaćanje različitosti

te ne pridavanje važnosti fizičkome izgledu u odnosu na osobnost svakog pojedinca. Ipak, ovdje navedena ali i brojna druga istraživanja koja su se bavila ovom problematikom i dalje imaju zabrinjavajuće rezultate.

3.2. Nasilje kao moć

Pojava nasilja i nasilnih sadržaja u medijima jedna je od tema za koje interes znanstvenika ne jenjava već više od sedamdeset godina. Utjecaj koji nasilni sadržaji mogu imati na korisnike medija velik je i raznolik, što dokazuju i brojna istraživanja nastala u prošlom i ovom stoljeću (Snow, 1974; Belson, 1978; Gerbner i dr., 1994; Aluja-Fabregat i Torrubia-Beltri, 1998; Potter i Warren, 1998; Peters i Blumberg, 2002; Kirsh, 2006; Colman i dr., 2014; Yousaf i dr., 2015. i drugi). Scene nasilja na televiziji pojavljuju se u svim žanrovima i formatima, od reklama, filmova, animiranih filmova i serija do glazbenih videospotova, videoigara i sportskih prijenosa. Proučavanje nasilja u animiranim filmova posebice je zanimljivo zbog podatka da animirani film može imati više prikaza nasilja nego akcijski film (Potter i Warren, 1998, prema Kirsh, 2006: 548). Stanje je vrlo slično i posljednjih godina jer, primjerice, čak dvije trećine animiranih filmova sadrže nasilne prikaze smrti glavnih ili nekih drugih važnih likova koje najčešće sadržavaju scene napada neke životinje te slučajnog ili namjernog pada, dok je to slučaj tek s polovicom filmova za odrasle (Colman i dr., 2014: 2-3). Nasilne scene u filmovima često su popraćene oružjem, od kojeg je najpopularniji pištolj. To je pokazalo i istraživanje u kojem je analizirano 100 najuspješnijih filmova od 1995. do 2004. Rezultati su pokazali da čak 70 % filmova sadrži nasilne scene u kojima se pojavljuje pištolj (Bingswanger i Cowan, 2009, prema Strasburger i Wilson, 2014: 167). Osim pojedinačnih prikaza nasilja u televizijskim sadržajima, postoje i različiti filmovi i serije u kojima se pojavljuju glavni likovi čije se osobnosti u potpunosti temelje na nasilju.

4. Televizijski narativ i ranjive društvene skupine

O utjecaju televizije na publike Sonia Livingstone i Peter Lunt (2001: 14) pišu kao o transferu moći od "paternalističkog medija" prema "aktivnim gledateljima". Posebno je važno područje analize medijskih publika čiji je fokus na skupinama koje su istovremeno i publika i protagonisti televizijskih programa. Sadržajima za i o određenoj društvenoj skupini televizija s jedne strane utječe na kreiranje

mišljenja, stavova i vrijednosti te skupine, a s druge strane na kreiranje javne slike o toj skupini. Televizijski narativ može se graditi kroz neutralne, pozitivne, ali i negativne elemente, kojima se ističu obilježja pojedinca ili skupine, pa se tako u prikazima ranjivih društvenih skupina često pojavljuju stereotipizacija, jednoličnost, negativne konotacije ili marginalizacija. Gledatelji će sadržajni dio televizijskog narativa interpretirati u skladu s brojnim faktorima, poput društvenog konteksta, rase, spola, socijalnog statusa i slično, koji su razlog ponekad potpuno različitih interpretacija jednog narativa (McCarthy i dr., 2003: 218). U ovom je poglavlju fokus na dvjema ranjivim društvenim skupinama – djeci i manjinama (bez obzira na to po kojoj se društvenoj osnovi razlikuju).

4.1. Televizija i djeca

Djeca su česti protagonisti u televizijskim narativima bilo da je riječ o reklamama, dječjim emisijama ili animiranim filmovima. Istraživanja koja su se već dugi niz godina bavila načinima na koje televizija utječe na djecu pokazala su kako je za djecu gledanje televizije izuzetno aktivan proces usko povezan s njihovom percepcijom i konstrukcijom svijeta oko sebe, kao i stvaranje i razmjenu mišljenja o pojavama u tom svijetu (Buckingham, 1993; Griffiths i Machin, 2003; Hodge i Tripp, 1986; Suoninen, 2001; sve prema Kampf i Hamo, 2015: 468).

Djeca već od malih nogu mogu postati potrošačima gledajući reklame koje se emitiraju neposredno prije ili poslije neke dječje emisije ili animiranog filma (Gunter i dr., 2004: 2). Upravo su televizijske reklame format kojim oglašivači mogu pomoću različitih tehnika doprijeti do najmlađih korisnika i budućih vjernih potrošača. Tehnike kojima se oglašivači služe kada djeca gledaju reklame na televiziji su preuveličavanje pozitivnih obilježja nekog proizvoda, korištenje likova iz svijeta mašte, najčešće animiranih filmova koje su reklame prekinule, pozitivne emocije poput sreće, smijeha ili skakanja od veselja, pojavljivanje poznatih osoba u reklamama te korištenje specijalnih efekata za što brže pridobivanje dječje pažnje (Gunter i dr., 2004: 17-21). Zbog svega navedenoga djeca često požele i sama imati proizvod koji se reklamira. Reklame također mogu biti vrlo snažno sredstvo za prenošenje stereotipa djeci putem televizije. Stereotipi su najčešće vezani uz odnos muškaraca i žena ili dječaka i djevojčica te fizički izgled (Gunter i dr., 2004: 21).

Animirani filmovi na televiziji također su neizostavan sadržaj uz koji djeca rado provode svoje slobodno vrijeme. Uz animirane filmove djeca

mogu učiti i zabavljati se, ali i usvojiti neke negativne vrijednosti. Neka od izrazito negativnih obilježja u animiranim filmovima su prikazi nasilja i izloženost djece različitim stereotipima. Najuočljiviji stereotipi odnose se na vidljivu podjelu između animiranih filmova za dječake i za djevojčice. Analiza devet takozvanih ženskih animiranih filmova pokazala je da je došlo do napretka u odnosu na prikaz djevojčica kao glavnih likova iz 90-ih godina prošlog stoljeća iako su određeni stereotipi nažalost još uvijek prisutni. Tako primjerice djevojčice koje su glavni likovi najčešće imaju 12 godina te se u današnjim animiranim filmovima pojavljuju u ulogama superheroja, tajnih agentica ili istraživačica, što prije nije bio slučaj. No ipak su zadržale obilježja koja mogu djecu gledatelje navesti na pogrešne stavove, kao što su učestalo korištenje isključivo ružičaste boje, naglašene tjelesne obline, najčešće grudi, i uzak struk, pripijena i kratka odjeća, te izraženi osjećaji prema muškim likovima u koje se nerijetko i zaljube (Perea, 2015: 190). Prema Patti M. Valkenburg (2004: 32) televizijski likovi iz animiranih filmova s kojima će se djeca najčešće identificirati ovisi o njihovoj dobi, pa će se tako predškolci identificirati s onim likovima koji su im fizički slični, djeca u srednjem djetinjstvu s likovima koji su im psihološki slični, a starija djeca pronalaze psihološke i sociološke sličnosti između svoje osobnosti i osobnosti lika. Upravo zbog toga važan je i način na koji se likovi u animiranim filmovima prikazuju te koje se njihove osobine i vrijednosti stavljaju u središte animiranog filma.

Kada je riječ o prikazima nasilja na televiziji i utjecaju koji takvi prikazi mogu imati na djecu, istaknut ćemo istraživanje koje je analiziralo dječja mišljenja o viđenim nasilnim prikazima na televiziji. Rezultati su pokazali da su djeca istaknula kako vrlo rijetko gledaju televizijske prikaze nasilja koji su izrazito realistično prikazani jer su svjesni da takvi prikazi nisu namijenjeni njima. U njihovim osvrtima autori su primijetili i oponašanje stavova odraslih, najčešće njihovih roditelja, vezanih uz negativne učinke nasilja u medijima (Grace i Henward, 2013: 150).

4.2. Promoviranje isključivosti ili promoviranje društvenih različitosti

Među ranjive društvene skupine ubrajaju se i različite manjinske skupine. Iako mediji obrađuju teme vezane uz manjine, nerijetko dolazi do pojave iskrivljenog prikaza ili stavljanja naglaska na nedovoljno relevantno obilježje neke manjine prema kojem kasnije publika može donijeti pogrešne zaključke.

U središtu određenog televizijskog prikaza društvenih manjina često se nađu i obilježja kulture ili kulturalnih razlika u odnosu na većinsko stanovništvo neke zemlje. Do iskrivljene percepcije manjine tako može dovesti isticanje negativnih konotacija koje su već prisutne u javnom mnijenju, kao što je primjerice predstavljanje manjina porijeklom iz islamskih zemalja uz stalno naglašavanje pojmova *terorizam*, *nasilje*, *konflikti* ili *neredi* (Campion, 2005; prema Saha, 2012: 425). Sličan slučaj je i s televizijskim prikazima manjinskog stanovništva porijeklom iz Azije kada se sustavno naglašava ili egzotičnost njihove kulture ili negativnost koju se povezuju s islamom (Malik, 2008; prema Saha, 2012: 425). Također, istraživanje koje se bavilo analizom televizijskog narativa u kontekstu prikaza manjinskih skupina pokazalo je kako se uz televizijske prikaze različitih rasa često pojavljuju pojmovi *tražitelji azila*, *sloboda govora*, *sudar civilizacija* ili “black gun crime” (Saha, 2012: 425). Do iskrivljene percepcije manjinskih skupina može doći i kroz televizijske prikaze manjina u filmovima i telenovelama. Na odabir načina predstavljanja manjine često utječe i sama uređivačka politika, pa tako neki stručnjaci televiziju BBC smatraju “isključivo bijelom”, dok su Afroamerikanci i Azijati “vidno marginalizirani” (Saha, 2012: 425). Kako bi se negativna ili jednolična reprezentacija manjinskih skupina smanjila, u Velikoj Britaniji je nastao i poseban televizijski kanal CDN (engl. *Cultural Diversity Network*) koji su pokrenule sve velike britanske televizijske kuće te zajedno pripremile program kojemu je cilj pravedno i ravnomjerno zastupati sve dijelove britanskog multikulturalnog društva (Deans, 2012; prema Saha, 2012: 425). Na hrvatskim televizijama nevidljivost pripadnika nacionalnih manjina i različitih etničkih zajednica izrazita je te samo na Hrvatskoj televiziji postoji specijalizirana emisija za nacionalne manjine (*Prizma – multinacionalni magazin*), čime se pripadnici nacionalnih manjina getoiziraju u za njih predviđene programske minute (Car i Kanižaj, 2010).

Osim negativnih konotacija i stereotipizacije pri prikazima društvenih različitosti, postoje i slučajevi u kojima su određene društvene skupine u potpunosti marginalizirane te se vrlo rijetko pojavljuju u televizijskim sadržajima. Takav slučaj zabilježen je u oglašivačkoj industriji Velike Britanije. Prema nacionalnom izvješću organizacije Advertising Association (AA), u Velikoj Britaniji se u reklamama nedovoljno promicala raznolikost britanskog stanovništva te je utvrđeno da je od 50 velikih oglašivača čak 44 % radilo kampanje koje su prikazivale isključivo bijelu rasu (više u izvješću *The Whole Picture*, 2014). Unatoč nedovoljnom pridavanju pažnje društveno različitim

skupinama, Velika Britanija je drastičniju marginaliziranost pokazala 2010. godine, kada se od analiziranih 35 000 televizijskih oglasa društvena skupina koja se od većinskog stanovništva razlikovala po boji kože prikazivala tek u 5 % oglasa (Clearcast, 2011).

Uzimajući u obzir sve navedeno, društvene različitosti bi putem televizije trebale biti prikazivane objektivno i ravnomjerno kako bi javnost dobila što realniji uvid u obilježja određene društvene skupine. Takav način televizijske reprezentacije zahtijeva i stvaranje zasebnih i vrlo jasnih uređivačkih politika povezanih s prikazima manjinskih skupina. No spomenute politike još uvijek nemaju mnoge televizijske kuće, što u konačnici može dovesti do iskrivljene percepcije u javnosti.

5. Zaključak: Pripovijedanje televizijske stvarnosti

Televizija kao medij živi i razvija se kao društveni organizam koji u svom razvojnom procesu kopira komunikacijske obrasce iz društva te reflektira odabrane društvene vrijednosti, ali i stvara neke nove. Taj problem postaje ponajviše osjetljiv kada se pokuša preispitati trajna reprodukcija pojedinih (medijskih) narativa i reprezentacija koje, na razini neproblematiziranog zdravorazumskog poimanja društvene zbilje, zadobivaju status “prirodnog”, samopodrazumijevajućeg, logičnog, a zapravo se često radi o klišejima, stereotipima i predrasudama koji su u funkciji promicanja određenih ideološko-vrijednosnih sustava i hegemonijskih modela moći (Hromadžić, 2014).

U toj “ideološkoj stvarnosti” koju kreira televizija (Lewis, 1991) gledatelji razumijevaju binarni odnos na relaciji “mi i oni”, razumijevaju tko je “dobar”, a tko “loš”. U televizijskoj stvarnosti tako je, između ostaloga, definiran ideal ljepote kroz idealne tjelesne proporcije, dužinu i boju kose, dužinu trepavica itd. Utjelovljen je ne samo u protagonisticama holivudskih filmova, perpetuirao se u različitim žanrovima, pa je standard ljepote jednak i za glavnu glumicu u akcijskom filmu i za voditeljicu središnje informativne emisije, hostesu u kvizu i voditeljicu emisije namijenjene publici treće životne dobi. U ovom članku televizijski narativ opisan je kroz primjer imperativa ljepote, ali jednako bi se analiza mogla primijeniti i na televizijskom standardu sreće, uspjeha, žrtve itd.

Važno je na televiziji razlikovati fikcijske od informativnih žanrova. Dok fikcijski (npr. igrani film, televizijska serija, sapunica itd.) zadržavaju pravo slobodne interpretacije fikcije, informativni televizijski žanrovi (npr.

emisija vijesti, dokumentarni film, politički *talk show* itd.) referiraju se na “stvarnost” – na život kakav on “zaista jest”. I autori televizijskih vijesti, novinari, koriste pripovijedanje kao način prenošenja informacija pakirajući činjenice i informacije u formu priče kako bi bile razumljive i zanimljive široj publici. Pritom koriste pripovjedne elemente, ponajviše metafore i simbole, kako bi priču učinili popularnijom i razumljivijom gledateljima. Postavljanjem glavnog lika u središte priče, novinari personaliziraju vijesti i tako pomažu gledateljima da se identificiraju s problemom ili posljedicama nekog događaja s kojim se glavni junak susreće. Ovim jednostavnim stilom izvještavanja skup činjenica i informacija pretvara se u priču. A novinari sve to čine samo kako bi privukli što veću publiku.

Istraživanje narativa u televizijskim vijestima (Car, 2009) potvrdilo je da su televizijski novinari u Hrvatskoj prije svega pripovjedači, jer i kada izvještavaju oni zapravo kroz televizijski tekst pričaju priču o nečemu što se dogodilo. Pritom valja preispitati ono što je Gaye Tuchman napisala prije četiri desetljeća u svom članku *What is News? Telling Stories*: “tvrđnja da su vijesti priče, te da priče daju okvir za identificiranje i definiranje događaja, može implicirati da vijesti nisu činjenične i da nisu objektivne” (Tuchman, 1976: 96). Naime, pripovijedanjem se vijesti ne bi smjele pretvarati u fikciju, televizijski narativ bi uvijek trebao ostati unutar zadanih profesionalnih novinarskih standarda izvještavanja (Malović, 2005). Riječ je zapravo samo o popularnom stilu izvještavanja.

Bilješke

¹ U SAD-u prosječni gledatelj/ica u 2015. godini dnevno je proveo 2 sata i 8 minuta gledajući televiziju (Bureau of Labor Statistics, 2016). Istraživanje koje Ofcom provodi u Velikoj Britaniji pokazuje kako su 2015. godine stanovnici Velike Britanije prosječno dnevno gledali televizijski program 3 sata i 40 minuta (Ofcom, 2015).

Prema podacima o gledanosti AGB Nielsena u travnju 2016. ATV (engl. *Average Time Viewed*) ili prosječan broj minuta konzumacije TV sadržaja po pojedincu iz ciljne skupine 4+ (u prosjek ulaze i oni pojedinci iz ciljne skupine koji nisu gledali televiziju) iznosio je 255 minuta, odnosno 4 sata i 15 minuta dnevno (AEM, 2016: 1).

² Sažeti pregled razvoja teorija o pripovijedanju, koji je za potrebe ovog članka razrađen i dopunjen, autorica je objavila u članku “Myths in Media Texts. How Media in Croatia Treats Veterans and Tycoons” (Car, 2008: 149-159).

³ Više u Bell, 1991; Berger, 1997; Berkowitz, 1997; Bignell, 2002; Bourdieu, 1998; Carey, 1990; Chatman, 1978; Danesi, 2002; Fiske i Hartley, 1992; Fulton i dr., 2005; Gillespie i Toynbee, 2006; Gripsrud, 2002; Hall, 1980; Hartley, 1982; Jensen, 1995; Kozloff, 1992;

- Lacey, 2000; Lule, 2001; Manoff i Schudson, 1986; McLuhan, (1964) 2006; McLuhan i Fiore, 1967; Newcomb, 1976; Porter, 1998; Postman i Powers, 1992; Ricoeur, 1984; Roeh, 1989; Schudson, 1982; Silverstone, 1981, 1999; Tuchman, 1976, 1978.
- ⁴ U ovom poglavlju dopunjujemo raspravu o analizi kodova i konvencija televizijskog narativa koja je sažeto objavljena u Car, 2011: 32-33.
- ⁵ O denotacijama i konotacijama više u Hall, 1980.
- ⁶ Istraživački korpus je uključivao 7 300 emisija (5 840 emisija *Dnevnik* HTV-a, 730 emisija *Dnevnik* Nove TV te 730 emisija *Vijesti* RTL-a). Jedinica analize je montirani televizijski prilog s pripadajućom studijskom najavom, tj. svaka zasebna vijest duža od 60 sekundi, novinarski pripremljena i montirana, ne preuzeta kao cjelina od neke druge televizijske kuće ili agencije (izvještaj o dnevnim događajima, izvještaj koji čini cjelinu s javljanjem uživo, tematski ili analitički prilog, reportaža, televizijski fičer ili komentar).
- ⁷ Više u Holsti, 1969; Krippendorff, 2004; Lasswell i dr., 1952; Neuendorf, 2002; Riffe i dr., 2005.
- ⁸ Više u Burton, 2005; Byatt, 2000; Fulton i dr., 2005; Gillespie i Toynbee, 2006.

Literatura

- AEM. 2016. *Gledanost televizijskih programa – travanj 2016.*, Agencija za elektroničke medije, (<http://www.e-mediji.hr/hr/novosti/gledanost-tv-programa-travanj-2016/>, pristupljeno 14. 5. 2016.).
- Aluja-Fabregat, Anton i Torrubia-Beltri, Rafael. 1998. "Viewing of mass media violence, perception of violence, personality, and academic achievement", *Personality and Individual Differences*, 25: 973-989.
- Arellano, Lisa. 2015. "The Heroic Monster Dexter, Masculinity, and Violence", *Television & New Media*, 16 (2): 131-147.
- Aubrey, Jennifer Stevens i Frisby, Cynthia. 2011. "Sexual objectification in music videos: A content analysis comparing gender and genre", *Mass Communication and Society*, 14 (4): 475-501.
- Barthes, Roland. 1973. (izvornik je objavljen 1957.). *Mythologies*, London: Paladin.
- Bell, Allan. 1991. *The Language of News Media*, Oxford: Blackwell.
- Bell, Beth Theresa i Dittmar, Helga. 2011. "Does media type matter? The role of identification in adolescent girls' media consumption and the impact of different thin-ideal media on body image", *Sex Roles*, 65 (7-8): 478-490.
- Belson, William A. 1978. *Television violence and the adolescent boy*, Farnborough, England: Saxon House.
- Berger, Arthur Asa. 1997. *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*, Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
- Berger, Arthur Asa. 2003. *Media and Society – A Critical Perspective*, New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Berkowitz, Daniel A., ur. 1997. *Social Meanings of News*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bignell, Jonathan. 2002. (drugo izdanje). *Media Semiotics: An Introduction*, Manchester: Manchester University Press.

- BLS American Time Use Survey. 2013. A.C. Nielsen Co, (<http://www.statisticbrain.com/television-watching-statistics/>, pristupljeno 23. 1. 2014.).
- Bordwell, David i Thompson, Kristin. 1990. *Film Art: An Introduction*, New York: McGraw-Hill.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *On Television and Journalism*, London: Pluto Press.
- Bureau of Labor Statistics. 2016. (<http://www.bls.gov/news.release/atus.nr0.htm>, pristupljeno 20. 6. 2016.).
- Burton, Graeme. 2005. *Media and society: Critical perspectives*, Maidenhead: Open University Press.
- Byatt, Antonia Susan. 2000. *On Histories and Stories: Selected Essays*, London: Chatto & Windus.
- Car, Viktorija. 2015. "Medijski diskursi", str. 6-14, u: *Mi i oni kroz medijske naočale: medijski diskursi u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji*, urednica V. Car, Zagreb-Beograd-Sarajevo: Kuća ljudskih prava Zagreb, Kuća ljudskih prava i demokratije Beograd, PRAVA ZA SVE.
- Car, Viktorija. 2011. "Narratives on Croatian TV News: Using Narrative Analysis in Analyzing TV News", str. 31-43, u: *Mesto i značaj medijskih studija za međunarodnu regionalnu saradnju*, urednici D. Valić Nedeljković i dr. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Car, Viktorija. 2009. *Mythical Structures and Narratives in Croatian TV News*, doktorska disertacija, neobjavljena. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede (dostupno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), (<https://bib.irb.hr/prikazirad?&rad=468191>, pristupljeno 20. 6. 2016.).
- Car, Viktorija. 2008. "Myths in Media Texts. How Media in Croatia Treats Veterans and Tycoons", *Medianali*, 2 (4):145-163.
- Car, Viktorija i Kanižaj, Igor. 2010. "Program za nacionalne manjine u hrvatskim televizijskim i radijskim programima", *Međunarodne studije*, 10 (3-4): 86-115.
- Carey, James W., ur. 1990. (treće izdanje). *Media, Myths, and Narratives. Television and the Press*, Newbury Park-London-New Delhi: Sage Publications.
- Chatman, Seymour. 1978. *Story and discourse: narrative structure in fiction and film*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Clearcast, 2011. (<https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/uk-only-5-of-tv-ads-feature-ethnic-minorities?pdf=1>, pristupljeno 20. 6. 2016.).
- Colman, Ian et. al. 2014. "Cartoons kill: Casualties in animated recreational theater in an objective observational new study of kids' introduction to loss of life", *British Medical Journal*, 349, 1-7.
- Common Sense Media 2015. Children, teens, media and body image: a common sense media research brief, (file:///C:/Users/Leali/AppData/Local/Temp/csm-body-image-report-012615-interactive.pdf, pristupljeno 28. 6. 2016.).
- Danesi, Marcel. 2002. *Understanding media semiotics*, London: Arnold.
- Dohnt, Hayley K. i Tiggemann, Marika. 2006. "Body image concerns in young girls: The role of peers and media prior to adolescence", *Journal of youth and adolescence*, 35 (2): 135-145.
- Donders, Karen. 2012. *Public Service Media and Policy in Europe*, New York: Palgrave Macmillan.

- Fiske, John i John Hartley. 1992. Čitanje televizije, Zagreb: Barbat i Prova.
- Frisby, Cynthia M. i Aubrey, Jenifer Stevens. 2012. "Race and genre in the use of sexual objectification in female artists' music videos", *Howard Journal of Communications*, 23 (1): 66-87.
- Fulton, Helen, Rosemary Huisman, Julian Murphet i Anne Dunn, ur. 2005. *Narrative and Media*, New York: Cambridge University Press.
- Gerbner, George, Gross, Larry, Morgan, Michael i Signorielli, Nancy. 1994. Growing up with television. The cultivation perspective u: *Media effects*, urednici J. Bryant i D. Zillman. Hillsdale, New York: Erlbaum
- Gillespie, Marie. 2006. "Narrative analysis", str. 79-117, u: *Analysing Media Texts*, urednici M. Gillespie i J. Toynbee, New York: Open University Press.
- Gillespie, Marie i Jason Toynbee, ur. 2006. *Analysing Media Texts*, New York: Open University Press.
- Götz, Maya i Mendel, Caroline. 2016. "So you lose weight and end up ill" Germany's next topmodel and its' role in eating disorders, (http://www.br-online.de/jugend/izi/english/publication/televizion/29_2016_E/Goetz_Mendel-So_you_lose_weight_and_end_up_ill.pdf, pristupljeno 28. 6. 2016.).
- Grace, Donna J., i Henward, Allison S. 2013. "Investigating Young Children's Talk about the Media", *Contemporary Issues in Early Childhood*, 14 (2): 138-154.
- Gripsrud, Jostein. 2002. *Understanding Media Culture*, London: Hodder Arnold.
- Gunter, Barrie, Oates, Caroline, i Blades, Mark. 2004. *Advertising to children on TV: Content, impact, and regulation*, Mahwah, New Jersey: Routledge.
- Hall, Stuart. 1980. "Encoding/decoding", str. 128-138, u: *Culture, Media, Language*, urednici S. Hall, D. Hobson, A. Lowe i P. Willis, London: Hutchinson.
- Hartley, John. 1982. *Understanding news*, London: Sage.
- Hassan, Ali i Daniyal, Muhammad. 2013. "Cartoon Network and its Impact on Behavior of School Going Children: A Case Study of Bahawalpur, Pakistan", *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 2 (1): 6-11.
- Holsti, Ole R. 1969. *Content Analysis for the Social Science and Humanities*, Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company.
- Hromadžić, Hajrudin. 2014. *Medijska konstrukcija društvene zbilje: socijalno-ideološke implikacije produkcije medijskog spektakla*, Zagreb: AGM.
- Jensen, Klaus Bruhn. 1995. *The Social Semiotics of Mass Communication*, London: Sage.
- Kampf, Zohar, i Hamo, Michal. 2015. "Children talking television: The salience and functions of media content in child peer interactions", *Discourse & Communication*, 9 (4): 1-21.
- Kilbourne, Jean. 1999. *Can't Buy My Love: How Advertising Changes the Way We Think and Feel*, New York: Simon & Schuster.
- Kirsh, Steven J. 2006. "Cartoon violence and aggression in youth", *Aggression and Violence Behavior*, 11: 547-557.
- Kozloff, Sarah. 1992. "Narrative theory and television", str. 67-100, u: *Channels of Discourse – Reassembled*, urednik R. C. Allen, London: Routledge.
- Krippendorff, Klaus. 2004. (drugo izdanje). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, London: SAGE Publications.

- Kuhar, Metka. 2005. "Medijske reprezentacije tjelesnog izgleda i samopredodžba mladih", *Medijska istraživanja*, 11 (1): 97-112.
- Kunczik, Michael i Astrid Zipfel. 1998. *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert, Ured u Zagrebu.
- Lacey, Nick. 2000. *Narrative and Genre. Key concepts in media studies*, New York: Palgrave.
- Lasswell, Harold D., Daniel Lerner i Ithiel deSola Pool. 1952. *The comparative study of symbols*, Stanford: Stanford University Press.
- Lewis, Justin. 1991. *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and its Audience*. London: Routledge.
- Livingstone, Sonia i Lunt, Peter. 2001. (treće izdanje). *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate*, London i New York: Routledge.
- Lule, Jack. 2001. *Daily News, Eternal Stories – The Mythological Role of Journalism*, New York – London: The Guildford Press.
- Malović, Stjepan. 2005. *Osnove novinarstva*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Manoff, Robert Karl i Schudson, Michael, ur. 1986. *Reading the News*, New York: Pantheon Books.
- Matković, Damir. 1995. *Televizija – igračka našeg stoljeća*, Zagreb: AGM.
- McCarthy, David, Jones, Robyn Lloyd i Potrac Paul. 2003. "Constructing Images and Interpreting Realities The Case of the Black Soccer Player on Television." *International review for the sociology of sport*, 38 (2): 217-238.
- McLuhan, Marshall. 2006. (prvo izdanje iz 1964.). *Understanding Media*, London i New York: Routledge.
- McLuhan, Marshall i Fiore, Quentin. 1967. *The medium is the message*, New York: Bantam Books.
- McQueen, David. 2001. (prvo izdanje iz 1998.). *Television. A Media Student's Guide*, London: Arnold.
- Merayo, Mar Chicharro. 2012. "Telenovelas and society: Constructing and reinforcing the nation through television fiction", *European Journal of Cultural Studies*, 16 (2): 211-225.
- Murray, Sara H., Touyz, Steven W., i Beumont, Peter J. 1996. "Awareness and perceived influence of body ideals in the media: A comparison of eating disorder patients and the general community", *Eating Disorders*, 4 (1): 33-46.
- Neuendorf, Kimberly A. 2002. *The Content Analysis Guidebook*, London: Sage Publications.
- Newcomb, Horace, ur. 1976. *Television: The Critical View*, New York: Oxford University Press.
- Ofcom, 2015. "Facts and figures", (<http://media.ofcom.org.uk/facts/>, pristupljeno 20. 6. 2016.).
- Ofcom. 2013. "Communication Market Report 2013", (http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/cmr/cmr13/2013_UK_CMV.pdf, pristupljeno 17. 2. 2014.).
- Perea, Katia. 2015. Girl Cartoons Second Wave: Transforming the Genre. *Animation*, 10 (3): 189-204.
- Peterlić, Ante. 2001. *Osnove teorije filma*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Peters, Kristen M. i Blumberg, Fran C. 2002. Cartoon violence: Is it as detrimental to preschoolers as we think? *Early Childhood Education Journal*, 29 (3): 143-148.

- Porter, Michael J. 1998. "The structure of television narratives", str. 140-157, u: *Television Criticism*, urednici L. R. Vande Berg, L. Wenner i B. E. Gronbeck, Boston: Houghton-Mifflin.
- Postman, Neil i Powers, Steve. 1992. *How to watch TV news*, New York: Penguin Books.
- Potter, William James i Warren, Ron. 1998. Humor as a camouflage of televised violence. *Journal of Communication*, 48: 40-57.
- Potter, William James. 1999. *On media violence*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Proulx, Mike i Shepatin, Stacey. 2012. *Social TV – How Marketers Can Reach and Engage Audiences by Connecting Television to the Web, Social Media, and Mobile*, Haboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Propp, Vladimir. 1970. (izvornik je objavljen 1928.). *Morphology of the Folktale*, Austin: University of Texas Press.
- Ricoeur, Paul. 1984. *Time and Narrative*, Vol. 1, Chicago, IL: Chicago University Press.
- Riffe, Daniel, Stephen Lacy i Frederick G. Fico. 2005. (drugo izdanje). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*, London: LEA Publishers.
- Roeh, Itzhak. 1989. "Journalism as Storytelling, Coverage as Narrative", *American Behavioral Scientist*, 33 (2): 162-168.
- Romo, Laura F, Mireles-Rios, Rebeca i Hurtado, Aida. 2016. Cultural, media, and peer influences on body beauty perceptions of Mexican American adolescent girls, *Journal of Adolescent Research*, 31 (4): 474-501.
- Saha, Anamik. 2012. 'Beards, scarves, halal meat, terrorists, forced marriage': television industries and the production of 'race', *Media, Culture & Society*, 34 (4): 424-438.
- Schudson, Michael. 1982. "The Politics of Narrative Form: The Emergence of News Conventions in Print and Television", *Daedalus*, 3 (3-4): 97-112.
- Silverstone, Roger. 1981. *The Message of Television: Myth and Narrative in Contemporary Culture*, London: Heinemann Educational Books.
- Silverstone, Roger. 1999. *Why Study the Media?*, London: SAGE.
- Smith, Stacy L. et al. 2013. Gender roles and occupations: A look at character attributes and job-related aspirations in film and television. Los Angeles, CA: Annenberg School of Communication and Journalism, University of Southern California & The Geena Davis Institute on Gender in Media.
- Snow, Robert P. 1974. How children interpret TV violence in play context. *Journalism Quarterly*, 51: 13-21.
- Strasburger, Victor C. i Wilson, Barbara J. 2014. Television violence: Sixty years of research. u: *Media Violence and Children: A Complete Guide for Parents and Professionals: A Complete Guide for Parents and Professionals*, urednik Douglas A. Gentile, ABC-CLIO.
- The Whole Picture, AA izvješće (<http://www.adassoc.org.uk/wp-content/uploads/2014/10/The-Whole-Picture.pdf>, pristupljeno 20. 6. 2016.).
- Tuchman, Gaye. 1976. "What is News? Telling Stories", *Journal of Communication*, 26 (4): 93-97.
- Tuchman, Gaye. 1978. *Making News. A study in the construction of reality*, New York: The Free Press.

- Valkenburg, Patti M. 2004. *Children's Responses to the Screen – a media psychological approach*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Vrtič, Ivana i Car, Viktorija. 2016. Manipulacija u medijskom diskursu: kritička analiza diskursa naslova najposjećenijih hrvatskih *online* medija o hrvatskoj predsjednici Kolindi Grabar-Kitarović, str. 145-165, u: *Mediji i javni interes*, uredile V. Car, M. Matović i L. Turčilo, Zagreb: Fakultet političkih znanosti i Hanns Seidel Stiftung.
- Wallis, Cara. 2011. Performing gender: A content analysis of gender display in music videos. *Sex Roles*, 64 (3-4): 160-172.
- Yousaf, Zahid, Shehzad, Munham i Hassan, Syed Ali. 2015. Effects of Cartoon Network on the Behavior of School Going Children: A Case Study of Gujrat City. *International Research Journal of Interdisciplinary & Multidisciplinary Studies*, 1 (1): 173-179.
- Statista.com, 2015. (<http://www.statista.com/statistics/550124/children-and-teens-most-popular-tv-channels-germany/>, pristupljeno 29. 6. 2016.).

Television narratives – I'll tell you a story

Television, the dominant media outlet of the 20th century, retains its power also in the 21st century, it creates realities, systems of values and acceptable behaviors, and also offers assurances to the mass audience of “our” or “their” realities while telling stories about people, events and phenomena. In the introduction of the paper the authors provide an overview of the theoretical framework underlying the scientific study of television narratives. The first part of the article is devoted to the narrative of TV news, the elements that are used in television narrative and the argument why television news are not accurate representations of the world around us, that is, what is influencing such representations. The second part of the article refers to television ability to design values as described in the example of media-imposed imperatives of beauty, and in the case of violence as an acceptable form of behavior by media. The third and final part of the article refers to the television audience as active participants in the media content, as described in the case of children and minority social groups.

Key words: television, analysis of narrative, television constructed reality, television news, beauty, violence

Socijalno pravna zaštita osoba s invaliditetom u međunarodnim dokumentima i nacionalnom zakonodavstvu

SABIRA ŠAČIĆ-GADŽO

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

U radu su, pored analize jednog broja međunarodnih dokumenata kojima se garantiraju prava i slobode svih ljudi, analizirani i dokumenti koji posebno uređuju prava osoba s invaliditetom, među kojima je poseban akcent dat na Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom.

Također je prezentirana analiza domaćeg zakonodavstva iz oblasti invalidnosti u okviru kojeg je ukazano na njegovu neusklađenost s međunarodnim dokumentima, ali i na prepreke primjeni postojećih odredaba u praksi.

Ključne riječi: osobe s invaliditetom, dostojanstvo, međunarodni dokumenti, nacionalno zakonodavstvo, prava, prepreke

Uvod

Tokom cjelokupne historije ljudske civilizacije u svim sistemima i svim društvima jedan broj članova zajednice bio je s invaliditetom, odnosno fizičkim ili mentalnim teškoćama. Ove skupine imale su manje šanse za preživljavanje jer su u borbi za opstanak uspijevali samo najsposobniji i najizdržljiviji, posebno na samim počecima stvaranja ljudske zajednice. Nehuman odnos i svakodnevno kršenje prava osoba s invaliditetom karakteristično su sve do završetka Drugog svjetskog rata, kada se bilježi, zbog ratnih stradanja, povećan broj osoba s invaliditetom. To je imalo za posljedicu da se na invalidnost prvi put počinje gledati kao na probleme zajednice. U tom periodu bilježe se i počeci vaninstitucionalizacije sa sve više prisutnim spoznajama o negativnim posljedicama društvene segregacije osoba s invaliditetom i do zagovaranja veće socijalne uključenosti osoba s invaliditetom u sve sfere

društvenog života. S tim u vezi, ovaj period karakterističan je po tome što intenciju socijalne integracije prihvaćaju i sve razvijene zemlje svijeta, na što su posebno utjecali i razni međunarodni dokumenti.

Danas su prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini utvrđena nizom međunarodnih dokumenata, ratificiranih na državnom nivou, imaju ustavnu snagu, i većina njih sastavni su dio Ustava BiH. Prema standardima koji su postavljeni u svim dokumentima koji direktno ili indirektno uređuju prava osoba s invaliditetom svaka osoba ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva svih ljudskih bića.

1. Prava osoba s invaliditetom u dokumentima Ujedinjenih nacija

Ključni međunarodni dokumenti koji se direktno odnose na prava osoba s invaliditetom, u odnosu na druge međunarodne dokumente vezane za čitav niz različitih ljudskih prava, doneseni su relativno kasno. Tako je npr. prvi dokument Ujedinjenih nacija posvećen ovoj populaciji – Deklaracija o pravima osoba s mentalnom retardacijom, usvojen tek 1971. godine, a posljednji – Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, 2006. godine. Iako 35 godina dug, period između donošenja ova dva dokumenta bio je označen periodičnim ali kontinuiranim donošenjem i drugih dokumenata i konvencija, među kojima se posebno izdvajaju Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom (1975) i Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (1993). Ovdje također treba istaći da su osobe s invaliditetom, odnosno njihova prava, i prije donošenja pobrojanih dokumenata bile prisutne u drugim deklaracijama i konvencijama donesenim na nivou Ujedinjenih nacija, a posebno u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka (1948) i Konvenciji o pravima djeteta (1989).

Zajednička karakteristika navedenih dokumenata i konvencija je da se u njima kao ključna riječ naglašava riječ “dostojanstvo”, čija je upotreba, u smislu poštivanja ljudskog dostojanstva svake individue pojedinačno, posebno potencirana i istaknuta za ovu populaciju.

Univerzalna/opća deklaracija o pravima čovjeka (1948) prvi je sveobuhvatni dokument o ljudskim pravima čijim su usvajanjem stvorene pretpostavke za zaštitu i unapređivanje prava čovjeka na teritorijalnom i suštinskom planu. Teritorijalnom jer obavezuje sve države svijeta i predstavlja, kako je u uvodnim odredbama Deklaracije navedeno, zajedničku tekovinu svih naroda i država, a suštinskom jer obuhvata sva ljudska prava.

Iako se u odredbama ove Deklaracije nigdje eksplicitno ne spominju osobe s invaliditetom, jasno je da se već iz prvog člana, gdje stoji da “se sva ljudska bića rađaju slobodna u dostojanstvu i pravima”, može tvrditi da se sve njene odredbe odnose posredno i na osobe s invaliditetom.

Ovim dokumentom nesumnjivo je potvrđena vjera u temeljna ljudska prava, prije svega vrijednosti ljudskog bića, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovina, rođenje ili neka druga okolnost (čl. 2). Ako odredbe ovog člana posmatramo u kontekstu osoba s invaliditetom, onda je veoma lako zaključiti da se sintagma “neka druga okolnost” odnosi na ovu populaciju i njeno pravo na život bez diskriminacije ili bez razlike s drugima po bilo kojoj osnovi.

Deklaracijom se također garantira da “svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost” (čl. 3), što se posredno odnosi i na osobe s invaliditetom, posebno ako se ima u vidu prisilna hospitalizacija osoba s duševnim smetnjama, ali i institucionalizacija koja za jedan broj njih u Bosni i Hercegovini i danas traje doživotno.

Deklaracija, uz navedeno, propisuje i druga prava koja se garantiraju svim ljudskim bićima, od kojih izdvajamo: slobodu kretanja i izbora stanovanja (čl. 13), pravo na rad (čl. 23), pravo na obrazovanje, s obaveznim i besplatnim osnovnim obrazovanjem (čl. 25) itd. Analizom svih pobrojanih prava normiranih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, koja se, kao što je već rečeno, posredno odnose i na osobe s invaliditetom, kao jedan od mogućih zaključaka je to da ona zapravo, bez obzira na dugu vremensku distancu od 58 godina, predstavljaju osnovnu pretpostavku i podlogu za donošenje posebne Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

Konvencija o pravima djeteta (1989) prvi je međunarodni dokument u kojem se na jednom mjestu normira poštivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i kulturnih prava djeteta, gdje su pobrojana prava usmjerena prema djetetu kao jedinki, a ne djeci kao kolektivnoj grupi. Bitnu karakteristiku ove Konvencije čini to da se, i pored naglašenog stava da se sva prava data u Konvenciji odnose na svako pojedinačno dijete, u članu 23 posebno ističu prava “djeteta s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju”, koje treba da “vodi ispunjen i pristojan život u uslovima koji garantiraju dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici”. Istom odredbom istaknuto je i pravo “djeteta s teškoćama u razvoju na

posebnu njegu”, kao i pravo na odgovarajuću pomoć, obrazovanje, obuku, zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i društvenu integraciju. Jednom riječju, lični razvoj djeteta, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj. Budući da je Bosna i Hercegovina ratificirala Konvenciju o pravima djeteta (1993) i implementirala odredbe Konvencije u svoje zakonodavstvo, bilo bi prirodno očekivati da se pobrojana prava iz Konvencije prema djetetu s teškoćama u razvoju u najvećoj mogućoj mjeri poštuju. To naročito jer je po završetku rata u Bosni i Hercegovini (1995) broj djece s tjelesnim invaliditetom znatno povećan.

Stoga se može zaključiti da je za ovu populaciju od presudnog značaja stvaranje odgovarajućeg ambijenta kako bi što veći broj djece bio socijalno uključen. Nažalost, prisutne prepreke za navedeno pretežno su uzrokovane općim siromaštvom, velikom stopom nezaposlenosti, političkim uređenjem države, ali i nedostatkom adekvatnih razvojnih strategija.¹

O nepoštivanju prava djeteta s teškoćama u razvoju u Bosni i Hercegovini možda najkonkretnije govore primjedbe Komiteta Ujedinjenih nacija za prava djeteta upućene državi BiH nakon razmatranja Kombiniranog drugog i četvrtog periodičnog izvještaja BiH, na sjednici održanoj 5. oktobra 2012. godine. U ovom izvještaju Komitet u zaključnim primjedbama, pored konstatacije “da nikakvi konkretni koraci nisu poduzeti da se uspostavi jasna zakonska definicija invalidnosti i obezbijedi usklađivanje nacionalnog, entitetskog i kantonalnog zakonodavstva s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom (CRPD)”, posebno izražava zabrinutost zbog:

- ograničenosti inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, zbog čega većina djece s teškoćama u razvoju boravi kod kuće ili su smještena u specijalne ustanove/škole, što dovodi do stigmatizacije i kompromitiranog pristupa ove populacije mogućnostima zapošljavanja i socijalnim uslugama,
- nedovoljne i neadekvatne zaštite i podrške pružalaca usluga, posebno centara za socijalni rad i zdravstvenih centara, koji nisu adekvatno opremljeni i pripremljeni da pružaju usluge i podršku neophodne za zadovoljavanje potreba djece s teškoćama u razvoju dok im omogućavaju da nastave da žive sa svojim porodicama,
- nedovoljne primjene zakonskih odredbi o izgradnji, što dovodi do postojanja arhitektonskih i fizičkih barijera na javnim mjestima, uključujući škole,

- nejednakosti u pružanju zaštite osobama s ratnim invaliditetom i osobama s invaliditetom kao posljedicom nesreće, bolesti ili invaliditeta od rođenja, posebno djece, što dovodi do nejednake i manje zaštite koja se pruža ovim drugim.²

Pobrojano nedvosmisleno upućuje na to da je Konvencija o pravima djeteta, barem kad je riječ o djetetu s teškoćama u razvoju, odnosno djetetu s invaliditetom, još uvijek, zajedno s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, gotovo mrtvo slovo na papiru bez obzira na usklađenost domaćeg zakonodavstva s ovim dokumentom.

Deklaracija o pravima osoba s mentalnom retardacijom je prvi međunarodni dokument, donesen na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija (1971), koji cjelovito uređuje prava samo jedne skupine osoba s invaliditetom. Do usvajanja ovog dokumenta došlo je na inicijativu roditelja djece s intelektualnim teškoćama (mentalnom retardacijom), a sam tekst dokumenta bio je pripremljen u Međunarodnoj ligi nacionalnih saveza osoba s mentalnim hendikepom (ILSMH), koja se i danas smatra krovnom organizacijom za pitanja mentalne retardacije. Objašnjenje za usvajanje posebnog dokumenta koji govori o pravima samo jedne kategorije osoba s invaliditetom vjerovatno je u vezi s činjenicom da ova populacija čini oko 3% ukupne populacije svijeta, odnosno da je najbrojnija skupina osoba s invaliditetom (Teodorović, Bratković, 2001: 280).

U Deklaraciji se ističe da osobe s intelektualnim teškoćama imaju ista/ jednaka prava kao i ostali građani, s tim da se u ovom kontekstu mogu izdvojiti prava na kvalitetnu zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, osposobljavanje i savjetovanje; pravo na ekonomsku sigurnost i na život u porodici, a samo nužno smještaj u ustanovi čija je okolina najsličnija uobičajenom životu osobe; pravo na stručnog zastupnika radi zaštite ličnih interesa; pravo na zaštitu od iskorištavanja, zlostavljanja i ponižavanja, kao i pravo na zaštitu od svih oblika zloupotrebe u slučajevima u kojima osobe s mentalnom retardacijom nisu sposobne koristiti svoja prava na smislen način ili im postane nužno ograničiti ili ukinuti neka ili sva od tih prava.

Pobrojana prava nedvosmisleno ukazuju na to da je ključni cilj usvajanja Deklaracije što veća socijalna uključenost osoba s intelektualnim teškoćama (mentalnom retardacijom) u sve tokove društva putem njihovog obrazovanja i osposobljavanja, što stvara osnovne pretpostavke ne samo za socijalnu uključenost nego i za njihovu ekonomsku sigurnost i život u porodici.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (1975), za razliku od Deklaracije o pravima osoba s mentalnom retardacijom, prvi je dokument koji na jedinstven način obuhvata prava svih skupina osoba s invaliditetom. Ključni cilj Deklaracije je da se svakoj osobi s invaliditetom, bez obzira na uzrok i vrstu invalidnosti, omogući da razvije svoje sposobnosti i participira u životu zajednice, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Uz naglasak na poštivanje ljudskog dostojanstva osoba s invaliditetom, u Deklaraciji se garantiraju i različite grupe prava, kao što su: građanska i politička prava, pravo na samostalnost do mjere koju omogućuje invalidnost, pravo na medicinski, psihološki i funkcionalni tretman i na ekonomsku i socijalnu sigurnost, pravo na uvažavanje posebnih potreba osoba s invaliditetom, pravo na zaštitu od bilo kakvog oblika iskorištavanja i ponižavanja.

Deklaracijom se također svim osobama s invaliditetom garantira i pravo na život u porodici, a samo iznimno, ako je to u interesu same osobe s invaliditetom, treba im omogućiti boravak u ustanovi, s tim da uslovi boravka moraju biti što sličniji porodičnim (odjeljak 9).

Deklaracija također ostavlja mogućnost konsultiranja organizacija koje se bave zaštitom osoba s invaliditetom u vezi s pitanjima koja se tiču njih samih, uz pravo informiranja osoba s invaliditetom, njihovih porodica i zajednice o svim sadržajima istaknutim u Deklaraciji.

Poređenjem Deklaracije o pravima osoba s invaliditetom s Deklaracijom o pravima osoba s mentalnom retardacijom vidljivo je da ova Deklaracija, iako u nešto širem obimu, predviđa identične oblike zaštite koji se nalaze u Deklaraciji o pravima osoba s mentalnom retardacijom, s ključnom razlikom što se u Deklaraciji o pravima osoba s invaliditetom navedeni oblici zaštite odnose na sve osobe s invaliditetom. Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom također naglasak stavlja na zabranu diskriminacije osoba s invaliditetom, odnosno na bilo koji oblik izdvajanja, isključivanja ili ograničavanja zbog invaliditeta, s jasnim stavom da diskriminacija zbog invaliditeta predstavlja ugrožavanje prava jednakosti i poštivanja ljudskog dostojanstva.

Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (1993) dokument je Ujedinjenih nacija koji predstavlja krunu decenije posvećene osobama s invaliditetom (1983-1992)³, tačnije njihovim usvajanjem učinjen je značajan napredak u borbi za prava osoba s invaliditetom. Do izrade i usvajanja ovog dokumenta, pored spore realizacije ranije utvrđenih prava osoba s invaliditetom, te prosvjeda ove populacije i njihovih porodica

zbog malih pomaka u svim područjima života i rada osoba s invaliditetom, došlo je i zbog stava stručnjaka Ujedinjenih nacija da će biti svrhovitije ako se sva prava iz ranijih dokumenata sintetiziraju, pojednostave i pripreme u jedinstvenom dokumentu (Teodorović, Bratković, 2001: 281).

Iako je u predgovoru ovog dokumenta naglašeno da “Pravila nisu obavezujuća”, nego da “mogu postati međunarodnim običajnim pravilima bude li ih primjenjivao veliki broj država s namjerom da ih poštuje kao dio međunarodnog prava”, kroz predulove za ravnopravno sudjelovanje, područja ostvarivanja ravnopravnosti i mjere za primjenu, prezentirane u ukupno 22 pravila, ovaj dokument predstavlja temelj za izradu nacionalnog zakonodavstva u čijem će središtu biti kvalitet života i sudjelovanje osoba s invaliditetom u životu zajednice na ravnopravnoj osnovi.

Stoga se ovim dokumentom pozivaju sve države potpisnice da učine napor i stvore pretpostavke za jednako učešće osoba s invaliditetom u životu u zajednici. Jedan od načina stvaranja pretpostavki jeste donošenje i provođenje odgovarajućih mjera, kao što su:

- prikupljanje i širenje informacija o uslovima života osoba s invaliditetom,
- formuliranje politika i planova te finansijska odgovornost države za provođenje planova,
- donošenje zakona s ciljem postizanja punog učešća i ravnopravnosti,
- osnivanje i jačanje nacionalnih koordinacionih odbora, podrška organizacijama osoba s invaliditetom,
- obuka osoblja koje je angažirano na planiranju i ostvarenju programa i usluga namijenjenih osobama s invaliditetom,
- praćenje i vrednovanje nacionalnih programa te tehnička, ekonomska i međunarodna saradnja.

Bosna i Hercegovina je 2003. godine usvojila Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom i time se, tek nakon deset godina od donošenja ovog dokumenta, obavezala postupati u skladu s njegovim odredbama. Međutim, danas, i pored određenih pomaka u ostvarivanju prava, posebno pojedinih skupina osoba s invaliditetom, čini se da diskriminacija ove populacije, posebno u dijelu socijalnih naknada, tzv. invalidnine, čija visina zavisi od načina stjecanja invalidnosti, nikada nije bila veća. Ovdje se posebno misli na razlike u naknadama kako je to utvrđeno zakonom između ratnih vojnih invalida, civilnih žrtava rata i neratnih invalida s istim postotkom invalidnosti.⁴

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (2006) preciznije nego bilo koji drugi međunarodni dokument normira osnovna prava i smjernice za ostvarivanje potreba i prava osoba s invaliditetom.⁵

Konvencija, pored toga što sadrži osnovna ljudska prava data u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka (1948), normira svim osobama s invaliditetom jednake mogućnosti za postizanje odgovarajućih ciljeva, ističući obavezu države da ovoj populaciji osigura podršku u ostvarivanju istih prava koja su zagarantirana svim drugim građanima.

Za razliku od ranijih dokumenata u vezi s osobama s invaliditetom, Konvencija je obavezujući međunarodni pravni instrument koji je po svojoj pravnoj snazi iznad nacionalnih zakona. Njim se umjesto medicinskog modela invaliditeta uvodi socijalni model, čije je ključno polazište da problemi osoba s invaliditetom proizlaze iz ograničenja koja im nameće društvo. Stoga je u preambuli Konvencije invaliditet definiran kao razvojni proces koji nastaje kao rezultat djelovanja osoba s invaliditetom i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline, koje sprečavaju njihovo potpuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugim članovima (t. e).

Konvencija također, putem općih načela, garantira osobama s invaliditetom poštivanje dostojanstva, zabranu diskriminacije, punu uključenost u društvo, poštivanje različitosti, jednake mogućnosti, pristupačnost, jednakost muškarca i žene, poštivanje sposobnosti razvoja djece s invaliditetom i poštivanje prava te djece na očuvanje vlastitog identiteta (čl. 3).

Uvažavajući specifične potrebe osoba s invaliditetom, Konvencija u svojim odredbama s jedne strane garantira, a s druge strane obavezuje države potpisnice na praktičnu provedbu sljedećih temeljnih ljudskih prava: pravo na život, jednakost pred zakonom, pristup pravosuđu, ličnu slobodu i sigurnost, slobodu od mučenja ili okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i slobodu od izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja, slobodu kretanja i državljanstvo, slobodu mišljenja i izražavanja te pristup informacijama, poštivanje privatnosti, doma i porodice, pravo na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, habilitaciju i rehabilitaciju, rad i zapošljavanje, odgovarajući životni standard i socijalnu zaštitu, sudjelovanje u političkom i javnom životu te sudjelovanje u kulturnom životu.

Poseban naglasak u Konvenciji stavljen je na zaštitu i garantiranje ostvarivanja ljudskih prava žena i djece s invaliditetom, u skladu s najboljim interesom djeteta. Naglasak je dat i na podizanje svijesti cijelog društva o osobama s invaliditetom i njihovim pravima, pristupačnost, neovisno življenje i uključenost u zajednicu.

2. Prava osoba s invaliditetom u dokumentima Evropske unije

Dva najvažnija dokumenta Evropske unije kojima se reguliraju prava osoba s invaliditetom su Evropska socijalna povelja i Madridska deklaracija.

Jedna od karakteristika zakonodavstva Evropske unije usmjerenog prema osobama s invaliditetom, pored neusaglašene terminologije, jest i različitost zakonskih propisa koji zabranjuju diskriminaciju utemeljenu na invaliditetu. Ti propisi se uglavnom razlikuju u pogledu pravnog statusa, pravnog kvaliteta i strogosti (Vijeće Evrope, 2003).

Različitosti postoje i u pristupima unapređenju položaja osoba s invaliditetom, tako da ih je moguće kategorizirati kao “ideju protivljenja diskriminaciji” ili “temeljne jednakosti”, s jedne strane, i “konceptije povlaštenog načina postupanja” ili “nadomještanja za određenu vrstu nepovoljnog položaja” osoba s invaliditetom, s druge strane.

Pristup “protivljenje diskriminaciji” zahtijeva općenitu nediskriminaciju osoba s invaliditetom, što znači da ga u svim situacijama, odnosno na svim područjima gdje se analizira položaj osoba s invaliditetom, treba porediti s položajem osoba bez invaliditeta. Ako se ovakvom analizom utvrdi da postoji bilo kakva razlika koja se ne može opravdati posebnim okolnostima, takvo stanje će se smatrati diskriminacijom.

Pristup “konceptija povlaštenog načina postupanja” uključuje definiranje područja u kojima invaliditet tipično dovodi do lošijeg položaja osoba koje su njime pogođene, a potom unapređivanje položaja osoba s invaliditetom pozitivnim mjerama. Cilj ovog pristupa je omogućiti svakoj osobi s invaliditetom sudjelovanje u svim područjima svakodnevnog života kompenziranjem odgovarajućeg nepovoljnog položaja (Vijeće Evrope, 2003: 19).

Navedeni pristupi se međusobno ne isključuju, odnosno oni se u većini država Evropske unije miješaju ili kombiniraju, iz čega proizlazi da su komplementarni i zamjenjivi, te da dovode do jednakih praktičnih rezultata.

Evropskom socijalnom poveljom (revidiranom) (1996) garantiraju se socijalna prava kojima se unapređuje standard života i socijalno blagostanje svih stanovnika određene zemlje, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Ovim dokumentom se također unapređuje opseg i sadržina prava koja su ranije regulirana Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), s posebnim fokusom na ekonomsku i socijalnu dimenziju.

Države potpisnice Evropske socijalne povelje se kroz 31 član sadržan u ovom dokumentu obavezuju da svojim građanima osiguraju pravo na stanovanje, zdravlje, obrazovanje, zapošljavanje, pravnu i socijalnu zaštitu, slobodu kretanja i nediskriminaciju.

Pravo osoba s invaliditetom na neovisnost, socijalnu integraciju i učešće u životnoj zajednici posebno je istaknuto u članu 15 ovog dokumenta. Na taj način je u Povelji ukazano na specifičan položaj ove populacije koja zahtijeva dodatnu brigu i akciju kako bi se njezin kvalitet života mogao izjednačiti s ostalim članovima.

Ratificirajući Povelju 2008. godine, šest njenih članova, odnosno njih 19, Bosna i Hercegovina se obavezala na usklađivanje domaćeg zakonodavstva i prakse sa standardima predviđenim u ovom dokumentu.⁷ U kontekstu osoba s invaliditetom treba istaći da Bosna i Hercegovina nije ratificirala član 15 ovog dokumenta, koji se odnosi na pravo osoba s invaliditetom na neovisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice, čime je ostavljen prostor za manipuliranje pravima ove populacije. Danas je navedeno stanje prevaziđeno ratifikacijom Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (2010).

U *Madridskoj deklaraciji* (2002), usvojenoj na Evropskom kongresu osoba s invaliditetom, određena je vizija odnosno konceptualni okvir za djelovanje u Evropskoj godini osoba s invaliditetom (2003) na evropskom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Naglašavajući da je invalidnost pitanje ljudskih prava, da osobe s invaliditetom traže jednake mogućnosti, a ne milosrđe, da barijere u društvu vode diskriminaciji i socijalnom isključivanju, da su osobe s invaliditetom *nevidljivi* građani, te da čine raznovrsnu i različitu grupu, ovaj dokument naglasak stavlja na antidiskriminaciju i pozitivnu akciju, čiji je ishod socijalno uključivanje ove populacije. Možda najbitnije mjesto programa za ostvarivanje vizije date u Deklaraciji zauzima tačka 7: "zapošljavanje kao ključ socijalnog uključivanja". U ovom dijelu Deklaracije posebno se ističe da zapošljavanje osoba s invaliditetom predstavlja osnovu njihovog uključivanja u zajednicu, te stoga treba poduzeti dodatne napore za unapređenje pristupa osoba s invaliditetom, najbolje kroz uključivanje na opće tržište rada. Ovdje je također navedeno da zapošljavanje predstavlja jedan od bitnih načina borbe protiv isključenja osoba s invaliditetom iz zajednice, ali i način promicanja njihovog neovisnog života i dostojanstva, što zahtijeva ne samo aktivnu mobilizaciju socijalnih partnera nego i državnih vlasti, koje trebaju nastaviti s pojačanjem mjera koje već postoje.

Evropska strategija za osobe s invaliditetom (2010-2020) dokument je koji posebno aktuelizira prava osoba s invaliditetom. Ona predstavlja okvir desetogodišnjeg djelovanja ne samo na nivou evropskih nego i na nivou nacionalnih aktivnosti usmjerenih na bavljenje problemima drugačijeg položaja pripadnika ove populacije. Opći cilj Strategije je osnaživanje osoba s invaliditetom, čime će se omogućiti njihovo učešće u društvu na jednakim osnovama s ostalim građanima. Strategija je istovremeno usmjerena i na uklanjanje društvenih prepreka, s jasno utvrđenim sljedećim ključnim oblastima djelovanja: pristupačnost, participacija, jednakost, zapošljavanje, obrazovanje i obuka, socijalna zaštita, zdravstvo i međunarodne aktivnosti.

3. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine iz oblasti invalidnosti

Ustavom BiH svim građanima garantira se najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Navedeno proizlazi i iz odredaba Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), kao i njenih protokola, čija je direktna primjena nadređena svim zakonima u Bosni i Hercegovini. Ovakvo uređenje neminovno nameće i obavezu države da svoje zakonodavstvo i pravnu praksu u svim oblastima, uključujući i invalidnost, uskladi s pravima koja se garantiraju u navedenim međunarodnim dokumentima.

U kontekstu zaštite prava osoba s invaliditetom zakoni od posebnog značaja za ovu populaciju usvojeni na nivou države Bosne i Hercegovine su: *Zakon o zabrani diskriminacije*, *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju* i *Okvirni zakon o visokom obrazovanju*.

Zakonom o zabrani diskriminacije (2009) posebno se garantiraju zaštita, promoviranje ljudskih prava i sloboda, stvaraju uslovi za ostvarivanje jednakih mogućnosti za sve građane i uređuje sistem zaštite od diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju (2003) garantira se da svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Prema odredbama člana 4 ovog Zakona "odgovarajuće obrazovanje podrazumijeva obrazovanje koje u skladu s utvrđenim standardima osigurava djetetu da na najbolji način razvije svoje urođene i potencijalne umne, fizičke i moralne sposobnosti, na svim nivoima obrazovanja". Odredbom datom u članu 35 normirano je da u pristupu djece naobrazbi ili njihovom sudjelovanju u

obrazovnom procesu, posebno kod “djece s posebnim potrebama”, škola ne smije vršiti diskriminaciju po bilo kojoj osnovi.

Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju (2007) garantira se pristup visokom obrazovanju koji neće biti ograničen, direktno ili indirektno, prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi, uključujući i fizički ili drugi nedostatak (član 7).

Zajedničko za sva tri navedena zakona koja su usvojena na nacionalnom nivou je što naglašavaju zabranu diskriminacije i čuvanje dostojanstva osobe s invaliditetom, odnosno djeteta s teškoćama u razvoju, koje istovremeno pripada skupu osoba/djece s invaliditetom. Svjesnost o stigmatizaciji i predrasudama koje su još uvijek dominantno prisutne u bosanskohercegovačkom društvu ne samo prema odraslim osobama s invaliditetom nego i prema djeci koja imaju bilo koji oblik invalidnosti sigurno je jedan od ključnih razloga što se u oba zakona vezana za različite nivoe obrazovanja potencira princip nediskriminacije.

4. Zakonodavstvo entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina je država sastavljena od dvaju entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine (koju čini deset kantona) i Republike Srpske te Brčko Distrikta BiH.

Prema Ustavu BiH obaveza entiteta je da osiguraju sigurnu i zaštićenu sredinu za sve građane “pod svojim jurisdikcijama, održavanjem civilnih ustanova za primjenu pravnih propisa, koje će funkcionirati u skladu s međunarodno priznatim standardima uz poštovanje međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda” (član 3). U kontekstu navedenog prava osoba s invaliditetom normirana su entitetskim zakonodavstvom i zakonima donesenim na nivou Brčko Distrikta. Ovdje također treba istaći da većina zakona iz oblasti invalidnosti na nivou Federacije BiH predstavljaju takozvane krovne zakone koji u svojim odredbama sadrže mogućnost ili obavezu donošenja i usvajanja odgovarajućeg zakonodavstva na kantonalnom nivou.

4.1. Zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine

Ustav Federacije BiH, isto kao i Ustav BiH, utvrđuje obavezu osiguravanja primjene najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda za sve građane. To se posredno odnosi i na osobe s invaliditetom.

Međutim, specifičnost Ustava FBiH čini to da su nadležnosti u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite podijeljene između Federacije i kantona (član 2).

U ovom kontekstu federalni zakoni ključni za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom su: Zakon o radu, Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom, Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom i Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica.

Zakon o radu (1999), pored odredaba vezanih za pravo na rad i pravo na nediskriminaciju po različitim osnovama, uključujući tjelesne i duševne poteškoće (član 5), sadrži i takozvane preventivne odredbe koje se odnose na neposrednu opasnost od nastanka invalidnosti. U istom kontekstu je i odredba kojom je naznačena obaveza da poslodavac u situacijama kada postoji opasnost od invaliditeta zaposleniku ponudi druge poslove za koje je sposoban. U onim slučajevima kada je pretrpio povredu ili obolio od profesionalne bolesti zaposlenik ima prednost pri stručnom obrazovanju, osposobljavanju i usavršavanju (član 66). Zakon također garantira određenu sigurnost zaposlenicima kod kojih postoji smanjena radna sposobnost, kao i neposredna opasnost od nastanka invalidnosti. To se konkretno odnosi na odredbu (član 67) kojom je onemogućeno poslodavcu da otkáže ugovor o radu bez prethodne saglasnosti vijeća zaposlenika.

Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba (2001) u svojim odredbama (član 1) predviđa unapređenje uslova za zapošljavanje, materijalnu i socijalnu sigurnost nezaposlenih osoba za vrijeme privremene nezaposlenosti. Poseban naglasak u Zakonu dat je na poštivanje načela nediskriminacije, kojim je normirano da nijedna osoba ne može biti stavljena u nepovoljan položaj ni po kojoj osnovi, uključujući tjelesne i duševne poteškoće (član 2).

Zakon o zdravstvenom osiguranju (1997) utvrđuje ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu, gdje su, pored ostalih osiguranika (član 19), posebno navedene i osobe s invaliditetom, s prebivalištem na području Federacije BiH, koje su stekle invalidnost po bilo kojoj osnovi. Ovaj Zakon u svojim odredbama (član 12) također utvrđuje način organiziranja i provođenja zdravstvene zaštite koja je zagarantirana uz ostale građane Federacije BiH i grupama koje su izložene većem riziku od oboljenja, među kojima su navedene i osobe s invaliditetom.

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (1998) u svojim odredbama (član 1) uređuje prava koja proizlaze iz samog naslova, ističući prava osiguranika “za slučaj invalidnosti”.

U ovom kontekstu postojanje invalidnosti normirano je u slučajevima (član 22) kada osiguranik zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju prouzrokovanih povredom na radu, profesionalnom bolešću, povredom van rada, ili bolešću koja se ne može otkloniti liječenjem ili mjerama medicinske rehabilitacije, postane potpuno nesposoban za obavljanje poslova radnog mjesta na koje je bio raspoređen i koje je obavljao prije nastanka invalidnosti.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom (2010), pored prava koja proizlaze iz samog naslova, uređuje (član 1) osnivanje i djelatnost ustanova, privrednih društava i drugih pravnih osoba koje se bave profesionalnom rehabilitacijom i zapošljavanjem ove populacije, kao i rad Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Profesionalna rehabilitacija osoba s invaliditetom, prema odredbama Zakona (član 9), obuhvata više različitih aktivnosti koje je neophodno provesti prvenstveno u cilju većeg osposobljavanja osoba s invaliditetom za odgovarajući posao. Zakon također normira i pravo osoba s invaliditetom na zapošljavanje, i to pod općim uslovima (na otvorenom tržištu rada) i pod posebnim uslovima (u ustanovama ili privrednim društvima koja se osnivaju isključivo zbog zapošljavanja osoba s invaliditetom).

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u Federaciji BiH (1999) uređuje (član 1) osnovna prava iz socijalne zaštite, osnivanje i rad ustanova socijalne zaštite i invalidskih udruženja, prava civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica, zaštitu porodice s djecom, finansiranje i ostalo što je od značaja za ovu oblast. Među taksativno pobrojanim korisnicima socijalne zaštite u zakonu su navedene “osobe s invaliditetom i osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju” (član 12). Nepreciznost Zakona i nedovoljno poznavanje savremene terminologije prihvaćene na međunarodnom nivou najkonkretnije se ogleda u uporednom korištenju sintagme “osobe s invaliditetom” i “osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju”, što može imati nepovoljne reperkusije za ovu populaciju, posebno u dijelu ostvarivanja socijalne zaštite. Zakon sadrži i odredbu (član 16) kojom pobliže određuje osobe s invaliditetom u odnosu na vrstu invalidnosti normirajući da su to:

slijepa i slabovidna, gluha i nagluha, s poremećajima u govoru i glasu, s tjelesnim oštećenjima i trajnim smetnjama u fizičkom razvoju, sa smetnjama u psihičkom razvoju (lakog, umjerenog, težeg i teškog stepena) i kombiniranim smetnjama (višestruko ometena u razvoju).

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom⁸ (2009) normirano je da sve osobe s invaliditetom, tzv. neratni invalidi, čiji je invaliditet manji od 90% nemaju pravo na tzv. invalidninu, čime je zakonodavac svjesno postupio diskriminirajuće s obzirom na to da neke druge kategorije, naprimjer “ratni vojni invalidi”, pravo na invalidninu imaju već sa 20% utvrđenog stepena invalidnosti. Ovako diskriminirajući odnos još više usložnjava i podatak da, prema procjenama, oko 60.000 osoba s invaliditetom kod kojih je utvrđen postotak invalidnosti manji od 90% ne uživa pravo na ostvarivanje invalidnine, što se neminovno odražava na njihov socijalni status, prisutno siromaštvo i socijalnu isključenost.

Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica (2004) uređuje uslove, način i postupak za ostvarivanje prava ratnih vojnih invalida i članova njihovih porodica, članova porodica šehida, članova porodica poginulih, umrlih i nestalih branilaca i demobiliziranih branilaca, osoba zaslužnih u odbrambeno-oslobodilačkom ratu, kao i druga pitanja iz oblasti branilačko-invalidske zaštite.

4.2. *Zakonodavstvo Republike Srpske*

Najbitniji zakoni za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom doneseni u Republici Srpskoj su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o radu, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca, odbrambeno-otadžbinskog rata RS, Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srpske (2009) uređuje prava građana ovog entiteta na ostvarivanje zdravstvene zaštite i druga pitanja iz ove oblasti. Ovaj Zakon u svojim odredbama razlikuje 13 grupa osiguranika (od posebnog socijalno-medicinskog značaja) koji imaju pravo na zdravstvenu zaštitu pod jednakim uslovima. Tako da su, uz ostale, u ovom Zakonu navedeni i sljedeći korisnici zdravstvene zaštite koji to pravo ostvaruju pod jednakim uslovima (član 8): ratni vojni invalidi, neratne osobe s invaliditetom, civilne žrtve rata, osobe s mentalnom retardacijom, kao i oboljeli od psihoza.

Zakon o radu Republike Srpske (2007) uređuje isključivo pitanja koja se odnose na pravo na rad i radne odnose. Princip nediskriminacije je posebno potenciran u ovom Zakonu (član 5), gdje je normirano da radnik, kao i osoba koja traži zaposlenje, ne može biti stavljen u neravnopravan položaj po bilo kojoj osnovi, uključujući tjelesno i duševno zdravlje. Odredbom ovog Zakona (član 74) utvrđena je i obaveza poslodavaca da sve zaposlenike prijavi na zdravstveno osiguranje, penzijsko-invalidsko osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti, te da ih kolektivno osigura od nesreće na poslu. Zakon normira (član 86) i obavezu poslodavca na posebnu zaštitu bolesnih i invalidnih radnika.

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srpske (2009), pored uređenja obaveznog penzijskog i invalidskog osiguranja na osnovi međugeneracijske solidarnosti i dobrovoljnog penzijskog i invalidskog osiguranja za osobe koje nisu obavezno osigurane (član 1), posebno u više članova (članovi 49-68) normira i prava po osnovu invalidnosti.

Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca, odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske (2012), shodno članu 1, uređuje uslove, način i postupak za utvrđivanje statusa i prava boraca, ratnih i mirnodopskih vojnih invalida i članova porodice poginulih, umrlih i nestalih boraca odbrambeno-otadžbinskog rata, te druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava propisanih ovim zakonom.

Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske (2010) utvrđuje oblike, obim prava na zaštitu civilnih žrtava rata, te uslove i način pod kojima se ostvaruju ta prava.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS (2009) uređuje prava, uslove i postupak profesionalne rehabilitacije, zapošljavanje osoba s invaliditetom pod općim i posebnim uslovima, kao i način osnivanja organizacija koje se bave pitanjima osoba s invaliditetom.

4.3. Zakonodavstvo u Brčko Distriktu BiH

Ključni zakoni koji reguliraju prava osoba s invaliditetom u Brčko Distriktu BiH su: Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH, Zakon o dopunskim pravima porodica poginulih boraca i ratnih vojnih invalida Brčko Distrikta BiH, Zakon o radu Brčko Distrikta BiH, Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta BiH, Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta BiH.

Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH (2002) svojim odredbama uređuje, pored načela zaštite osoba kojima je potrebna pomoć, prava iz socijalne zaštite, uslove za njihovo stjecanje i druga pitanja iz ove oblasti. Ovaj Zakon također (član 27) utvrđuje kategorije korisnika socijalne zaštite, među kojima su i osobe s invaliditetom. Posebna pažnja u Zakonu (članovi 46-49) usmjerena je kako na osposobljavanje za život i rad djece s posebnim potrebama tako i odraslih osoba s invaliditetom.

Zakon o dopunskim pravima porodica poginulih boraca i ratnih vojnih invalida Brčko Distrikta BiH (2004), pored dopunskih prava kategorija navedenih u samom naslovu, normira uslove i postupak za ostvarivanje tih prava.

Zakon o radu Brčko Distrikta BiH (2006) u svojim odredbama, uz uređenje pitanja vezanih za pravo na rad i radni odnos, ističe pravo na nediskriminaciju normirajući (član 4) da se prema osobama koje traže zaposlenje kao i osobama koje su u radnom odnosu ne smije vršiti diskriminacija ni po kojoj osnovi, uključujući i tjelesno ili duševno oštećenje. Zakon normira (član 53) i pravo na posebnu zaštitu zaposlenika koji su pretrpjeli povredu na radu ili su oboljeli od profesionalne bolesti. Ovo se posebno naglašava u članu 53, gdje stoji da "poslodavac ne može otkazati ugovor o radu zaposleniku koji je pretrpio ozljedu na radu ili je obolio od profesionalne bolesti, za vrijeme dok je privremeno nesposoban za rad".

Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta BiH (2011), uz garantiranje zdravstvene zaštite pod jednakim uslovima svim građanima, ističe skupine od posebnog socijalno-medicinskog značaja, među kojima su i osobe s invaliditetom (član 8). Ovaj Zakon u svojim odredbama (član 112) također normira da su zdravstveni radnici u obavezi da pružaju usluge svim građanima bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, uključujući i invalidnost.

Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta BiH (2011) sadržava odredbe koje osiguravaju realizaciju prava na zdravstvenu zaštitu i druga prava iz zdravstvenog osiguranja uz plaćanje doprinosa. Njime se također utvrđuju prava iz obaveznog i proširenog zdravstvenog osiguranja.

5. Implementacija zakonskih odredaba u praksi

Nepostojanje jedinstvene baze podataka o broju osoba s invaliditetom na državnom i entitetskom nivou može utjecati na mogućnost ostvarivanja određenih prava koja su osobama s invaliditetom zakonom utvrđena. Nedostatak pouzdanih statističkih pokazatelja o broju osoba s invaliditetom⁹

također otežava razvijanje ekonomske strategije i planiranje izdvajanja iz budžeta entiteta za potrebe ove populacije. Posljedice su obespravljenost, siromaštvo i socijalna isključenost ove populacije, koja u bosanskohercegovačkom društvu postaje sve više *nevidljiva*.

Specifičnost bosanskohercegovačkog društva, pored izrazito kompliciranog državnog ustrojstva, u okviru kojeg nije predviđena mogućnost usvajanja zakonodavstva iz oblasti invalidnosti na nacionalnom nivou, čini i to da se usvojeni zakoni na svim drugim nivoima, iako u najvećem broju slučajeva usklađeni s međunarodnim standardima, najčešće ne primjenjuju u cijelosti.

Svakodnevne teškoće u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava, poput prava na zdravstvenu zaštitu, socijalnu pomoć, tuđu njegu ili ortopedska pomagala, dovode jedan broj osoba s invaliditetom u bezizlaznu situaciju, život na ivici opstanka i socijalnu isključenost. Sve se to događa zato što bosanskohercegovačke vlasti na svim nivoima (državnom, entitetskom, kantonalnom i općinskom), za razliku od drugih država u regiji, naprimjer Hrvatske, Slovenije ili Srbije, nisu stvorile neophodne pretpostavke za primjenu posebno socijalnih prava, koja, prema nekim istraživanjima (Ljudska prava osoba s invaliditetom – Stanje u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori, 2006: 35), osobe s invaliditetom često ne ostvaruju. U praksi, i pored činjenice što je Bosna i Hercegovina potpisnik više ključnih međunarodnih dokumenata o pravima osoba s invaliditetom, npr. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom i Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, kršenje osnovnih socijalnih prava za ovu populaciju je sastavni dio njihovog svakodnevnog života.

Nepoštivanje prava osoba s invaliditetom i diskriminacija prema ovoj populaciji u praksi prisutna je najviše u oblasti socijalne zaštite, te zdravstvenom i obrazovnom sistemu. S tim u vezi i sama činjenica da je Bosna i Hercegovina ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom a da odredbe ovog međunarodnog dokumenta nisu implementirane u odgovarajuće zakonodavstvo najkonkretnije govori o tome da je ova populacija na margini društvenog interesa.

Kao razlozi zbog kojih se osobe s invaliditetom nalaze u izuzetno teškom položaju, u različitim istraživanjima, najčešće se navode:

- nepostojanje organiziranog i sistemskog pristupa kompleksnim statusnim pitanjima osoba s invaliditetom, zbog čega nisu zabilježeni značajniji ukupni rezultati angažmana vlasti;

- prisutnost neujednačene prakse u postupanjima s osobama s invaliditetom zbog podijeljene nadležnosti između entiteta i kantona u Bosni i Hercegovini;
- neusaglašenost kriterija za dodjelu naknada i mogućnosti za ostvarivanje drugih prava po osnovi invalidnosti, zbog čega se osobe s invaliditetom nalaze u nepovoljnom položaju, posebno u prisutnoj diskriminiranosti na teritorijalnom principu s obzirom na to da se kategorije prava i vidovi različitih davanja razlikuju zavisno od toga u kojem dijelu države žive (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2010: 32). Ovo posebno što “pokušaj da se socijalna zaštita fokusira na individualnim potrebama korisnika i usklađivanje standarda u zaštiti svih korisnika kao i politika na nivou BiH zbog kompliciranog političkog sistema nije dokraja realiziran” (Habul, 2007: 22).

Cijeneći sve navedeno, čini se da je socijalni položaj osoba s invaliditetom danas u Bosni i Hercegovini znatno nepovoljniji nego u prijeratnom periodu iako je BiH nominalno većinu aktuelnog zakonodavstva iz ove oblasti uskladila s različitim međunarodnim dokumentima.

6. Zaključak

Socijalna isključenost osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini je jedan od najizraženijih problema iako su prava svih ljudi utemeljena na principu da su sve osobe rođene jednake i da imaju neotuđiva prava, kao što su život, sloboda i pravo na sreću. U vezi s navedenim osobe s invaliditetom imaju apsolutno pravo i odgovornost da u potpunosti i jednako učestvuju u društvu i da poboljšaju kvalitet svog života. Međutim, u postojeće zakonodavne propise kojima se reguliraju različite oblasti (zapošljavanje, rad, obrazovanje, mirovinsko osiguranje, zdravstvena zaštita i dr.) nedovoljno je uključeno pitanje osoba s invaliditetom. Također su propisi međusobno neusklađeni, što predstavlja osnovu za neravnopravan status i diskriminaciju osoba s invaliditetom.

Realnost u Bosni i Hercegovini, u kojoj je većina zakona iz ove oblasti usklađena s međunarodnim, takva je da uzrok invalidnosti, mjesto boravka i odsustvo ujednačenih kriterija na osnovu kojih se ostvaruju prava dovode do neujednačenih prava osoba s invaliditetom i sve veće socijalne isključenosti.

Bilješke

- ¹ Alternativni izvještaj Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH o primjeni Konvencije o pravima djeteta za period od 1. juna 2009. do kraja 2011. godine.
- ² CRC/C/BIH/2-4
- ³ Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Standardna pravila o izjednačavanju prava osoba s invaliditetom na 48. zasjedanju, 28. decembra 1993, Rezolucija 48/96.
- ⁴ Prema odredbama Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom ("Službene novine FBiH", br. 14/09) neratni invalidi ostvaruju pravo na invalidninu tek ako im se procijeni 90% invalidnosti (član 3). U odnosu na njih, članom 10 Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica ("Službene novine FBiH", br. 33/04) ratni vojni invalidi prema postotku invalidnosti razvrstavaju se u deset grupa (ratni vojni invalidi sa 100% invaliditeta prvog stepena kojima je za redovan život potrebna njega i pomoć od drugog lica; sa 100% invaliditeta kojima nije potrebna njega i pomoć drugog lica; sa 90% invaliditeta; sa 80% invaliditeta; sa 70% invaliditeta; sa 60% invaliditeta; sa 50% invaliditeta; sa 40% invaliditeta; sa 30% invaliditeta i sa 20% invaliditeta), a pravo na invalidninu ostvaruju već sa 20% invalidnosti.
- ⁵ Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, zaključno s martom 2013. godine, ratificiralo je 87 država, članica UN-a. Bosna i Hercegovina je Konvenciju ratificirala 12. marta 2010. godine ("Službeni glasnik BiH" – Međunarodni ugovori, broj 11/9), a stupila je na snagu 11. aprila iste godine.
- ⁶ Bosna i Hercegovina je Evropsku socijalnu povelju (revidiranu), ali samo njezinih 19 članova, ratificirala 7. oktobra 2008. godine. Ratificirani članovi su sljedeći: čl. 1. Pravo na rad; čl. 2. Pravo na pravične uslove rada; čl. 4. Pravo na pravičnu naknadu; čl. 5. Pravo na organiziranje; čl. 6. Pravo na kolektivno pregovaranje; čl. 7. Pravo djece i mladih na zaštitu; čl. 8. Pravo zaposlenih žena na porodijsku zaštitu; čl. 9. Pravo na stručno usmjeravanje; čl. 11. Pravo na zdravstvenu zaštitu; čl. 12. Pravo na socijalnu zaštitu; čl. 13. Pravo na socijalnu i medicinsku pomoć; čl. 14. Pravo na korištenje službi socijalne zaštite; čl. 16. Pravo porodica na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu; čl. 17. Pravo djece i mladih na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu; čl. 20. Pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman u pitanjima zapošljavanja i rada bez diskriminacije na osnovu spola; čl. 21. Pravo na informiranje i konsultiranje; čl. 22. Pravo učesća u odlučivanju o radnim uslovima i radnoj sredini i njihovom poboljšavanju; čl. 23. Pravo starih osoba na socijalnu zaštitu; čl. 28. Pravo predstavnika radnika na zaštitu u preduzeću i dodjeljivanje adekvatnih sredstava.
- ⁷ http://www.rightsforall.ba/download/ekonomska_socijalna-bs_Primjena_Evropske_socijalne_povelje_kroz_zakone_i_praksu_u_BiH.pdf
- ⁸ "Službene novine FBiH", br. 14/09
- ⁹ Prema procjenama (Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini, 2008: 6) u Bosni i Hercegovini 10% stanovnika ima neke fizičke, senzorne, razvojne, mentalne ili emotivne oblike invalidnosti, a čak 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti.

Udruženja građana koja se bave zagovaranjem prava osoba s invaliditetom nastoje doći do podataka o broju osoba s invaliditetom u BiH. Međutim, kako su njihova materijalno-tehnička sredstva, kao i dostupnost izvorima informacija, ograničena, podaci koje distribuiraju nisu u potpunosti tačni. Da paradoks općeg trenda neinformiranosti bude veći, resorna entitetska ministarstva nerijetko preuzimaju te polovične informacije od udruženja, te ih predstavljaju javnosti kao zvanične podatke (Živanović, M., Madacki, S. (ur): *Ljudska prava osoba s invaliditetom – Stanje u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori*, 2006: 29).

Literatura

- Evropski kongres osoba s invaliditetom (2002): Madridska deklaracija, Izdavač i prijevod (2003): Informativni centar za osobe s invaliditetom "Lotos", Tuzla.
- Evropska strategija za osobe s invaliditetom 2010-2020, dostupno na: <http://www.cerebralnaparaliza.rs/za-organizacije-i-clanove/232-evropska-strategija-za-osobe-sa-invaliditetom-2010-2020>
- Habul, U. (2007): *Socijalna zaštita u Bosni i Hercegovini – tranzicija, zakonodavstvo, praksa*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (2011): Alternativni izvještaj Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH o primjeni Konvencije o pravima djeteta za period od 1. juna 2009. do kraja 2011. godine.
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (2010): Specijalni izvještaj o pravima osoba s invaliditetom.
- Narodna skupština Republike Srpske (1992): Ustav Republike Srpske, "Službeni glasnik RS", br. 21/92.
- Narodna skupština Republike Srpske (2007): Zakon o radu, "Službeni glasnik RS", br. 38/00, 40/00, 47/02, 38/03, 66/03, 55/07.
- Narodna skupština Republike Srpske (2009): Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, "Službeni glasnik RS", br. 134/11.
- Narodna skupština Republike Srpske (2012): Zakon o socijalnoj zaštiti RS, "Službeni glasnik RS", br. 37/12.
- Narodna skupština Republike Srpske (2009): Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida, "Službeni glasnik RS", br. 98/04, stupio na snagu 19. novembra 2004. godine, br. 54/09 – prečišćeni tekst.
- Narodna skupština Republike Srpske (2009): Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Službeni glasnik RS", br. 106/09.
- Narodna skupština Republike Srpske (2010): Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, "Službeni glasnik RS", br. 24/10 – prečišćeni tekst.
- Narodna skupština Republike Srpske (2012): Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica poginulih boraca odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske, "Službeni glasnik RS", br. 55/07, 59/08, 18/09, 40/12.
- Parlament Federacije BiH (1997): Zakon o zdravstvenom osiguranju, "Službene novine FBiH", br. 30/97, 7/02 i 70/08.

- Parlament Federacije BiH (1998): Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, "Službene novine FBiH", br. 29/98, 49/00, 32/01, 73/05, 59/06 i 4/09.
- Parlament Federacije BiH (1999): Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom, "Službeni list Federacije BiH", br. 36/99.
- Parlament Federacije BiH (2009): Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom, "Službeni list Federacije", br. 14/09.
- Parlament Federacije FBiH (1999): Zakon o radu, "Službene novine Federacije BiH", br. 43/99, 32/00, 29/03.
- Parlament Federacije BiH (2001): Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih lica, "Službene novine Federacije BiH", br. 41/01, 22/05 i 9/08.
- Parlament Federacije BiH (2013): Zakon o prijevremenom povoljnijem penzionisanju branilaca odbrambeno-oslobodilačkog rata i penzijsko-invalidskom osiguranju FBiH, "Službene novine Federacije BiH", broj: 41/2013.
- Parlament Federacije BiH (2004): Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica, "Službene novine Federacije BiH", br. 33/04 i 56/05.
- Parlament Federacije BiH (2005): Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica, "Službene novine Federacije BiH", br. 70/05 i 61/06.
- Parlament Federacije BiH (2006): Zakon o pravima demobilisanih boraca i članova njihovih porodica, "Službene novine Federacije BiH", br. 61/06.
- Parlament Federacije BiH (2009): Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprečavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za lica s umanjnim tjelesnim mogućnostima, "Službene novine Federacije BiH", br. 48/09.
- Parlament Federacije BiH (2010): Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom, "Službene novine Federacije BiH", br. 9/10.
- Parlament Federacije BiH (2010): Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Službene novine Federacije BiH", br. 46/10.
- Parlament RBiH (1992): Zakon o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca, "Službeni list RBiH", br. 2/92 i 13/94.
- Parlament RBiH (1992): Zakon o zaštiti pripadnika teritorijalne odbrane i drugih branilaca Bosne i Hercegovine, "Službeni list RBiH", br.4/92 i 13/94.
- Parlament RBiH (1995): Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca, "Službeni list RBiH" br. 33/95,37/95.
- Parlamentarna skupština BiH (2003): Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, "Službeni glasnik BiH", br. 18/03.
- Parlamentarna skupština BiH (2007): Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, "Službeni glasnik BiH", 59/07.
- Parlamentarna skupština BiH (2009): Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sportu BiH, "Službeni glasnik BiH", br. 102/09.
- Parlamentarna skupština BiH (2009): Zakon o zabrani diskriminacije, "Službeni glasnik BiH", br. 59/09.

- Parlamentarna skupština BiH (2010): Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, "Službeni glasnik BiH", br. 32/10.
- Pravilnik o načinu provođenja izbora u BiH (2010) – dostupno na: http://izbori.ba/Documents/Opci-Izbore-2010/Izbore_glasanje/Pravilnik/Pravilni_o_Nacinu_prov-HRV.pdf, (pristupljeno, 21. aprila 2013)
- Preporuku br. R (92) 6 Komiteta ministara državama članicama o jedinstvenoj politici prema osobama s invaliditetom.
- Skupština Brčko Distrikta (2001): Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta BiH, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 1/02.
- Skupština Brčko Distrikta (2002): Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 1/03.
- Skupština Brčko Distrikta (2004): Zakon o dopunskim pravima porodica poginulih boraca i ratnih vojnih invalida, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 26/04.
- Skupština Brčko Distrikta (2006): Zakon o radu Brčko Distrikta, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 19/06.
- Skupština Brčko Distrikta (2011): Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta BiH, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 38/11.
- Skupština KS (2008): Pravilnik o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psihofizičkom razvoju, "Službene novine KS", br. 26/08.
- Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011-2015, dostupno na: [file:///D:/Documents/My%20Documents/Downloads/STRATEGIJA_ZA_IJEDNACAVANJE_MOGUCNOSTI_ZA_OSobe_SA_INVALIDITETOM_U_FED%20\(5\).pdf](file:///D:/Documents/My%20Documents/Downloads/STRATEGIJA_ZA_IJEDNACAVANJE_MOGUCNOSTI_ZA_OSobe_SA_INVALIDITETOM_U_FED%20(5).pdf)
- Teodorović, B., Bratković, D. (2001): Osobe s teškoćama u razvoju, u: Revija za socijalnu politiku, Zagreb, br. 3-4, str. 279-290.
- Ujedinjene nacije (2012): CRC/C/BIH/2-4, Zaključna zapažanja Kombinovanog drugog, trećeg i četvrtog Periodičnog izvještaja Bosne i Hercegovine, usvojena na 61. sjednici Komiteta za prava djeteta, dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/djeca/Bosanska%20v%20FINAL%20prevod%20ISPRAVNE%20VERZIJE1.pdf>
- Ujedinjene nacije (1948): Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, u: Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, IBHI, Sarajevo, 1996.
- Ujedinjene nacije (1971): Deklaracija o pravima osoba s mentalnom retardacijom, Rezolucija 2856 (XXVI).
- Ujedinjene nacije (1975): Declaration on the Rights of Disabled Persons, Resolution adopted by the General Assembly 3447 (XXX), <http://www.undocuments.net/a30r3447.htm>
- Ujedinjene nacije (1989): Konvencija o pravima djeteta, u: Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, IBHI, Sarajevo, 1996.
- Ujedinjene nacije (1993): Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom, Izdavač i prijevod (1999): Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Hrvatska, Zagreb.
- Ujedinjene nacije (2006): UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Izdavač i prijevod (2008): Direkcija za ekonomsko planiranje BiH et al, Sarajevo, Banja Luka.
- Ustav BiH (1997), u: Zbirka Ustava BiH, "Službeni list BiH", Sarajevo.

Vijeće Evrope (2003): Zakonodavstvo usmjereno protiv diskriminacije osoba s invaliditetom – Integracija osoba s invaliditetom, Izdavač prijevoda (2003): Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Hrvatska, Zagreb.

Vijeće Evrope (1996): Evropska socijalna povelja (revidirana).

Živanović, M., Madacki, S (ur.) (2006): Ljudska prava osoba s invaliditetom – Stanje u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

Social and legal protection of persons with disabilities in international instruments and national legislation

In this article there is a transparent analysis of international documents which guarantee the rights and freedoms of all people, as well as documents that specifically regulates the rights of persons with disabilities. A special emphasis is given to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

The paper also analyzed the national legislation in the field of disability. In this connection it was pointed out to the incompatibility with the international agreements, but also the obstacles of application of the existing provisions in practice.

Keywords: persons with disabilities, dignity, international documents, national legislation, rights, obstacles

New Security Paradigm and Crisis Management

SINIŠA TATALOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

DARIO MALNAR

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

The past twenty years or so have been a period of continuous and dynamic changes in the field of security in all aspects, from the character of threats to stakeholders and referent objects of security at both the national and the international level. On the one hand, these changes impose a continuous reconsideration and analysis of the evolution of the security paradigm, security challenges, risks, and vulnerabilities, and on the other hand, the definition of reference objects of security, the organization of security systems, security operations, the management of security challenges and crisis management. Security challenges, threats and risks are multidimensional and diverse in character, mutually determining with a wide range of stakeholders, characterized by changeable dynamics and content, and thus difficult to predict. A feature of a security paradigm is the continuous expansion of the range of referent objects, which strongly asserts the security of specific groups and individuals along with national and international security. There is almost no aspect of the social, national and international context that is not being securitized or cannot be securitized or raised as a security issue. Modern debates on security in such a broadened and deepened concept refer to threats such as terrorism, failed and unsuccessful states with undermined credibility of the state system, illegal migrations, proliferation of weapons of mass destruction, organized crime, as well as threats arising from demographic processes, economic conditions, unemployment and insolvency of the population, civil unrest and environmental safety, natural disasters, pandemics, technological disasters and cyber threats. In case of their realization, any of those threats could lead to significant disturbances in the functioning of national and international systems, material damage and casualties, and subsequently to the growth of crisis situations. Therefore, in order to eliminate and reduce the threat and potential consequences,

security systems are continuously, conceptually and methodologically developed and enhanced. The identification of potential threats and early warning are enhanced, while prevention and efficient crisis response are enabled. The effects of a crisis are thus reduced and vital social functions kept in operation, with an ultimate elimination of consequences and the return to the original state of affairs. Within the framework of the paper titled “New security paradigm and crisis management”, which starts with a hypothesis that the security paradigm has evolved towards a total approach to security and organization of comprehensive, complementary and interdependent security systems based on the “all-hazards” doctrine during the past twenty years, the authors will analyze the model of a compatible system of flexible and modular definition of crisis management based on a collaborative partnership concept of the entities involved.

Key words: new security paradigm, security challenges, crisis management

Introduction

The study of security in the global community today is one of the most challenging issues in political science in a broader sense, and in a more strict sense, in international relations. The growing importance of security phenomena for contemporary societies has motivated an increasing number of scientists to start dealing with security-related issues. This has prompted the emergence and development of security studies as a separate scientific discipline that has been experiencing an exceptionally rapid development over the past twenty-five years. The main security studies paradigms offer alternative conceptual frameworks for understanding the complexity arising from the attempted study of a wide range of interactions between actors making up the contemporary global system. These different perspectives offer different views as to security-related issues in the national and international frameworks. Security has always been understood as a desired state in which there are no realistic threats for individuals, states or the international community. Therefore, security can be defined in various ways. There can be different definitions of security depending on whose security is being emphasized – the security of an individual, a state or the international community. This implies the need to define, for instance, individual, national and international security. If security is viewed from the perspective of different sectors, then there can be a number of sectors – political, economic or military – and as many

types of security. For example, Arnold Wolfers argued that “security, in any objective sense, measures the absence of threats to acquired values and in a subjective sense, the absence of fear that such values will be attacked” (Wolfers, 1962:150).

With the end of the Cold War a period of continuous and dynamic changes in the world began, particularly in the area of security. This applies to all security dimensions, from the character of threats to the stakeholders and referent objects of security on both the national and the international level. These changes impose a continuous reconsideration and analysis of security paradigm evolution, security challenges, threats, risks and vulnerabilities on the one hand, and on the other the definition of referent objects of security, the organization of security systems, security operations, the management of security challenges and crisis management. Security challenges, threats and risks are multidimensional and diverse in character, with a wide range of stakeholders, characterized by changeable dynamics and content, mutually determining and thus difficult to predict.

A feature of a security paradigm is the continuous expansion of the range of referent objects, which strongly asserts the security of specific groups and individuals along with national and international security. Today, there is almost no aspect of the social, national and international context that is not being securitized or cannot be securitized. Therefore, any issue today can arise as a security issue. Modern debates on security in such a broadened and deepened concept refer to threats such as terrorism, failed and unsuccessful states with undermined credibility of the state system, illegal migrations, proliferation of weapons of mass destruction, organized crime, as well as threats arising from demographic changes, economic conditions, unemployment and insolvency of the population, social unrest and environmental safety, natural disasters, pandemics, technological disasters and cyber threats.

In the case of their realization, any of those threats could lead to significant disturbances in the functioning of national and international systems, material damage and casualties, and subsequently arising crisis situations. Therefore, in order to eliminate and reduce the threat and potential consequences, security systems are continuously, conceptually and methodologically developed and enhanced at the national and international levels. The identification of potential threats is enhanced, early warning provided, while prevention and efficient crisis response are enabled as well as reduction of the effects of the

crisis on the operation of vital social functions, with an ultimate elimination of consequences and a return to the original state of affairs.

Taking this as a starting point, this paper will attempt to answer the main research question: How and why in the last twenty-five years the security paradigm has evolved towards a total approach to security and the organization of comprehensive, complementary and interdependent security systems based on the “*all-hazards*” doctrine and how this has affected the crisis management concept. In order to answer this question the author shall first analyze the process of security paradigm evolution and its impact on each sector, and then also the model of a compatible system of flexible and modular definition of crisis management based on a collaborative partnership concept of the entities involved. The starting hypotheses in this paper are: (1) global changes in the Post-Cold War period affected the security paradigm in such a way that the security concept has been expanded and deepened, which has had a significant impact on the reorganization of security systems at the national and international levels, (2) one of the most dynamic changes in security systems refers to crisis management both in terms of concept and organization.

New security paradigms

For a number of years security issues were studied from a realist perspective. This was influenced by the state-centric approach to security that put the state and its sovereignty at the center. Realists are the traditionalists in international relations and security studies, and the paradigm is still dominant both academically and in the “real world”. Governments in conducting their foreign policies also favor this approach. A pessimistic view of human nature permeates Realism in the sense that it assumes that, on the world stage, states should not trust other states and therefore should extend their own power wherever possible in order to ensure their own security. This promotion of the self-interest of states is contained in the term “national interest”. The idea of the national interest being a foreign policy goal was central to the development of Realism in the post-Second World War period and continues to be influential both in academic circles and in governments. The rise in significance of economic interactions between states broadened the focus of International Relations beyond military power politics to incorporate economic power issues.

Realists thus metamorphosed into “Neo-Realists”, maintaining the focus on states and achieving power, but accepting the fact that not everything that happens in the world is determined by military force. States could become powerful by concentrating on developing their economies, possessing key economic resources or by spreading diplomatic influence in the world without resorting to arms or threat of force (Hough, 2004:2-4).

Unlike Realism, neoliberal theory emphasizes the importance of institutions and cooperation between states. By adopting rules and creating institutions allowing states to cooperate and align interests, crises and conflicts are prevented and the level of national and international security is increased. The increasing number of crises worldwide having different dimensions – political, economic and social – led to a re-examination of the neoliberal concept of security. This particularly applies to less developed countries where intensifying conflicts entail increasing military engagement of Western countries led by the US.

The threat generated by amassing nuclear weapons during the Cold War helped to combine individual security with security of the state. The state accepted responsibility for providing security to its citizens, in return demanding their loyalty. Even today, in a time of global danger from terrorism, within the framework of the new security paradigm, the neo-realist approach to security is strengthening. Crisis areas worldwide provoked by terrorist attacks and realistic terrorist threats have influenced the reaffirmation of the role of the state in achieving security, not far from the “Social Contract”, articulated by political philosophers like Hobbes and Locke. Security studies were intensely developed in the 1950s and 1960s. Their “golden age” provided civil strategists and scientists with the opportunity to develop close ties with governments of Western countries and exert influence on their respective foreign and security policies. A broad spectrum of scientific fields, from social to technical science, was involved in the development of Cold War strategic concepts, as well as in the development of nuclear weapons. The state-centric approach was dominant in security issues and the state was omnipotent. Although even during the Cold War years there were other approaches to security other than the dominant one, these did not have much influence. The most influential of these alternative approaches came from the peace researchers’ circles and those whose research was directed at the poor security situation of the nations and states in undeveloped parts of the world. However, a key development in security studies occurred in

1983 with the publication of Barry Buzan's book *People, States and Fear*. This book fundamentally changed the course of the further development of security studies. The author convincingly argued that security does not refer solely to states but to all human communities and that focusing on military force is inappropriate. Instead, he developed a framework within which he proved that the security of human collectivities (not just states) was affected by factors in five major sectors, each of which had its own focal point and way of ordering priorities. The five sectors are: Military, Political, Economic, Societal, and Environmental (Williams, 2012:42). This approach to security has significantly influenced both crisis management and response to crises that are increasingly viewed outside the national framework of a state and the solely military field.

Hence, the search for security in new conditions is the main preoccupation of every state. Therefore, security policy-makers in many states continuously monitor security-relevant processes in order to prepare states for action in case of different types of crises, internal or external. In so doing, based on lessons learned from negative experiences, they consider worst-case-scenario analyses and the greatest threat to security.¹ Preparation of a state for a potential future crisis entails continued perfecting of the crisis management system and enhancing capabilities of efficient crisis response. Within this framework, the following question arises: Does the existing system offer an adequate level of protection given the rising number of new security challenges in the early 21st century? The answer to this question is country specific and depends primarily on vulnerabilities and threats that may arise in different, military and non-military, areas. In order to count as security issues, issues have to meet strictly defined criteria that distinguish them from mere political issues. They have to be staged as existential threats to a referent object by a securitizing actor who thereby generates endorsement of emergency measures beyond rules that would otherwise bind (Buzan et al., 1998:5).

In its approach to security and securitization, the Copenhagen School of security studies takes a step further by using the 'speech act' methodology to define when an issue becomes a security issue. In this approach, security issues can be military or non-military but can be distinguished by the urgency attached to them in political discourse. Barry Buzan argues: "If by means of an argument about the priority and urgency of an existential threat the securitizing actor has managed to break free of procedures and rules he

would otherwise be bound by, we are witnessing an act of securitization”. This methodology allows for a more behavioral definition of security than ‘conventional widening’ since issues given priority by people, not only governments, are considered. Nonetheless, this approach leaves the role of protecting threatened people to the state. This can result in life-threatening issues being excluded from consideration because the government chooses not to prioritize them because the voices speaking for their securitization are insufficiently strong. Security threats to women or ethnic minorities, for example, could be marginalized due to difficulties in ‘being heard’ among the ‘speakers of security’ in society. Non-military issues are more easily accommodated by the speech act approach but there is a large measure of subjectivity and relativism in leaving the demarcation to governments rather than objective analysis. (Hough, 2004:16-17).

This is of exceptional importance in the study of crisis management that is tightly connected to the securitization process. Precisely this connection between crisis management and securitization is an important concept of the new security paradigm. It is insufficient to label an issue as a security issue in the process of securitization. It is equally important to activate prepared crisis management mechanisms and act in order to provide an adequate response to the question. The security of citizens and a political community depends on harmonized action between policy makers who securitize an issue and crisis management mechanisms. First, the securitization process should gain public support. It is possible that an issue cannot be securitized because of a lack of public support.

The Copenhagen School asserts that successful securitization provides securitizing actors with the special right to use special means. However, this hints at the fact that the success of the process does not depend on the adoption of such actions and it is logical to ask what is meant by “emergency measures”. Emergency measures go beyond rules usually insisted upon and are therefore not within the usual political procedures and practices. Emergency measures are expected to respond to an issue that is posing an existential threat to a referent object. The adoption and implementation of emergency measures involve the identification and classification of an issue as an enemy that needs to be tackled urgently. The types of measures to be adopted will obviously depend on the circumstances and the context of the threat. An existential threat to the environment, an economic sector or a state ideology will demand different emergency responses (Collins, 2009:138).

The crisis phenomenon

The widening and deepening of the notion of security along with threats characterized by multidimensionality, diversity, changeable dynamics and content, mutual determination and which are difficult to predict prompted compatible processes in the observation and interpretation of crisis. The expansion of the range of reference objects, which is a security paradigm feature, led to the widening and deepening of the notion of crisis, but also of the functions, processes and systems utilized in order to be prepared for a crisis, ensure a response to a crisis, i.e. manage crises.

Defining the content and processes related to security as established by the Copenhagen School members should be the starting point in the interpretation of the notion of crisis. As mentioned above, they established that the specific nature of security threats justifies adoption of “emergency measures”. An important element of the definition of crisis is the assertion that emergency measures are the response to a specific issue that is posing an existential threat to a referent object. It is precisely the existential threat to a referent object that is the main feature of a crisis, a fundamental request necessitating a positive response in determining whether there is a crisis.

Given that in the new security paradigm the referent objects spectrum has been widened to include societies and individuals, not only the state, the issue of an existential threat to a referent object has gone beyond the purely rationalist sphere of a clearly determinable threat (a military threat to the survival of a state) to the spheres of subjective and psychological definitions of security and crisis.

The subjective aspect of crisis interpretation directly arises from Arnold Wolfers’ assertion (cited above) that “security, in a subjective sense, is the absence of fear that acquired values will be attacked”. Wolfers highlights two elements of the subjective approach, acquired values and fear that they will be threatened, i.e. that these values face an existential threat.

The subjective, psychological dimension of perception thus gains priority in the context of both security and crisis. This dimension is a result of the population and its structure, and especially of the value system of individuals and groups resulting from the total of cultural, religious, ethical and social origins and value foundations.

In the case of the securitization process, the securitizing actor imposes a particular issue as a security issue by “a speech act”. In case of a crisis as well,

the securitizing actor most often imposes the interpretation of a situation involving an existential threat to acquired values as a crisis situation also by a “speech act”. Therefore, by using the “speech act” method a certain situation is declared a crisis situation.

Thus, the question arises as to the actors that are involved or may become involved in the process. As with the securitization of states, these are societies and individuals articulated through different forms of civil society and public activity – nowadays, the phenomenon of connecting through social networks and media is on the rise.

Besides an existential threat to a referent object, there are two other key components of the crisis definition – uncertainty and urgency (Boin et al. 2010:12).

A crisis as a serious disturbance alarms and scares people and puts leadership reputations to the test. A crisis stimulates media coverage and is inevitably a situation where the public needs information to draw conclusions. A crisis will most certainly cause people to panic, taking them out of their “passive state” and propelling them into action (Jordan-Meier, 2011, 8). A crisis, as Houben concludes, poses a multiple set of problems rolled into one (Houben, 2004:4). Uncertainty characterizes crises through several aspects: uncertainty about a crisis breakout, uncertainty about the actual character of a crisis, uncertainty about the extent and potential consequences of a crisis. In crisis interpretations, there is a tendency for uncertainty to be continuously dominated by subjective interpretations, and uncertainty significantly influences the search for solutions and the dilemma regarding an adequate crisis response is growing.

Given the character of threats, it is necessary to act without delay, immediately after threats and risks have been determined both by taking preventive measures prior to the outbreak of a crisis and by actions during and in the aftermath of a crisis. However, as with threats, the widened security paradigm brings affirmation of the subjective to the urgency component. What is really urgent? Practice has shown that situations producing casualties and destruction are labeled as crises without delay. However, crises with long-term effects, such as environmental destruction and climate change or negative demographic trends lead to diverse approaches and lack of consensus on interpretation. Time compression is a defining element of crisis: the threat is here, it is real, it must be dealt with as soon as possible (Boin et al., 2010:13).

The time component also answers the question of the crisis duration, i.e. in addition to answering the question when the crisis broke out, it also gives an answer as to the crisis termination. This brings us back to the objective and subjective parameters and different approaches of involved actors. Crises are subjectively construed threats... a considerable number of players must agree that a threat exists and must be dealt with urgently (Boin et al., 2010:30). A similar situation arises with the termination of a crisis. On the one hand, there is the actual termination of a crisis and on the other the acceptance of a situation as crisis termination. Formal (crisis) termination gestures can follow but never lead the mood of a community (Boin et al., 2010:23).

Finally, we can argue that crisis is an event which represents an existential threat to referent objects, characterized by a number of uncertainties and demanding urgent action.

Elements of crisis management

“The special nature of security threats justifies the use of extraordinary measures ... i.e. legitimizes the use of force thereby opening the way for the state to mobilize, or to take special powers, to handle existential threats” (Buzan, Waewer and de Wilde, 1998:21). Taking special powers in handling existential threats refers to defining measures, processes and actors as well as to establishing a system in order to avert or diminish a threat, prevent its realization, mitigate the consequences and return to the normal way of functioning. This is a crisis management system as a systematic implementation of requests to solve and eliminate existential threats. These are systems that are continuously being developed and upgraded, both conceptually and methodologically.

Since crisis management systems are the answer to threats and the risk they bear, identifying threats and determining the likelihood of their realization and potential negative impact is a precondition for defining crisis management system. Accordingly, threat assessments, risk assessments and vulnerability assessments in relation to a referent object are made.

Threat assessment is a strategy document representing a catalogue of all potential threats. Potential threats a community is faced with are ranked according to their priority taking into account the relationship between the probability and potential impact (consequences) of each

threat. Risk assessment is based on three factors: frequency or probability that a threat occurs, impact and consequences a threat can provoke and level of societal resilience to a threat (Vučak and Zelić, 2009:120). The level of resilience of a society to a threat represents the referent objects' vulnerability assessment.

These assessments serve as a platform for defining a security strategy and crisis management, i.e. for establishing crisis management systems through determination of strategic goals, selection of methods and bringing into correlation the methods and means required to manage the crises and risks. In so doing, democratic standards and human rights must be taken into account.²

Given the wide spectrum of various threat types in system shaping, the question of approach to threats arises. The possibilities range from an individual approach relating to individual threats (*specific hazards approach*) to establishing a system that is applicable to all threats (*all hazards approach*). Both approaches are open to debate. The character of the new security paradigm, regardless of the specificities or securitization level of a particular threat to the public, undoubtedly calls for the holistic "*all hazards approach*". Integrated resources management is therefore a necessity. However, according to a widespread view, it is necessary to adapt the crisis response and available means following the initial response phase in accordance with specific needs of each separate threat. National-level planning thus highlights the comprehensive approach, but at the same time, implementation plans and individual threat potential must be developed (Sauter and Carafano, 2012:238). Hence, this is a generic process that redirects focus away from the threat to capability development, making the system more flexible and more efficient than individual programs developed for individual threats (Vučak and Zelić, 2009:119).

In terms of organization, this implies the need for some organizational construct of different state institutions which include functionalities integrated in the system through scopes defined by law.

Since crisis management is essentially a fragmented, complex and incoherent area in which it is difficult to coordinate the work of state institutions, a growing number of cases and problems do not fit into traditional functional political structures that are organized vertically on the principle of expediency, and characterized by strong functional sectors. In horizontal communication these systems face considerable problems (Christensen et al., 2007:16).

In their search for a solution for integrating functional, vertical and process, horizontal aspects of crisis management systems, Boin and associates note two organizational models, the network and lead-agency model. Network integration of state institutions is deemed efficient in terms of administration and in the segment of policy definition (Boin et al., 2013). However, the network of government institutions established for regular functioning does not provide a basis for solving the coordination problem that arises in case of a crisis when, in addition to regular tasks, there is also a significant burden of specific tasks to be assumed by participating in crisis management. A crisis potentiates, as Christensen calls them, *hybrid coordination approaches*, and he therefore opts for the approach based on the lead-agency concept conceived by Boin and associates.³ The lead-agency concept is an intermediate form between traditional hierarchy and networks ... where a lead agency is responsible for organizing inter-agency oversight of the day-to-day conduct of policy and activities related to a particular operation (Christensen et al., 2014:10).

Functions and processes in crisis management

As discussed above, crisis management studies must take into account various aspects of dealing with crises in a wider time context stretching from the pre-crisis period during which measures are taken to eliminate and mitigate the threat and potential negative consequences to the period of crisis and alleviating consequences. Boin summarizes the timeframe into three stages of a crisis: the incubation, the onset and the aftermath (Boin et al., 2010:20).

Given the character and features of threats, involved actors and stages of crises mentioned above, one must approach the crisis management system study at two levels, the functional and process levels. The functional definition of crisis management is broad and authors mostly agree that there are four fundamental stages: prevention, preparation, response and recovery.⁴

The stage of prevention includes measures aimed at reducing exposure of a referent object to threat and potential damage that may result in the event of realization of an existing threat. Hence, the aim is to eliminate or mitigate the risk of a threat and enhance potential for controlling and reducing potential damage. A precondition for the preventive phase is *threat and risk assessment*.

Preparation includes measures taken prior to the realization of a threat with the aim of providing an efficient response when a crisis breaks out. This stage includes elaboration of action plans, training and preparation for action along with securing necessary funding. Crisis response includes processes and procedures implemented during a crisis. These encompass public warnings, process and people management, helping the casualties, informing the public etc. Recovery includes activities aimed at removing the consequences of a crisis and a return to the pre-crisis state of affairs, both materially and functionally.

An increased number of actors involved in crisis management or who influence a crisis make functional elements of crisis management insufficient given the complexity of the accompanying processes. It is necessary to determine, define and harmonize processes that integrate involved actors and functional aspects, to bring them into correlation and give a coherent character to the effort. Boin defines five critical tasks depicting the process aspect of crisis management: sense making, decision making, meaning making, crisis termination and crisis learning (Boin et al., 2010:20).

Threat and risk assessment is of critical importance in taking preventive actions, i.e. for pre-crisis activities. Nevertheless, in order to activate the crisis response system, where timeliness is crucial, it is necessary to recognize the onset and beginning of a crisis in due time. Most crises do not materialize with a big bang; they are the product of escalation. Policy makers must recognize from vague, ambivalent, and contradictory signals that something out of the ordinary is developing (Boin et al., 2010:20). It is therefore necessary to remove limitations on timely crisis recognition, both organizational and cognitive. Once a crisis has been recognized the crisis response mechanisms are activated along with the need to direct and coordinate crisis management systems, make political decisions and manage public opinion. This is a highly complex task, keeping in mind that in crisis response processes the decision-making goes vertically from the top level to regional and local government levels. Boin asserts that in this situation successful crisis management depends on facilitating the implementation and cooperation through the response network rather than on critical decision-making (Boin et al., 2010:46).

Especially because, during a crisis, the management process is most often under strong pressure from interest groups and the general public. In order to reduce the pressure, political leadership must publicly give clear

explanations of the crisis character, threat, and necessary actions etc. If they, as part of the system, do not provide convincing explanations, the media or the public will give an explanation that is not necessarily in accordance with the actual situation and in line with the requirements of crisis management. We mentioned that crisis outbreak simultaneously incites greater public sensibility. The loss of control over crisis interpretation can only further increase the sensibility and panic and thus complicate crisis response activities. Finally, a crisis must come to an end at some point. There are two moments, also in strong correlation with crisis interpretation. First, there is an actual termination of a crisis and acceptance of the crisis end by the public. Finally, it is necessary to draw on the experiences from the crisis and analysis of the functional and process aspects of crisis management. These experiences represent a platform for further system upgrade, but the approach must be based on the critical thinking concept, keeping in mind that each crisis is an event by itself and successful actions during one crisis do not necessarily have to be efficient in another.

The Republic of Croatia

Given the new security paradigm, the described components of the crisis management model lead to the question of the system solutions opted for by the Republic of Croatia. It is important to stress that the aim of this paper is not to securitize particular phenomena Croatia is faced with and to put them into the crisis management context. However, one can assert that securitization processes affect the Republic of Croatia as well. Keeping in mind the spectrum of potential securitizing actors on the one hand and of referent objects on the other, a discrepancy in the securitization of certain threats arising from the security paradigm is noticeable. Natural disasters, primarily floods and fires, are without a doubt securitized issues as is the case with technological disturbances conditioned by crises. At the same time, sociological and security phenomena such as terrorism are not, regardless of significant media coverage and even legislation. Crisis management systems are developed proportionally, in accordance with the securitization level. This means that, in case of certain threats, the crisis management system, in terms of organization, is not developed to an extent that would enable its coordinated activation at the moment of a crisis outbreak.

Conclusion

The crisis management concept is relatively new and connected to the new security paradigm. In a state, crisis management is ranked highly and deemed important in responding to security challenges. However, conceptual solutions and crisis management organization are still underdeveloped. New conceptual approaches are dictated by security paradigm evolution over the past twenty-five years or so, which has been going in the direction of a total approach to security and organization of all-inclusive, complementary and interdependent security systems based on the “*all-hazards*” doctrine. Crisis management and crisis response is increasingly viewed outside the national framework of a particular state and an exclusively military area of competence.

As a response to transnational threats, the neo-liberal concept of international relations affirms global and regional organizations as actors in crisis management. At the same time, military capacities in inter-state relations based on the neoliberal concept are no longer primarily focused on defense of territory. In accordance with the new crisis management paradigm, the scope of their tasks is being expanded to include cooperation with civilian structures of a society. The role military forces played during the period of great floods in Croatia in 2014 or in France after the Paris attacks in 2015 clearly confirms the new role of the army in the area of security and crisis management.

Finally, keeping in mind the ownership structure of referent objects and actors that may be affected by a crisis and involved in crisis management (one only needs to consider the ownership of the critical infrastructure and media), it is clearly necessary to achieve a public-private partnership in crisis management.

The new security paradigm characterized by the widening and deepening of actors and referent objects of security tightly connects crisis management to the securitization process. Namely, following a successful securitization, it is necessary to trigger crisis management mechanisms as a systematic response to threats.

Since security paradigm components are dynamic in terms of development and evolution, states are faced with the need for continuous evaluation of established crisis management systems. In the aftermath of terrorist attacks, the US developed a complex and comprehensive crisis

management system through the concept of Homeland Security. In this respect, European countries often lag behind and improvise.

In the Republic of Croatia, the traditional crisis management concept is still dominant, and the country is beginning to develop a modern crisis management concept to be used to better coordinate the bodies/agencies involved in crisis management and integrate especially the process aspects of crisis management.

Notes

- ¹ In addition to sudden terrorist attacks, considered are: proliferation of weapons of mass destruction, natural disasters, major technological accidents or other state-specific risks. In the last couple of years in Croatia, activities in conditions of great fires and disastrous floods have been of importance
- ² Read more: Christensen, T., Laegreid, P. and Rykkja, L.H., *Crisis Management Organization: Building Governance Capacity and Legitimacy*, Rokkan Centre for Social Studies, Working paper 11-2014. p. 20.
- ³ Boin, A., Busuioac, M. and Groenleer, M., *Building European Union Capacity to Manage Transboundary Crisis. Networked or Lead Agency Model?*, Regulation & Governance, DOI: 10.1111/rego. 12035. Quoted according to Christensen, T., Laegreid, P. and Rykkja, L.H., *Crisis Management Organization: Building Governance Capacity and Legitimacy*, Rokkan Centre for Social Studies, Working paper 11-2014, p. 10.
- ⁴ Sauter, M.A. and Carafano J.J., *Homeland Security*, McGraw-Hill, New York, 2012, p. 238-239.

Bibliografy

- Boin Arjen et. al. (2010): *Politika upravljanja krizama*, Službeni glasnik, Beograd.
- Buzan Barry, Waever Ole and de Wilde, Jaap (1998): *Security A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Christensen Tom, Laegreid Per and Rykkja Lise H. (2014): *Crisis Management Organization: Building Governance Capacity and Legitimacy*, Rokkan Centre for Social Studies, Working paper 11-2014.
- Collins Alan (2009): *Uvod u sigurnosne studije*, Politička kultura, Zagreb.
- Hough Peter (2004): *Understanding Global Security*, Routledge, London.
- Jordan-Meier Jane (2011): *The Four Stages of Highly Effective Crisis Management*, Taylor and Francis Group, Boca Raton, FL.
- Houben Marc (2004): *International Crisis Management – The Approach of European States*, Routledge, London.
- Sauter Mark A., Carafano James J. (2012): *Homeland Security*, McGraw-Hill, New York.

- Vučak Marko, Zelić Anto (2009): *Suvremeni pristupi kriznom upravljanju*, objavljeno u Smerić Tomislav, Sabol Gabrijela ur., (2009): *Sigurnost i obrana Republike Hrvatske u euroatlantskom kontekstu*, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb.
- Williams Paul D. (2012): *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik, Beograd.
- Wolfers Arnold (1962): *Discord and Collaboration*, John Hopkins University Press, Baltimore.

Nove sigurnosne paradigme i krizno upravljanje

Proteklih nešto više od dvadeset godina razdoblje je kontinuiranih i dinamičnih promjena u području sigurnosti, i to u svim aspektima, od karaktera prijetnji do nositelja i referentnih objekata sigurnosti kako na nacionalnoj tako i međunarodnoj razini. Te promjene nameću kontinuirano promišljanje i analizu evolucije sigurnosne paradigme, izazova sigurnosti, prijetnji, rizika i ranjivosti s jedne, te definiranja referentnih objekata sigurnosti, organizacije sigurnosnih sustava, sigurnosnog djelovanja, upravljanja sigurnosnim izazovima i kriznog upravljanja s druge strane. Izazovi sigurnosti, prijetnje i rizici višedimenzionalnog su i raznorodnog karaktera, širokog spektra nositelja, promjenjive dinamike i sadržaja, uzajamno determinirajući, te kao takvi teško predvidljivi. Obilježje sigurnosne paradigme je i kontinuirano širenje spektra referentnih objekata, uz nacionalnu i međunarodnu sigurnost, snažno se afirmira i sigurnost specifičnih grupa i pojedinaca. Gotovo da nema aspekta društvenog, državnog i međunarodnog konteksta koji se ne sekuritizira ili ne može sekuritizirati, nametnuti kao sigurnosno pitanje. Moderne rasprave o sigurnosti u tako proširenom i produbljenom konceptu referiraju se na prijetnje poput terorizma, propalih i neuspješnih država s urušenim kredibilitetom državnog sustava, ilegalnih migracija, proliferacije oružja za masovno uništavanje, organiziranog kriminala, ali i prijetnje koje proizlaze iz demografskih procesa, gospodarskih uvjeta, nezaposlenosti i prezaduženosti stanovništva, socijalno uvjetovanih nemira, te sigurnosti okoliša, prirodnih katastrofa, pandemija, tehnički uvjetovanih katastrofa i prijetnji iz kibernetičke sfere. Bilo koja od navedenih prijetnji u slučaju realizacije može dovesti do značajnih poremećaja u funkcioniranju nacionalnih i međunarodnih sustava, materijalnih šteta i ljudskih žrtava te posljedično kriznih stanja. Stoga se, u cilju otklanjanja i smanjivanja prijetnje i mogućih posljedica, kontinuirano, konceptualno i metodološki, razvijaju i nadograđuju sigurnosni sustavi. Unapređuje se prepoznavanje potencijalnih prijetnji, osigurava rano upozoravanje i omogućava prevencija te učinkovit odgovor na krize, smanjivanje učinaka krize i djelovanje neophodnih društvenih funkcija, te konačno uklanjanje posljedica i vraćanje u prvobitno stanje. U okviru rada "Nova sigurnosna paradigma i krizno upravljanje", koji polazi od hipoteze kako

je sigurnosna paradigma u proteklih dvadesetak godina evoluirala prema totalnom pristupu sigurnosti i organizaciji sveobuhvatnih, komplementarnih i međuovisnih sustava sigurnosti temeljem “all-hazards” doktrine, analizirat će se model kompatibilnog sustava fleksibilnog i modularnog definiranja kriznog upravljanja utemeljenog na kolaborativnom partnerskom konceptu uključenih subjekata.

Ključne riječi: nova sigurnosna paradigma, sigurnosni izazovi, krizno upravljanje

Javni medijski servisi Srbije i (ne)ostvarivanje javnog interesa¹

DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

U Srbiji i prema *Zakonu o javnim medijskim servisima* (avgust 2014) program emituju na nacionalnom nivou Radio-televizija Srbije (RTS) i na regionalnom nivou multijezična Radio-televizija Vojvodine (RTV). Iako se deklariraju kao mediji od javnog interesa u službi građana, oba emitera, pod sve većim pritiscima političkih i ekonomskih centara moći, veoma teško ostvaruju informativne i obrazovne funkcije.

Cilj ovoga rada je da dekonstruiše uređivačke politike javnih servisa u kontekstu ostvarivanja javnog interesa i medijskog integriteta u godini (2015) u kojoj se RTS i RTV finansiraju iz državnog budžeta te tako na implicitan način postaju “servis države”, a ne “servis građana”.

Metoda koja je korišćena u istraživanju je kritička analiza medijskog diskursa. Korpus obuhvata centralne informativne emisije radija i televizije RTS i RTV od 4. do 30. marta 2015. godine na srpskom i mađarskom jeziku.

Osnovni rezultat je da RTS sve manje kritički promišlja svakodnevicu cele Srbije za dobrobit njenih građana, već je više prostor/vreme za promociju donosilaca političkih odluka. RTV u posmatranom periodu je na bolji način odgovorio na komunikativne potrebe svoje primarne ciljne grupe – građana Vojvodine.

Ključne reči: javni servisi, javni interes, država, građani

Uvodna razmatranja

U Srbiji je 2014. uglavnom privedena kraju, nakon više od deset godina, reforma medijskog zakonodavstva donošenjem tri zakona, od kojih je sasvim novi onaj o *javnim medijskim servisima*. Ono što se smatra dobrim rešenjem u ovom zakonu je poglavlje II u kojem se prvi put u zakonodavnoj praksi Srbije definiše detaljno, u 19 tačaka, šta je medijski interes

koji javni servisi moraju da ostvaruju kroz svoju informativnu, obrazovnu i zabavnu funkciju da bi ispunili svoj osnovni zadatak i obezbedili pravo građana da znaju. Od pomenutih devetnaest tačaka izdvajamo samo nekoliko po kojima je u članu 7 javni interes:

1) istinito, blagovremeno, potpuno, nepristrasno i profesionalno informisanje građana; 2) poštovanje i predstavljanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, demokratskih vrednosti i institucija i unapređivanje kulture javnog dijaloga; 3) poštovanje privatnosti (...); 4) poštovanje i podsticanje pluralizma političkih, verskih i drugih ideja i omogućavanje javnosti da bude upoznata sa tim idejama, ne služeći interesima pojedinih političkih stranaka i verskih zajednica, kao ni bilo kom drugom pojedinačnom političkom, ekonomskom, verskom i sličnom stanovištu ili interesu; 5) zadovoljavanje potreba u informisanju svih delova društva bez diskriminacije, vodeći računa naročito o društveno osetljivim grupama kao što su deca, omladina i stari, manjinske grupe, osobe sa invaliditetom, socijalno i zdravstveno ugroženi i dr. (...)²

Domaće zakonodavstvo u tranzicionim zemljama koje su opredeljene za članstvo u Evropskoj uniji usaglašava se sa međunarodnim dokumentima, to je slučaj i u Srbiji sa medijskim zakonskim paketom. Izdvajamo odrednice dva dokumenta koje se odnose na ovo istraživanje, uz napomenu da su se i Komitet ministara i Savet Evrope često bavili fenomenom javnog medijskog servisa.

Deklaracija Komiteta ministara o zaštiti uloge medija u demokratiji naglašava da “adekvatno opremljeni i finansirani javni medijski servisi koji uživaju istinsku uređivačku nezavisnost i institucionalnu autonomnost, mogu pružiti doprinos uspostavljanju protivteže riziku zloupotrebe moći medija u situaciji snažne medijske koncentracije” (Savet Evrope, 2014: 7).³ Slično zalaganje sadrži i Preporuka CM/Rec(2007)2, usvojena iste godine, u kojoj se navodi da

Države članice treba da podstiču javne medijske servise na aktivniju ulogu u promovisanju društvene kohezije i integraciju svih zajednica, društvenih grupa, generacija, uključujući manjinske grupe, mlade, starije osobe, siromašne i ugrožene socijalne kategorije, osobe sa invaliditetom i druge, uvažavajući pritom njihove različite identitete i potrebe⁴ (Savet Evrope, 2014: 11).

Polazeći od zakonom definisanog javnog interesa, kao i međunarodnih dokumenata, u ovom istraživanju je postavljeno nekoliko istraživačkih pitanja, kao što su: koliko su oba javna servisa u Srbiji odgovorila u centralnim informativno-političkim emisijama (CIPE) zahtevu za profesionalnim

informisanjem građana; zatim, koliko i na koji način su zadovoljavali osnovna ljudska prava; na koji način i koliko su negovali politički, verski i druge pluralizme u plasiranju ideja; i na kraju, koliko su vodili računa da marginalizovane grupe budu nediskriminisane, s tim što diskriminacijom smatramo i isključivanje iz javne komunikacije.

Cilj

Cilj ovoga rada je dekonstrukcija uređivačke politike javnih servisa u kontekstu ostvarivanja javnog interesa i medijskog integriteta u godini (2015) u kojoj se, po novom zakonu, Radio-televizija Srbije (RTS) i Radio-televizija Vojvodine (RTV) finansiraju iz državnog budžeta, umesto iz pretplate, te tako na implicitan način postaju “servis države”, a ne “servis građana”.

Metoda

Analiza programa javnih medijskih servisa jedan je od prioriteta četvorogodišnjeg međunarodnog istraživanja realizovanog u okviru projekta *Medijska opservatorija – jačanje kapaciteta i koalicija za identifikovanje stepena medijskog integriteta i unapređivanje reformi u medijima* (2012-2016). Projekat podržava Evropska komisija, program “Podrška civilnom društvu”, a učestvovalo je deset istraživačkih timova iz isto toliko zemalja regiona.

Osnovna metoda je bila kritička analiza medijskog diskursa, a tehnika kvantitativno-kvalitativna analiza sadržaja centralnih informativno-političkih emisija.

U ovom radu se prezentira samo manji deo rezultata, i to onih dobijenih više kvantitativnom analizom sadržaja, a samo delimično i kritičkom analizom medijskog diskursa oba javna servisa u Srbiji.

Kritička analiza medijskog diskursa oslanja se na teorijski okvir koji je postavio Teun van Dijk. U knjizi *Discourse and Power* Van Dijk (2008: 10) između ostalog ukazuje da je jedno od osnovnih istraživačko pitanje CDA ko ima pravo i mogućnost da bude izvor informacija i posebno kome mediji daju šansu da bude direktno citiran i da govori u medijima. Najveću moć stižu i imaju subjekti koji se često eksplicitno citiraju u medijima i čije stavove mediji u kontinuitetu prenose.

Osim toga, smatra Van Dijk (2008:10), osnovna istraživačka pitanja su: Ko ima *pristup* proizvodnji vesti ili programa, i ko kontroliše *taj pristup*?

Ko može da organizuje pres-konferencije za mnogo novinara? Čija saopštenja mediji prenose u celosti, a čija delimično?

Odgovori na ta pitanja ukazuju na to ko su moćne društvene elite koje na eksplicitan i implicitan način utiču na medije.

Kvantitativno-kvalitativna analiza medijskog sadržaja je učinkovito sredstvo za dekonstrukciju uređivačke politike jer direktno odgovara na pitanje koji dnevni red postavljaju mediji pred javnost odabirom aktuelnih događaja, pojava i osoba koje će medijski prezentirati i na koji način. Zasniva se na posebno za svako istraživanje kreiranom kodnom protokolu. Za ovo istraživanje izrađen je kodni list koji je sadržao 19 kategorija i ukupno 153 varijable.

Jedinica analize je medijska objava/prilog od najave do odjave.

Korpus

Korpus obuhvata centralne informativne emisije (CIPE) radija i televizija RTS (na srpskom jeziku) i RTV (na srpskom i mađarskom jeziku) od 4. do 30. marta 2015. godine (svaki drugi dan).

Imajući u vidu da javni servis Vojvodine emituje sadržaje na deset jezika (većinskom srpskom i jezicima nacionalnih manjina koji su u zvaničnoj upotrebi u Vojvodini), u korpus je uvršten program na mađarskom kao najrazvijeniji na nekom od jezika manjina. Radijski program na mađarskom se emituje 24 sata na posebnoj frekvenciji RTV-a, a televizijski sedam sati na zajedničkom drugom programu RTV-a sa svim ostalim sadržajima koji se emituju na jezicima nacionalnih manjina.

Ukupno je snimljeno oko 2520 minuta, od čega je na mađarskom jeziku 840 minuta. Za radio su analizirana 732 priloga, a za televiziju 697 priloga, što ukupno čini 1429 medijskih objava.

Analiza sa diskusijom rezultata

Žanrovska (ne)raznovrsnost

Žanrovska raznovrsnost na implicitnom nivou ukazuje na profesionalnost i kadrovsku odnosno tehničko-tehnološku kapacitiranost medija. U njoj se ogleda i takozvana urednička ruka dnevnog urednika/urednice centralnih informativno-političkih emisija (CIPE), koje su predmet analize u ovom radu.

U našoj medijskoj praksi uvreženo je shvatanje da su CIPE emisije “vesti” i stoga su žanrovski markirane vestima i izveštajima, o čemu do sada svedoče mnogobrojna istraživanja⁵ i u tom pogledu nije uočena razlika ni u ovoj analizi.

Fokus na faktografskim žanrovima je uredničko opredeljenje svih radijskih analiziranih CIPE. Tako u informativnim emisijama na mađarskom jeziku RTV-a vest dominira (63,29%), zatim izveštaj sa citatima u formi radijskog paketa⁶ (9,49) i izjava (12,66%).

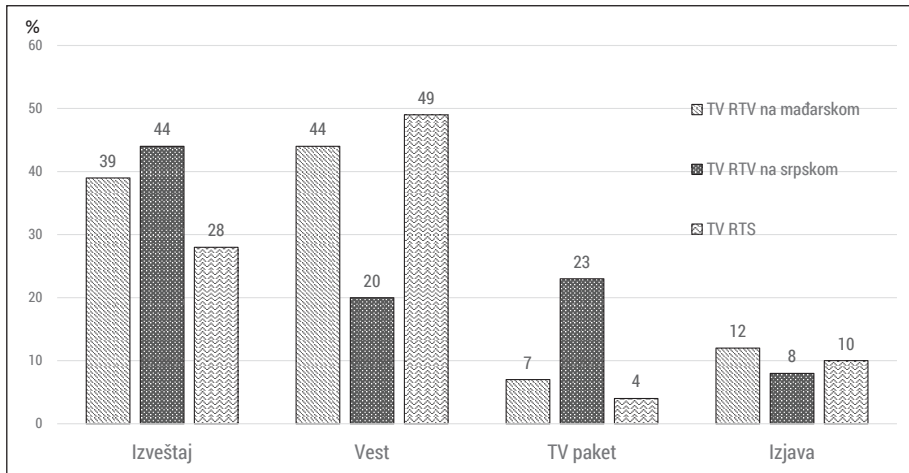
Podsećamo da je izjavno novinarstvo dominiralo devedesetih godina i početkom dvehiljadite, nakon toga se s povećanjem profesionalnih kapaciteta javnih servisa uglavnom gubi iz prakse. U CIPE Radio Beograda (RTS) izjave su zastupljene sa 5%, a Radio Novog Sada na srpskom (RTV) sa 6%, što se i dalje može smatrati oblikom prikriivenog političkog oglašavanja.

U CIPE Radio Beograda (RTS) i Radio Novog Sada na srpskom (RTV) zastupljene su vesti dominantno (36% RBGD-a i 55% RNS-a), ali i radio paketi kao složenije forme (26% RBGD-a i 18% RNS-a na srpskom), uz izveštaje (25% RBGD-a i 15% RNS-a na srpskom).

Od svih ostalih novinarskih žanrova uočeni su još i intervjui (RNS na mađarskom jeziku 6%) i hibridne forme (RNS na srpskom 6%). Hibridne su nove forme koje se sastoje od više različitih, ne sasvim jasno definisanih tradicionalnih žanrova objedinjenih u jedan prilog/medijsku objavu.

Uređivačke politike radijskih CIPE u oba javna servisa nisu pokazale sklonost ka analitičkom i istraživačkom novinarstvu čak ni na nekom elementarnom nivou. Što se radiofonskog izraza tiče, još uvek spikeri imaju važnu ulogu, tako u CIPE RNS-a na mađarskom oni čitaju tekstove čak u 68% objava, a na srpskom u 61%; u RBGD-u je mnogo manje, u 42% slučajeva, mada je to i dalje veoma visok procenat, jer smanjuje radiofoničnost i dinamiku informativnih emisija.

Isto se odnosi i na televizijske CIPE u kojima, za razliku od radija, dominiraju izveštaji (TV RTV na mađarskom 39%, na srpskom 44%, TV RTS 28%). Drugi žanr po prisutnosti je vest (TV RTV na mađarskom 44%, na srpskom 20%, TV RTS 49%), a treći televizijski paket (TV RTV na mađarskom 7%, na srpskom 23%, TV RTS 4%). I televizijske CIPE neguju i dalje izjavno novinarstvo, čak više nego na radiju (TV RTV na mađarskom 12%, na srpskom 8%, TV RTS 10%).

Izvor: Autor

Grafikon 1. Najčešće korišćeni novinarski žanrovi u televizijskim CIPE javnih servisa

U televizijskim CIPE izostaje na primer fičer (*feature*), “prilog po formi sličniji kraćoj reportaži nego izveštaju [...], to su priče koje pobuđuju empatiju gledatelja, informiraju i zabavljaju” (Perišin, 2010: 84), novinarski žanr omiljen u anglosaksonskim emisijama tipa večernji dnevnik (*newscast*) jer su oni dobar balans u odnosu na klasične izveštaje pošto aktuelni događaj ili pojavu auditorijumu objašnjavaju na konkretnom primeru kroz “ljudsku priču iz svakodnevnog života” (Valić Nedeljković, 2004). Visokoprofesionalno novinarstvo se odlikuje upravo ovakvim formama koje zahtevaju veliki angažman kako novinara tako i cele ekipe, poznavanje materije i gramatike filmskog jezika. Javni servisi bi morali da se ogledaju i u ovakvim formama novinarskog izražavanja.

Televizičnost CIPE je mnogo bolja nego što je bila radiofoničnost. U televizijskim CIPE RTV-a na srpskom udeo aktuelnog video snimka čini čak 69%, ako se tome dodaju još i pokrivalice 23%, uočavamo da je svega neznatnih 8% objava prepušteno spikerskom čitanju.

U CIPE RTV-a na mađarskom pokazan je takođe visok profesionalizam, udeo aktuelnog video snimka je 68%, a pokrivalica dodatnih 19%. Televizija RTS udeo aktuelnog video materijala je 65%, a pokrivalica 26%.

Zadatak javnog servisa je i da postavlja profesionalne standarde u tehničko-tehnološkom smislu za ceo medijski sektor, tako da radiofoničnost i televizičnost CIPE jeste bitan element u procenjivanju ostvarivanja javnog interesa u prvoj tački (“profesionalno informisanje građana”) člana 7. Zakona o javnim medijskim servisima (2014).

Povod i Tema

“Urednička ruka”, senzibilitet na dnevni društveno-politički kontekst, ali i poštovanje i negovanje ljudskih prava i različitosti, nezavisnost i okrenutost ka zadovoljavanju javnog interesa kao rezultat posebnog angažovanja novinara – medijskom inicijativom, ogleda se u odabiru sadržaja CIPE.

Povod za uvrštavanje u CIPE je u ovom korpusu bio prevalentno aktuelni događaj kako u radijskim tako i u televizijskim emisijama, što korespondira sa novinarskim žanrom (dominacija faktografskih žanrova).

Tako je u radijskim CIPE RNS RTV-a na mađarskom udeo aktuelnog događaja bio 63%, na srpskom 64%, RBGD-a 63%, kao što je i udeo vesti i izveštaja bio najveći.

Urednici televizijskih CIPE su se opredelili za isti obrazac, pa je u CIPE RTV-a na mađarskom udeo aktuelnog događaja kao povoda za rubriku bio 67%, na srpskom 58%, a u RTS-u čak 81%.

Pseudodogađaj kao povod nije više toliko prisutan u našoj medijskoj praksi kao što je to bilo na samom početku transformacije državnocentrične Radio-televizije Novi Sad u Javni servis Vojvodine (Valić Nedeljković, 2007). U prvom monitoringu sadržaja CIPE ovog medija 2006. autorka istraživanja Jovanka Matić (2007: 20-21) zaključuje:

Programi RTV Vojvodine odlikuju se velikim učesćem pseudodogađaja među povodima za izveštavanje – odnosno visokim stepenom pasivne reakcije na napore moćnih aktera u društvu da sebi obezbede medijsku pažnju, a veoma niskim udelom sopstvene inicijative u označavanju nekih događaja ili tema kao relevantnih za javnost. Gotovo četvrtina priloga u informativnim TV emisijama (23%), a na radiju nekad blizu polovine ili čak više od polovine (40% – 45% – 56%), izveštava o pseudodogađajima – ne o tome šta se dogodilo, nego šta je neko o nečemu rekao.

Ovaj vid besplatnog publiciteta koji se dobija izveštavanjem sa organizovanih događaja čija je suština privlačenje novinarske pažnje danas je, nakon osam godina, u radijskim CIPE manji (RNS RTV-a na srpskom 23%, na mađarskom 36%, RTS 25%).

U televizijskim CIPE udeo pseudodogađaja je u nekim segmentima čak neznatno i povećan (RTV na srpskom 28%, na mađarskom 31%, RTS 28%).

Daleko je veći u svim posmatranim emisijama u poređenju sa medijskom inicijativom (RBGD i RNS po 12%, RNS RTV- na mađarskom 1%, TV RTV-a na srpskom 15%, TV RTV-a na mađarskom 2%, TV RTS-a 8%).

Po medijskoj inicijativi, tačnije samostalnoj odluci novinara da je neka pojava od javnog interesa i stoga značajna za auditorijum, izdvaja se radijska CIPE na mađarskom po minimalnoj prisutnosti objava koje su zahtevale poseban angažman novinara (1%). Najviše inicijative pokazali su novinari televizije RTV. Udeo medijske inicijative u CIPE na srpskom je bio 15%.

Novinari oba javna servisa u Srbiji su se u radijskim CIPE najviše bavili ekonomijom (RNS na mađarskom 35%, na srpskom 14%, RBGD 18%), slede unutrašnja politika, vesti iz sveta. Visoko je pozicioniran i sport (RNS na srpskom 13%, RBGD 9%).

Televizijske emisije su obilovale u TV dnevniku na srpskom kulturom (17%) i poljoprivredom (13%), što je u dosadašnjim istraživanjima neza-beleženo. RTV na mađarskom se bavio ekonomijom (27%), unutrašnjom politikom (25%), a u televizijskom dnevniku dominirale su informacije iz sporta (19%) i sveta (15%).

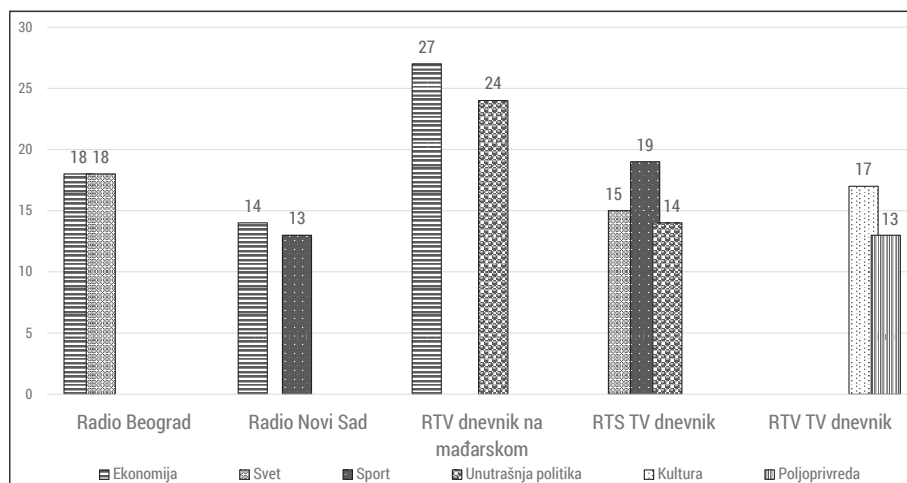
U poređenju sa listom od 19 tačaka iz člana 7. *Zakona o javnim medijskim servisima* (2014) u kojoj se definiše šta jeste javni interes i tema ponuđenih auditorijumu oba javna servisa u martu 2015. uočava se da su neke gotovo potpuno izostale. "Civilizacijska dostignuća" (tačka 12. člana 7. Zakona "blagovremeno obaveštavanje o aktuelnim zbivanjima u svetu i o naučnim, kulturnim i ostalim civilizacijskim dostignućima") u ukupnom korpusu Radio Beograda zastupljena su sa 2%, Radio Novog Sada 1% na srpskom, a 0% na mađarskom jeziku, u televizijskim CIPE RTV-a 2% na srpskom, a na mađarskom kao i u RTS-u potpuno izostaju. Informacije o našim prvim susedima su takođe nedovoljno prisutne (Radio Beograd 2%, Radio Novi Sad na srpskom 0%, na mađarskom 3%, televizija RTV 0% na srpskom, na mađarskom 2%, RTS 1%). Javni servis Vojvodine u svom programu ima emisije između ostalog na hrvatskom, mađarskom, makedonskom jeziku, dakle bilo bi opravdano uredničko rešenje da su informacije iz regiona, matičnih zemalja manjina koje žive u Vojvodini, na dnevnoj bazi deo agende informativnih emisija RTV-a, međutim one u ovom uzorku nisu bile prisutne niti jedanput u programu na srpskom jeziku. Gotovo identičan nalaz dobijen je i u analizi iz 2006. godine – "matične zemlje pomenute su 6 puta među 1186 priloga" (Matić 2007: 23), što ukazuje na to da je to dugogodišnji uređivački koncept

isključivanja zemalja ex-YU iz CIPE, a ne slučajnost u *random* uzorku. Takva praksa ne doprinosi procesima pomirenja na ovim prostorima.

Teme iz oblasti delovanja crkava i verskih zajednica, kao i o religiji kao takvoj, o pitanjima jezika i jezičke politike u potpunosti su izostale u posmatranom periodu (u zakonu se definišu tačkom 4. člana 7).

I na kraju, tema Kosovo kao “najskuplja srpska reč”⁷ stavljena je *ad acta* prema ovom analiziranom korpusu. Podsetimo na monitoring RTV-a iz 2007. (Matić, 2007: 22) kada je tema Kosovo bila jedna od najzastupljenijih (u okviru spoljne politike zauzimala je 40-50% od ponuđenih tema) jer se tada u Savetu bezbednosti raspravljalo o tom pitanju. Kosovo kao “pitanje svih pitanja”⁸ bilo je prisutno i u predizbornim kampanjama 2008. i 2012, pa stoga i mnogo više u medijima. Ovaj uzorak daje potpuno drugačiju sliku o tretiranju Kosova kao teme i Kosova kao lokacije.

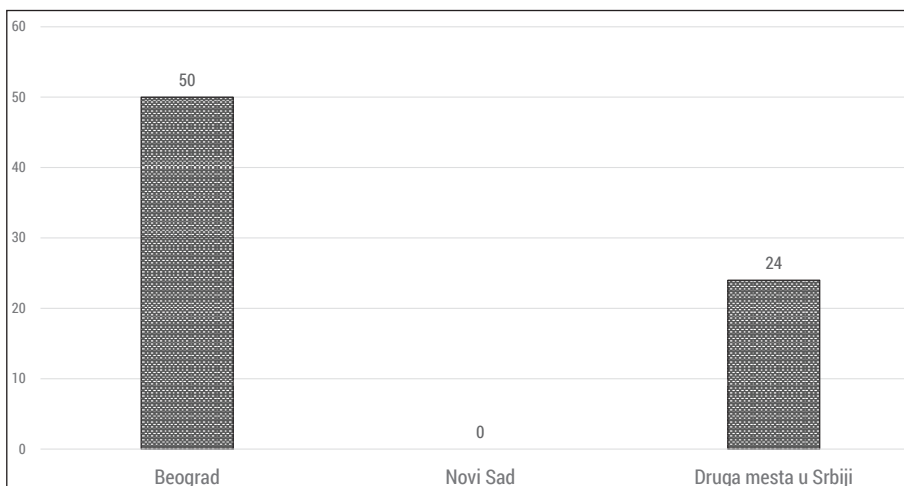
Kao tema Kosovo je u radijskim CIPE prisutno sasvim sporadično (u Radio Beogradu 5%, Radio Novi Sad na srpskom i mađarskom 0%), a u televizijskim informativnim emisijama nešto više (RTV na srpskom 4%, na mađarskom 0%, RTS 3%). Kao lokacija Kosovo je takođe marginalizovano (Radio Beograd 3%, Radio Novi Sad na srpskom i mađarskom 0%), televizija slično (RTV na srpskom 1%, na mađarskom 0%, RTS 3%). Kosovo i kao tema i kao lokacija je prisutnije i u radijskim i u televizijskim CIPE RTS-a nego RTV-a. Za RTV Kosovo je očitno pitanje van direktnog interesa Pokrajine.

Izvor: Autor

Grafikon 2. Teme obrađivane u radijskim i televizijskim CIPE u javnim servisima u Srbiji

Teme u svim monitorovanim programima su beogradocentrične. Centralizacija kao koncept državne politike negovana je već jako dugo u Srbiji i to se odražava i u kategoriji lokacija. Radio Beograd kao javni servis Srbije u posmatranom periodu u 50% objava u CIPE lokacija je Beograd, Novi Sad 0%, druga mesta u Vojvodini 1%. Radio Novi Sad program na srpskom takođe je informacijama iz Beograda dao primat (29%), a Novi Sad je na trećem mestu (19%), posle sveta; i program na mađarskom ima isti uređivački pristup – informacije iz Beograda su 30%, a iz Novog Sada 12%.

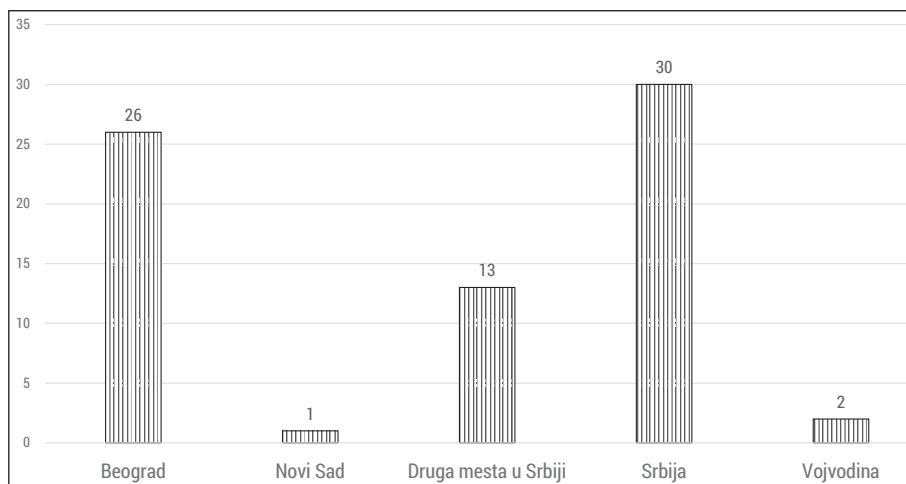

Izvor: Autor

Grafikon 3. Lokacija u CIPE "Novosti dana" Radio Beograda RTS

Televizijske CIPE imaju samo donekle drugačiju uređivačku politiku. RTV na srpskom primat daje događajima lociranim u Novom Sadu (30%), pa tek onda onima u Beogradu (25%). Nasuprot tom konceptu, RTV na mađarskom je potpuno beogradocentričan (41%), a znatno manje je onih događaja čija lokacija je u Novom Sadu (15%); u CIPE RTS-a Beograd kao lokacija je u 26% slučajeva, a Novi Sad u samo 1%. Beogradocentričnost je dugogodišnja uređivačka praksa RTV-a identifikovana još u korpusu iz 2007, kada "po broju priloga, događaji koji se zbivaju u Beogradu imaju primat nad događajima u Novom Sadu" (Matić, 2007: 24).

Decenijska uređivačka politika RTS-a je isključivanje/marginalizovanje Vojvodine i Novog Sada i tematski i kao lokacije, iako gotovo trećina stanovnika Srbije živi u Vojvodini.

Izvor: Autor

Grafikon 4. Lokacija u CIPE "TV Dnevnik" RTS-a

Subjekat

Istinski moćni u društvu su oni koji imaju mogućnost da u medijima često budu jedini izvor informacija, čije izjave mediji direktno prenose, i oni čija saopštenja se citiraju u celosti, kojima je data šansa da komentarišu sve druge aktere društvene prakse. Stoga je kategorija subjekta i personalizacije subjekta i objekta indikator ili društvene moći pojedinca odnosno grupe ili je odraz negovanja dijaloga i pluralizma mišljenja.

Prema Herbertu Gansu (1979: 102-104) postoji osam vrednosnih orijentacija u medijskom izveštavanju: etnocentrizam, nesebična demokratija, odgovorni kapitalizam, malograđanski pastoralizam, individualizam, modernizam, vrednost društvenog reda, vođa kao mera svih stvari.

U ovom korpusu, ukupno posmatrano, od 17 varijabli predviđenih u kodnom protokolu, u visokom procentu subjekti su donosioci odluka – predstavnici vlasti i državnog aparata. Dakle oni koji su donosioci odluka i kreatori dnevne politike jedini dobijaju šansu da o tome i govore.

Uređivačke politike se fokusiraju na dela i akcije premijera (vođe), a umanjuju dela drugih, koja mogu da budu i važnija nego aktivnosti i izjave samog vođe, najcitiranijeg pojedinačnog aktera.

Među svim subjektima i objektima medijskih objava najprisutniji je premijer Aleksandar Vučić kojeg mediji stavljaju u poziciju tumača svih javnih, ali

i privatnih pitanja, koja jesu od javnog interesa, ali ne uvek i nužno, koja spadaju u delokrug ovlašćenja premijera, ali i izlaze iz tog okvira. Sve 'uloge' koje u javnom političkom životu preuzima premijer, najčešće u pseudo-događajima kreiranim radi njegovog pozitivnog publiciteta, analizirani mediji prenose uglavnom bez kritičkog stava i procene šta odistinski prelazi informativni prag, a šta nije za objavljivanje zbog mogućeg političkog prikrivenog oglašavanja.⁹

Premijer tumači ekonomsku politiku i konkretna rešenja vlade iz ove oblasti; daje izjave povodom godišnjica i drugih pseudodogađaja (ubistvo premijera Zorana Đinđića); komentariše događaje u crnoj hronici (otmica deteta), kao i krizne situacije (pad helikoptera, pad aviona). Osim navedenog, premijer se citira kada komentariše vladinu spoljnu politiku (samit u Beču), ali i donacije stranih aktera (japanska vlada povodom otvaranja nove zgrade ambasade u Beogradu donirala 150 ekoloških automobila Vladi Srbije). Novinari su premijera citirali kada je povodom Dana žena posetio pripadnice Granične policije na beogradskom aerodromu, čestitao im praznik i iskoristio tu priliku da govori o investiranju u "Beograd na vodi". Ne izostaju ni premijerove izjave o uspesima naših sportista, a direktno je citiran i kada je komentarisao izveštavanje o vremenu.

U 14 emisija večernjeg televizijskog Dnevnika RTS-a Aleksandar Vučić direktno je citiran 28 puta (6%), a u Novostima dana Radio Beograda 7%. U RTV-u manje, u RNS-u na srpskom 3%, a na mađarskom 5%, u televizijskoj CIPE na srpskom 5%, a na mađarskom 7%.

Prisutnost premijera je suštinski mnogo veća nego što procenti ukazuju jer se u istom radijskom i televizijskom paketu, odnosno izveštaju sa direktnim citatima, premijer pojavljivao u istoj medijskoj objavi i po nekoliko puta govoreći o različitim temama. Na primer, u okviru istog priloga 16. marta 2015. u Vojvođanskom dnevniku RTV-a premijer je komentarisao moguću rekonstrukciju vlade, pad vojnog helikoptera, probleme pančevačke Azotare, budućnost Železare Smederevo, ulogu investitora u FAP-u, stvaranje kriminalnih klanova i otvaranje novih sudskih slučajeva.

Ovaj model uređivačke politike nije novost u medijima u Srbiji. Dosađnja istraživanja ukazuju da je negovanje vrednosti vođe kao mere svih stvari važeća paradigma, samo se glavni akter menja. Devedesetih je to bio Slobodan Milošević (Valić Nedeljković, 1996), ili je to prve decenije ovog

veka bio Boris Tadić (Valić Nedeljković, 2008; Valić Nedeljković i Dejan Pralica, 2012), da bi tu ulogu od 2012. preuzeo Aleksandar Vučić (Valić Nedeljković i Dejan Pralica, 2014).

U javnim servisima u posmatranom periodu kao subjekti su u visokom procentu navođeni još i ministri, sportisti i stranci (najčešće predstavnici Evropske unije, MMF-a, ambasadori, strani investitori, sportisti i umetnici).

Građani su se najčešće našli kao nepersonalizovani objekti. Građani i kao subjekti i kao objekti većinom su se pojavljivali kao očevici događaja, žrtve ili porodice žrtava, ili kao problematičan akter u socijalnim kriznim situacijama (štrajk, protest).

Javni servisi ih direktno citiraju, bez prave želje da se građani uključe svojim stavovima i argumentima u javnu debatu o temama koje su od javnog interesa. "Vlasnici" javnih servisa po definiciji (medij koji su osnovali građani, finansiraju ga građani, i kontrolišu) nisu dobili ozbiljniju šansu da u CIPE iskažu svoje stavove.

Osobe sa invaliditetom, socijalno ugroženi i ostale društveno marginalizovane grupe nisu prepoznati kao relevantan subjekt u javnim servisima.

Žene su potpuno podzastupljene. Javni servisi nisu rodno senzibilisani kada su subjekti i objekti u pitanju. U CIPE Radio Beograda 81% u ulozi subjekta su muškarci, u RNS-u na srpskom 79% su muškarci, a na mađarskom 83,42%. U televizijskim CIPE je slično, Dnevnik 2 RTS-a 81%, a u RTV-u na srpskom 79%. U CIPE na mađarskom je balans bolji – 60,59% su muškarci.

Deca su u ovom korpusu bila prisutnija nego obično jer su dnevni događaji (otmica deteta na javnom mestu, beba koja je stradala u nesreći pri padu helikoptera) uticali da ova osetljiva grupa bude toliko zastupljena (Radio Beograd 21%, Radio Novi Sad 22% na srpskom, na mađarskom 9,52%, televizija RTV 29% na srpskom, 3,54% na mađarskom i RTS 14%). Ova-ko visoka prisutnost uzrokovana je i time što se premijer bavio sudbinom dece u svojim izjavama i delima (spasavanje dece iz poplavljenih područja ili zavejane u snegu) jer su deca prepoznata kao dobra marketinška "alatka". Valja podsetiti da se u postojećem *Kodeksu "Deca i mediji"* (2003), u okviru kojeg je posebno poglavlje *Kodeks o zaštiti dece od političkih zloupotreba*, koji su potpisale sve značajne partije u Srbiji, precizira da nije dozvoljena upotreba dece u promotivne političke svrhe. Veoma sličan rezultat dobijen je i u monitoringu iz 2006.

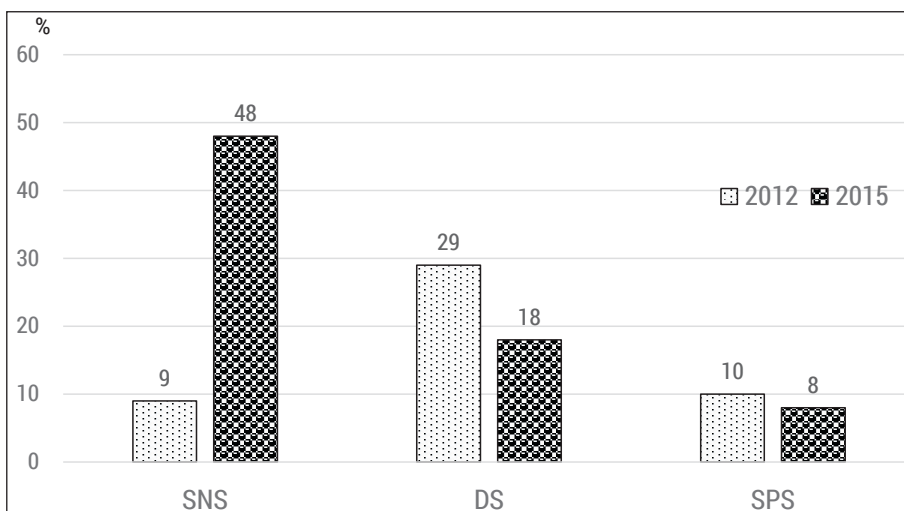
Ono što je važna karakteristika savremenog javnog servisa danas, da bude integrativni faktor jedne društvene zajednice, RTV Vojvodine samo delimično ostvaruje jer ni jedan program ne govori dovoljno o svim društvenim grupama, njihovoj povezanosti, međuzavisnosti, zajedničkom doprinosu društvenom razvoju (Matić, 2007: 42).

Uočeno je da u CIPE javnog servisa Srbije nema subjekata iz Vojvodine.

U Vojvodini je i dalje na vlasti Demokratska stranka (DS), dok je na nivou Republike Srbije došlo do velike političke promene, tako da sada vladajuću koaliciju predvodi Srpska napredna stranka (SNS) kao trenutno najsnažnija partija u zemlji, a Demokrate su u veoma slaboj opoziciji.

U programima RTS-a prisutnost i direktna citiranost SNS-a (vladajuće partije) u CIPE je izuzetno visoka. U Radio Beogradu subjekti SNS-a su zastupljeni 56%, u CIPE televizije RTS čak 66%. U pokrajinskom javnom servisu članovi vladajuće stranke SNS su ređe bili i subjekti i objekti (RNS 34% na srpskom, 1% na mađarskom; TV RTV-a na mađarskom 10%, a na srpskom 48%), u Vojvodini je još na vlasti DS koja je direktni politički oponent SNS-u.

U monitoringu izbora 2012, kada je SNS bila u opoziciji i borila se za vlast, bila je u odnosu na podatke iz ovog istraživanja izrazito manje zastupljena u CIPE RTV-a. Tada je u ulozi subjekta bila najzastupljenija vladajuća stranka i njeni koalicioni partneri DS – 29%, SPS – 10%, a opozicioni SNS svega u 9% slučajeva (Pralica, 2012: 26), što je manje za oko pet puta.

Izvor: Autor

Grafikon 5. Partijska pripadnost subjekta u televizijskim CIPE RTV-a na srpskom jeziku uporedno

Klijentelizam javnog servisa je u Srbiji očigledan i dugogodišnja paradigma bez obzira na to da li od vladajuće partije zavisi delimično, ili u potpunosti, obim budžetskog finansiranja.

Kritičko promišljanje stvarnosti

Javni servisi, valja istaći, *nisu* u posmatranom periodu (mart 2015) dovoljno kritički promišljali i analizirali stvarnost. Stav subjekta prema objektu je u svim posmatranim programima bio dominantno pozitivan. Na primer u Novostima dana Radio Beograda gotovo dvostruko češće nego negativan, a u televizijskim CIPE RTS-a čak dva i po puta češće pozitivan od negativnog; u RTV-a na srpskom 2,8 puta češće pozitivan, a u programu na mađarskom jeziku neznatno više subjektivan (29,67%) nego neutralan 27,75%.

Zaključak

Zakon o javnim medijskim servisima (2014) definisao je, prvi put u zakonodavnoj praksi Srbije, javni interes koji moraju da ostvare oba javna servisa, RTV i RTS, podjednako. Međutim, zakon je propustio da definiše ko će i na koji način, odnosno sa kojim posledicama, kontrolisati ostvarenje javnog interesa.

Ovo istraživanje ukazuje na to da su javni servisi samo delimično ispunili obaveze zadovoljavanja javnog interesa u pogledu programskog diverziteta, profesionalizma, izbalansiranosti, jednakog tretmana svih učesnika u političkom, kulturnom, obrazovnom životu, kao i svih građana, posebno marginalizovanih grupa.

Oba javna servisa nisu rodno senzibilisana, tako da su žene kao izvori informacija i direktno citirani subjekti potpuno podzastupljene, znači diskriminisane.

Najcitiraniji pojedinačni subjekt je premijer, a donosioci odluka (ministri, vlada) najprisutniji i u ulozi subjekta i objekta. Predstavnici vladajuće partije SNS su dominantni u CIPE pre svega RTS-a, nešto manje RTV-a, što valja posmatrati u kontekstu vlasti na pokrajinskom nivou koja pripada demokratskoj stranci, opozicionoj na republičkom nivou. RTV je manje klijentelistička u CIPE, jer u direktnim citatima na primer izostaje i premijer Vojvodine i kao subjekt i kao objekt.

U pogledu nezavisnosti javni servisi (RTV i RTS) od svog osnivanja 2006, isto kao i državocentrični mediji čiji su sukcesori (RTV Beograd i RTV Novi Sad, kao i devedesetih integrisani RTS), nisu pokazali ozbiljnu odvojenost i distancu prema vladajućoj političkoj i ekonomskoj eliti, niti su pokretali javnu debatu o temama koje bi mogle da dovedu u pitanje odluke i “vršenje” vlasti u bilo kojoj oblasti.

Zakon o javnim medijskim servisima (2014) dodatno je profesionalno-etički opteretio 2015. RTV i RTS prelaskom na državni budžet.

U analiziranom korpusu RTV na mađarskom jeziku, najrazvijeniji elektronski medij na jeziku nacionalne manjine u Srbiji, polazeći od položaja mađarske zajednice, naglašeno promovise očuvanje jezika i običaja Mađara, kao i obrazovanje unutar ove zajednice, što mu i jeste misija. Među subjektima i objektima najzastupljeniji su članovi stranaka sa predznakom pripadnosti ovoj zajednici (Savez vojskovođa Mađara najviše, a Građanski savez Mađara i Demokratska zajednica vojskovođa Mađara znatno manje). U odnosu na CIPE na srpskom jeziku ovaj program zaostaje u profesionalnom smislu i kadrovskim kapacitetima.

Multikulturalnost još uvek nije na agendi ni radijskog ni televizijskog programa RTV-a, a posebno RTS-a. Jedan od indikatora je i upotreba jezika manjina u javnoj komunikaciji. U celokupnom uzorku ovog istraživanja samo je u jednoj prilici u programima RTV-a i RTS-a na srpskom jeziku subjekt imao priliku da govori na svom maternjem jeziku (stranac), a ukupno samo sedam direktno citiranih aktera su bili predstavnici neke od manjinskih zajednica, svi su govorili na srpskom.

U posmatranom periodu ni jedna CIPE, niti njen deo, nije prevedena na znakovni jezik.

Ka boljoj praksi

Javni medijski servisi valjalo bi da utvrde autohtoni, nezavisni uređivački fokus zasnovan na odredbama *Zakona o javnim medijskim servisima* (2014), sa akcentom na ispunjavanju javnog interesa i negovanju multikulturalnosti i interkulturalne saradnje.

Tehničko-tehnološke mogućnosti koje nudi digitalizacija dobra su osnova i za povećanje programskog diverziteta javnih servisa, uključujući i sadržaje prilagođene osobama sa invaliditetom, kao i veću saradnju sa javnim servisima domicilnih zemalja nacionalnih manjina i zemljama u regionu.

Bilješke

- ¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru republičkog projekta *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji Odsek za medijske studije realizuje od 2010. do 2016. Projekt finansira Republičko ministarstvo prosvete i nauke, šifra projekta III 47020. Istraživanje je realizovano i u okviru projekta *Medijska opservatorija – jačanje kapaciteta i koalicija za identifikovanje stepena medijskog integriteta i unapređivanje reformi u medijima (2012-2016)*. Projekt podržava Evropska komisija, program “Podrška civilnom društvu”. Zahvaljujem monitorima Novosadske novinarske škole koji su prikupljali i kodirali medijski materijal Ani Velimirović, Stefanu Janjiću i Norbertu Šinkoviću.
Prvi put deo rezultata iz ovog istraživanja predstavljen je na konferenciji *Mostovi medijskog obrazovanja* koju je organizovao Odsek za medijske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 22. i 23. maja 2015.
- ² *Zakon o javnim medijskim servisima* 2014. [www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakonil/pregledano 5. 9. 2015.](http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakonil/pregledano%205.%209.%202015)
- ³ *Deklaracija Komiteta ministara o zaštiti uloge medija u demokratiji u kontekstu medijske koncentracije*, usvojena 31. 1. 2007. godine.
- ⁴ *Preporuka CM/Rec(2007)2 Komiteta ministara državama članicama o medijskom pluralizmu i raznovrsnosti medijskog sadržaja*, usvojena 31. 1. 2007. godine, Preporučene mere, 3. Javni medijski servisi
- ⁵ Novosadska novinarska škola od 2006. najmanje jednom godišnje u okviru longitudinalnog projekta “Transformacija državnocentrične Radio-televizije Novi Sad u javni servis Vojvodine” analizira sadržaj CIPE, kao i drugih programskih sadržaja, pre svega RTV, ali u određenim komparativnim istraživanjima analizirani su i RTS i komercijalni emiteri. Svi rezultati dostupni su u izveštajima i publikacijama objavljenim na sajtu www.novinarska-skola.org.rs.
- ⁶ Radijski odnosno televizijski paket je naziv novijeg doba preuzet iz anglosaksonskog novinarstva i podrazumeva “događaj, informacija, vijest koja je već ‘upakirana’ snimljena, montirana i spremna za emitiranje” (Perišin, 2010: 76). U teoriji, češće nego u praksi, smatra se da treba napraviti distinkciju između izveštaja i paketa. Izveštaj je novinarski žanr bez tonskih (video) inserata, a paket ih sadrži. Za radio pripremljeni izveštaji sa tonskim citatima su se u našoj praksi ranije nazivali zvučne hronike. Paket će se danas pre upotrebiti za obrađenu temu negoli za zvučni izveštaj sa aktuelnog događaja sa citatima. Istu distinkciju bismo upotrebili i za televizijske žanrove izveštaj i TV-paket.
- ⁷ “Kosovo – najskuplja srpska reč” predavanje je Matije Bečkovića održano u Australiji, Evropi i Jugoslaviji tokom 1989. godine prilikom obeležavanja 600. godišnjice od Kosovskog boja. Dostupno na <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=202.0> (pregledano 10.10.2015). Od tada je tako definisano “Kosovo” ušlo u svakodnevni govor medija, politike, obrazovanja, kulture i čak privatne komunikacije.
- ⁸ Vojislav Koštunica i DSS u kampanji 2012. insistirali su na tome da je “Kosovo pitanje svih pitanja”, što je nakon izbora ušlo u politički rečnik svakodnevne komunikacije. Dostupno na <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/313687/Vojislav-Kostunica-Razlicak> (Pregledano 10. 10. 2015).

- ⁹ Iz izlaganja “Dekonstrukcija uređivačkih politika medija u Srbiji, sa fokusom na prezentaciju premijera” pripremljenog za međunarodnu konferenciju *Populism in Macedonia and Serbia – Business as Usual or Threat to Liberal Democracy?* Skoplje, 14-15. novembar 2015.

Literatura

- Gans, Herbert. 1979. *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. Random House.
- Matić, Jovanka. 2007. “Informativni program javnog servisa Vojvodine – Istraživački nalazi”, str. 11-31, u: *Javni servis Vojvodine: informativni program javnog servisa Vojvodine – istraživački nalazi*, urednica Dubravka Vali Nedeljkić. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Perišin, Tena. 2010. *Televizijske vijesti*. Zagreb: Naklada medijska istraživanja.
- Pralica, Dejan. 2012. “Koga su mediji izabrali?”, str. 15-67, u: *Koga su mediji izabrali? A šta su partije nudile*. Knjiga I, urednici Valić Nedeljkić i Dejan Pralica. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Savet Evrope. 2014. “Deklaracija Komiteta ministara o zaštiti uloge medija u demokratiji u kontekstu medijske koncentracije”, str 5-8, u: *Zbornik odabranih pravnih instrumenata Saveta Evrope u vezi sa medijima*, urednica Maja Stojanović. Beograd: Savet Evrope.
- Savet Evrope. 2014. “Preporuka CM/Rec(2007)2 Komiteta ministara državama članicama o medijskom pluralizmu i raznovrsnosti medijskog sadržaja”, str. 16-22, u: *Zbornik odabranih pravnih instrumenata Saveta Evrope u vezi sa medijima*, urednica Maja Stojanović. Beograd: Savet Evrope.
- Valić Nedeljkić, D. 1996. “5 W's in Daily News on TV in former Yugoslavia”. *Sociologija* 4: 585-606.
- Valić Nedeljkić, D. 2004. “Kratka novinarska priča iz svakodnevnog života”, str. 13-33, u: *Uvod u TV novinarstvo*, urednica Danica Aćimović. Edicija “Medijske reference”. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Valić Nedeljkić, Dubravka. 2007. “Pseudo događaj ili dvosmislena istina – Studija slučaja javni servis Vojvodine”. *MediAnali*, međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja s javnostima 1 (2) : 67-87.
- Valić Nedeljkić, Dubravka, ur. 2008. *Kandidatkinje*. Edicija “Medijska sfera” knjiga 3. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Valić Nedeljkić Dubravka i Dejan Pralica, ur. 2012. *Koga su mediji izabrali, a šta su partije nudile*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola. Edicija “Medijska sfera”, knjiga 6.
- Valić Nedeljkić Dubravka i Dejan Pralica, ur. 2014. *Koga su mediji izabrali, a šta su partije nudile II*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola. Edicija “Medijska sfera”, knjiga 7.
- Van Dijk, A. Teun. 2008. *Discours and Power*. New York: Palgrave MacMillan.
- Zakon o javnom informisanju i medijima*. 2014. Službeni glasnik RS, br. 83/2014.
- Zakon o javnim medijskim servisima*. 2014. ([www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/ pristupljeno 5. 9. 2015](http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/pristupljeno%205.%209.%202015)).
- Zakon o elektronskim medijima* (2014). ([www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/ pristupljeno 5. 9. 2015](http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/pristupljeno%205.%209.%202015)).

Public Media Services in Serbia and the (Lack of) Exercise of Public Interest

In Serbia, and in accordance to the Law on Public Media Services (August 2014) the program is broadcast on the national level by Radio Television of Serbia (RTS) and on the regional level by the multilingual Radio-Television of Vojvodina (RTV). Although they declare themselves as media outlets that serve the public interest, both broadcasters under increasing pressure from political and economic centers of power, find it increasingly difficult to fulfill their informational and educational functions.

The aim of the paper is to deconstruct the editorial policies of the public services in the context of the public interest and media integrity during the course of 2015 in which both RTS and RTV received their funding from the state budget, thus implicitly becoming a "state service" rather than "citizens' service".

The research employs the method of critical analysis of the media discourse. The corpus includes primetime news programs of RTS and RTV from March 4th to March 30th in Serbian and Hungarian languages.

The main conclusion is that RTS reflected less critically on the everyday life of Serbia in the benefit of its citizens, while providing more space/time for the promotion of political decision-makers. During the examined period RTV provided better service to the communication needs of its primary target group - the citizens of Vojvodina.

Key words: public media service, public interest, the state, the citizens

Harmonization in Turbulent Times: Western Balkans' Accession to the European Union

TATJANA SEKULIĆ

University of Milan-Bicocca

Enlargement lies at the very heart of the European Union integration process as a part of its fundamental principles. The article explores the institutional framework and barriers of EU membership and interrogates patterns and effects of democratization through Europeanization in its national, but also supranational and transnational dimension. The specific case study regards a set of countries called 'Western Balkans' in which the post-communist democratic transition and transformation assumed particularly conflictual and violent forms during the 1990s, with serious repercussions for the patterns of consolidation of the liberal democracy and its specific political culture throughout their societies. The analysis finally questions the ability of the EU institutions and actors to carry out such an accession process capable to induce deep political and social transformation of all societies involved and, at the same time, deal with its current financial and economic, political and 'migrant' crisis.

Keywords: Accession, enlargement, EU integration, Europeanization, harmonization, Western Balkans

Introduction

This article conducts sociological analysis of the institutional procedures of European Union integration from the particular point of view of its enlargement beyond the 'Iron Curtain' to the post-socialist states – the countries of Central and Eastern Europe – which are still experiencing the difficulties of democratic transition and consolidation. The specific case study regards a set of countries called the 'Western Balkans', including Croatia, which joined the EU as its 28th member on 1 July 2013; others with candidate status are Former Yugoslav Republic of

Macedonia, Montenegro, Serbia and Albania; Bosnia and Herzegovina and Kosovo are potential candidate countries.

The overall aim of the analysis is to understand the making of today's Europe and the growing complexity of its organizational structures and institutions, which constantly needs new arguments to legitimise the EU's founding principles. Because 'Europe' and the 'European Union' are two distinctive phenomena or entities, both characterized by a multilayer system of meanings, the process of integration known as 'Europeanization' will also be considered (Rumford 2008; Soysal 2002; Trenz 2011). The intention is also to contribute to current discussion on how sociology can help reveal the social bases of the European Union (Favell and Guiraudon 2011; Sekulić 2016).

Here, I understand Europe as an aim of an inclusive polity of its citizens, and the EU as a project for the economic, political, cultural and social transformation of its society(s) and of the actors committed to this enterprise. Accordingly, I shall address some questions related to the dynamics of the process of integration, democratization and creation of common and national institutions from the particular standpoint of enlargement / accession practices; and I shall explore its actual but also possible future patterns and consequences, which are sometimes unexpected and controversial. Finally, this brief article by no means claims to be an exhaustive treatment of the topic. My intention here is to shed light on several important issues from which further study could begin.

The main methodological approach that has been used in the research reported here is the phenomenological one, and the European Union is considered in its transnational and supranational dimension as suggested by the globalization and cosmopolitan methodological approach of Chris Rumford (Rumford 2002, 2008), but not as opposed to the nation-states of its members: the perspective focused on their constant interaction (Kauppi 2011, 2013; Soysal 2002).

The first step consists in mapping the main national and European institutions and the related structure of official roles directly or indirectly involved in the enlargement process. This is followed by a brief text analysis of the most important normative documents and reporting communications between EU institutions and national offices of the accessing countries, exploring if and how the principle of reciprocity and symmetry of procedural dialogue was effectively respected. In this part of the analysis the

sociological frame of core / periphery discourse proved useful (Rumford 2002; Therborn 2001), because the distances could be observed from a number of different points of view: EU institutions versus nation-state institutions; core member states of the EU9 and EU12 versus the Central and Eastern European new member countries; 'Western Balkans' as a distant periphery exposed to the 'balkanization' discourse; the category of the neighbouring countries; the internal periphery of South European and/or Mediterranean countries hard hit by the current crisis.

Why the enlargement process?

'Enlargement fatigue' (Devrim and Schulz 2009; Hay and Smith 2005; Reka 2010; Sołucha 2010; Zängle 2004) in the EU has broken out to an unprecedented extent during the current financial and economic crisis. Once again, the juxtaposition of, and overlap between, the political European elite and the politicians of the (core) member states governing the situation has revealed a limitation of the EU's political leadership. The difficulty of supporting the economies of the most vulnerable member states and of creating, generally, a greater capacity to control and resist global crisis dynamics – thus better protecting the welfare state – continues to produce negative effects both on the further enlargement process¹ and citizens' commitment to European integration.² The breach to the process inflicted by *Brexit*, is still to be observed in its consequences for the remaining EU27 and for the UK; and in particular for the countries involved in the accession process.

However, the idea of enlargement has been one of the basic principles of the EU since its creation. It was imagined, potentially and under certain (severe) conditions, as an 'all inclusive' project for the continent,³ notwithstanding the unclear geopolitical connotation of its extreme limits.⁴ Since the foundation of the EU6 in 1951 – the European Coal and Steel Community – consisting of Belgium, Federal Republic of Germany, France, Italy, Luxembourg and the Netherlands, the enlargement process has involved Denmark, Ireland and the United Kingdom (1973), Greece (1981), Spain and Portugal (1985), followed by the unification of the Democratic Republic of Germany (1990); and then by Austria, Finland and Sweden (1995), Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovakia and Slovenia (2004), Romania and Bulgaria (2007); and finally by the silent entrance of Croatia (2013).

Historically, the watershed of this process may be symbolically represented by the fall of the Berlin Wall in 1989, which opened both 'Europes', Eastern and Western, to each other. The understanding of the Cold War frontiers as almost impassable barriers switched to new forms of border definition in this specific context, where the images of a 'European Empire' or a 'Fortress Europe' were among those most striking. (Balibar 2004, 2010; Beck and Grande 2006; Zielonka 2006)

In a certain sense, it may be said that, through each of these crucial events, the European Union as a transnational community of European states and citizens has grown younger and younger, so that the current European Union of 27 members, without UK, in 2016 is only a newborn. Because the *uniqueness* of the EU rests upon its 'playing sovereignty' among member states and its claim to be a supranational entity capable of sovereign political (and other) action,⁵ the new equilibrium has had to be attained before and after every single accession, or *exit*, with new problems and conflicts to solve.

Whilst the institutional barriers of the accession procedures have been overcome and the EU's borders have consequently lost their hardness for the 'new entry', this does not yet mean that common resources are immediately available for all in the same way: on the contrary, spatial inequalities have been strengthened. Moreover, the founding principles themselves, for example, the principle of full mobility of people and goods, have come under strong pressure in this process, raising the question of how they can be constantly institutionalized, guaranteed, maintained and improved to respond to the new claims of integration, but also of globalization. These demands concern the increased number of countries and citizens and its effects on democratic deliberative mechanisms and participation; labour market(s) and (un)employment rates; migration issues; redefinition of internal and external borders and security; and many others. These are only a few of the matters that affect the democratization of the EU as such, together with the political formation and representation of the will of the EU citizens participating in these processes transnationally, and not only as the citizens of the single countries through nationally biased mechanisms.⁶

The opening of the European community to the Central and Eastern European countries, together with the increase in migration rates of recent decades, has had not only economic, political and social effects but also a cultural effect centred on the value of cultural diversity, religious and

confessional freedom and the related discussion on the changing urban landscape. The issues here, therefore, concern new frames of belonging, changed mechanisms of group formation, and new forms of solidarity able to weave the fundamentals of a new *European* citizenship.

Thus, enlargement lies at the core of the European Union integration process because it constantly pushes its main actors to make a reflexive, possibly creative, effort of sociological imagination. Because enlargement is not only the process of widening but also, more importantly, of deepening the EU, it constantly calls its structural and institutional devices and mechanisms into question (Wallace 1993, 2008). There is no easy way to come to terms with the EU's democratic deficit. The Europeanization process as the creation of the EU pursues precisely this aim⁷.

In the next two sections I shall first analyze the accession procedures in terms of their rules and barriers, and explore the main EU and national institutional bodies involved in the day-to-day integration process regarding enlargement. I shall then consider the specific context of the 'Western Balkans' countries, which creates a particular set of difficulties and conflicts for the local and EU actors involved in the process. Finally, in the conclusion, I shall propose several directions for further research inspired by the analysis of the WB integration process, rather than providing answers or policy recommendations for how the enlargement procedures should be improved.

The accession procedure: rules and barriers

Structural aspects

The accession procedure is guided by the 'executive arm' of the EU – the European Commission. From the outset, this institution, set up in the 1950s, embodied the idea of the EU as something really new, different and possibly autonomous with respect to the national governments. As stated in its main documents, the Commission's basic principle is to 'represent and uphold the interests of the EU as a whole'⁸.

The European Commission is currently structured into 33 Departments, also called Directorates-General, and several services (12). One of these Departments, Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR) substituted in the last two years the Enlargement Directorate-General, as the main institutional body that manages all the basic procedures of the

accession process. The structure of the enlargement negotiations' part did not suffer significant changes by the transformation proposed by the Juncker Commission, notwithstanding the announced reconsideration of the new accession politics and five-year moratorium to the enlargement.

The NEAR is directly accountable to the European Commission; its work is framed by the EU's normative documents, while the politics and policies are decided at the European Council and EC level. At the same time, the flow of everyday information and communication produced by its sectors should enable EU institutions to reshape their integration capabilities through the institution of the EC's 'right of initiative' to propose laws for adoption by the European Parliament and the European Council.

The institutional structure of the EU integration bodies at the national level varies from one candidate/potential candidate country to another, and it is modified by the changing of its actual status demands. It includes in different ways the voices of the civil society, such as NGOs, trade unions, media agencies, academic institutions, or critical independent intellectuals, which constantly produce a public 'rumour', more or less articulated in strong and influential opinions. On the other hand, both the politics and policies of the EC regarding enlargement are also stressed by the national interests of EU member states; by pressure groups and lobbies of (or pro) individual candidate/potential candidate countries; by transnational NGOs with their representatives in Brussels and Strasbourg; and by what is called the 'emerging European public sphere'.

Rules and barriers

The first normative condition for accession is the formal commitment of the applying country to respect the basic principles of the EU as defined by the *Copenhagen criteria* (EU Council, Copenhagen, December 1993): democracy, rule of law, human rights, respect for and protection of minorities, market economy, ability to assume the obligations of membership. The verb 'apply' indicates an act of responsibility by the single state, based on the will of its citizens and political elites to join the EU. It also emphasizes the asymmetrical relationship between the parties, because the conditions imposed by *The Treaty on European Union* are non-negotiable. The following caution – "But, applying for EU membership is the start of the long and rigorous process"⁹ – underlines both considerations.

The basic rules are clearly defined: “Each country must meet the core criteria of the membership before it starts the entire procedure”. This means that the ‘zero-time’ phase of the process starts well before the formal submission of the application. It is not enough merely to declare commitment to the principles; it must be approved and confirmed by the official bilateral relationship with the EU.

The negotiation procedure moves through several phases. First, the so-called ‘screening’ phase, which concerns in-depth analysis of the EU laws – *Acquis Communautaire* – the obligations related to membership set out in thirty-five chapters. Screening is followed by the European Commission’s proposal of a *Draft Common Position* to the European Council. When the Council adopts a *Common Position*, negotiations on each area of legislation on ministerial level can begin.

Formally, the new members are admitted only when they have met all requirements; have received active consent of the EU institutions; and finally, when they have received the active consent, signed and ratified, of the governments of the EU member states and of the applying country. In practice, these three final conditions represent the blocks of ‘Fortress Europe’s’ walls.

The first one of them is the requirement to meet the Copenhagen criteria through fulfilment of the harmonization with the *Acquis*. But, the EU norms have been changing constantly, and new chapters of the *Acquis* have been created over time: the last one in 2011, named ‘Other’. Core member States themselves have huge difficulties to follow EU directions, as the crisis in 2001 and in 2011-2015 have demonstrated. The new CEE entries, with their legacy of poor economies and a grave deficit of political democratic culture, find it much more difficult to keep pace with the EU15.

The second precondition – that the new members must have received the active consent of the EU institutions – should be considered more closely from the perspective of its correlation with the third one, concerning the active consent of the governments of the EU member states. Because it is the European Council that takes the final decision on membership of the applying country, any divergences among the official positions of a single EU member country and its representatives in the EU institutions may aid understanding of the European Union’s democratic potential as a transnational institution, and not just in its current ambiguous state as a kind of confederation without strong political authority (Fossum 2009; Rumford 2008; Trenz 2011).

Ratification of the accession of a candidate country, by parliamentary vote or referendum in each of the member states, exposes the final decision to the particularistic interests of the nation-state governments, as in the case of the name dispute between Greece and FYROM, or in that of the borders dispute between Slovenia and Croatia. The referendum decision of the UK citizens made it even more evident.

The last part of the third requirement – active consent of the applying country – should not be taken for granted. According to Eurobarometer statistics, and others collected at national level, the oscillation between affection and disaffection towards EU integration indicates that public opinion in the candidate and potential candidate countries actively perceives and reacts to the political decisions taken in Brussels¹⁰. Once again, the procedural principle of symmetry and reciprocity can be fulfilled in this asymmetrical process only if the local actors assume real responsibility for their decisions and are recognized by their EU *peers* as such.

Who will be the next?

The last available round of the evaluation, which concluded with the *Progress Reports* and Enlargement Strategy document on *Candidate* and *Potential Candidate* countries (Thessaloniki Agreement 2003), published in October 2015, defined the schedule for 2016. According to the Reports, Iceland (2010) Iceland “requested not to be regarded as a candidate country”; with Albania (2014) and Former Yugoslav Republic of Macedonia (2005) the negotiations have not yet started. Turkey (2005), Montenegro (2010) and Serbia (2012) opened negotiations, but Turkey closed just one of the chapters (Education and culture), Montenegro closed ‘provisionally’ two chapters (Education and culture; Science and research), and Serbia has opened four chapters.

The most critical opinion of the last Progress Report 2015 was on Bosnia and Herzegovina’s efforts to meet the accession criteria, expressed in a number of negative considerations on different political, social and economic issues. However, the country formally applied for EU membership in February 2016. The Council of the EU gave a positive opinion about the Application in the Conclusions document of 20th September 2016, and the 2016 Progress Report will be decisive for the acceptance of the application. Finally, important steps were made in case of Kosovo, which gained the status of potential candidate in April 2016.

The problem of meeting the requirements for accession, as mentioned in the previous section, emerges immediately if we consider the list of countries in the 'entrance hall' of the EU, and the years in which the accession process began for them. We may just take a glance at the case of Turkey, which became a candidate country in 1999, started the negotiation process in 2005, but still has not met the requirements to become a member of the EU. Of course, the Cyprus case, the issue of respect for human rights and other unfulfilled requirements mentioned in the Progress Reports since 2005, are just and plausible formal causes for the negative opinion of the EC experts. Nevertheless, political and theoretical discussion within and without the stage of the EU institutions on whether Turkey should join the European family again highlights the difficulty of founding common cultural grounds for the EU (Küçük 2010; Rumford 2008). The current refugee crisis, the involvement of Turkey in the war in Syria, and the wave of non-democratic measures carried out by the current Government of the country, should be reconsidered in the light of the stand-by condition of the accession process.

The second example – the strange name of the Former Yugoslav Republic of Macedonia – is not as deeply problematic as the Turkish case, but it may help to understand the complexity of each single step in the accession process in regard to the playing sovereignty between the supranational level of the EU and the national states of its members, and the conflicts that it constantly produces. On a global level, represented by the UN, this name was the result of a paradoxical compromise between Greece's strong opposition to use of the name 'Macedonia' for a non-Greek community, and the citizens and political elites of that country, after the dissolution of the Yugoslav federation. On the EU level, and for the same reason – the name dispute with Greece – Macedonia is still waiting its turn to start negotiations because the decision must be taken unanimously by all EU member states, with unpredictable consequences.

The third example is the issue of recognizing the independence of Kosovo, proclaimed in February 2008. The European Union did not take its own position on the matter, but left the decision to its member countries, once again demonstrating the deficit of its capacity to create a common foreign policy (Habermas and Derrida 2003). Nevertheless, Kosovo could not be excluded from the integration process as an independent state *or* as a part of Serbia. The formal compromise was found by giving Kosovo a special

treatment status symbolically expressed in its new official name: Kosovo (This designation is without prejudice to position on status and is in line with UNSCR 1244/99 and the ICJ opinion on the Kosovo declaration of independence). Yet the Kosovo case is a rather paradigmatic and challenging one for any other situation in which the right to self-determination clashes with the principle of national sovereignty. This means that there is no easy way to resolve the issue; the EU integration of the 'Western Balkans' remains the 'highway' to a new constellation of power and new forms of solidarity among citizens in this part of Europe.

Enlargement to the Western Balkans

I have chosen to investigate the enlargement process to the 'Western Balkans' for several reasons. First, the label attached to these seven countries seems to have been arbitrarily selected, because there is no occasion in modern history on which five of the six former Yugoslav Republics and Albania have formed any kind of a regional or political community,¹¹ neither is it the case today. This again generates the balkanization discourse related to Said's nesting orientalism (Hayden-Uvalic 1995), which since the end of the 1800s has been constructing Europe and its 'Other', as a part of the foundation and consolidation of the (West)European nation-states, with the risk of again producing 'distorted knowledge'¹². The choice of the label may imply that the WB is what remains of the *Balkans*, as Greece, Bulgaria, Romania, and in some interpretations Hungary and Slovenia, or Croatia, already form part of the European Union: the last piece of a puzzle to be westernized.

Moreover, and more importantly, these countries have similar backgrounds because all of them are post-communist states in which the democratic transition and consolidation process was characterized by the explosion of violent conflicts in the 1990s, albeit in different forms. Six of the seven countries (except Albania) were part of the former Yugoslavia from 1918 to 1941 as a Kingdom, and from 1943 to 1991 as the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. These conflicts, not yet resolved, have raised numerous important questions on a global level that cannot be analyzed here. Examining the role of the EU in the former Yugoslav and Albanian crisis seems to me much more relevant to this inquiry.

The Yugoslav crisis took its most violent form after the first free and democratic elections held in the Republics as single federal units in 1990

and 1991, with the Slovenian war (June 1991), the war in Croatia (1991-1995), in Bosnia and Herzegovina (1992-1995) and in Kosovo (1998-1999), and in the strong tensions among ethno-national communities in Macedonia (2001). Many different interpretations of the conflict's causes and character have been proposed by scholars in the past twenty five years. I see it as a consequence of the ethno-nationalist movements' demands for the re-negotiation of different levels of sovereignty regarding the symbolic and material redistribution of power, territory, and public goods among the main former Yugoslav groupings.

The rhetoric of the new political parties in regard to EU integration was used in their programme proposals from the very beginning, on the eve of the first elections, as one of the reasons – especially for the northern republics – for separation from the Yugoslav federation, but also as a way to escape from the Balkans' burden and 'destiny' (Lindstrom 2003; Močnik 2002; Velikonja 2005). On the other hand, the European Community – from 1992 onwards, the European Union – almost immediately took part in the conflict as the main actor in the problem-solving process, yet before the spiral of violence had been triggered. It was considered an internal European matter, as affirmed by Jacques Delors in the eve of the first Peace mission to the former Yugoslavia in June 1991, but only within the European domain of interest and influence (Pirjavec 2002: 49; Caplan 2005). Nevertheless, it was only after the US assumed the leadership, under the Clinton administration, that some kind of solution was found, with the Washington (1994) and Dayton (1995) Agreements, and NATO's intervention in Bosnia and Herzegovina in 1995, and in Serbia, Montenegro and Kosovo in 1999.

The weakness of the EU's foreign policies became apparent in the 1990s, one of the most significant decades in modern history, as argued by Hobsbawm (1994). It seems that Western European ethnocentrism obstructed the capacity of the EU's elites, at that time, to see the 'Yugoslav crisis' as 'their own concern', from the perspective of its fundamental principles and enlargement project. The violent conflict on the 'dark side of Europe' emerged in parallel with the internal negotiation among the Community members, still only twelve of them, on The Maastricht Treaty, one of the crucial steps in the constitution of the EU as a polity. It is likely that this kind of complete split between the two agendas – the priority of internal EU questions over engagement in resolution of the Yugoslav conflict – was due to the Union's insufficient institutional and political capacity in the

1990s to deal with such a violent crisis. However, the deficit of appropriate strategies and devices for the resolution of that type of conflict still persists on both European and a global level.

Another question is whether the revolutions of the 1990s in Central Eastern and 'Balkan' Europe really created democratic political and social foundations of the new democratic states, and what kind of societies they have produced¹³. In the case of the former Yugoslavia societies, these revolutions, owing to their ethno-nationalist character, created at the beginning limited democracies, not only because they pursued the aim of nation-state building, and not democratization (nationhood versus citizenship), but also because the new elites used both the (ethno)national aim and violent means for limited particularistic purposes – as exemplified by the appropriation of the national wealth through 'freaked' privatization processes¹⁴. Although their claims were cloaked in the recognition discourse, they failed to produce more social justice based on another kind of redistribution of economic, political and symbolic resources. This is confirmed by analysis of the year-by-year Progress Reports of the European Commission, which in many cases speak of corruption and links between politicians and organized crime; the problems of justice related to war crimes, crimes against humanity, genocide; the rights of minorities; the general deficit of democratic political culture, and others. As Azmanova put it in her article on post-communist transformation, it was a transition without emancipation (Azmanova 2009).

Time has passed, and still quite serious conflict situations, like Kosovo's relationship with Serbia, are addressed using more pacific tools. The democratic systems of Western Balkan countries have consolidated, at least in their electoral form, as different political parties and coalitions have received mandates from one election to the next. The attitude of the parties and public opinion towards integration into the European Union is not so different to the EU28 average in all these countries. Hence, the question here is why they do not meet the requirements more efficiently. Do the EU institutions and actors also bear some responsibility? And if so, for what reasons?

In regard to the WB countries, mention may be made of several possible factors that have slowed down the process of democratization and institution capabilities building. The first is the economic, political and social condition of these societies in the late 1980s, before the great

transformation. For example, only Croatia had, in the 1980s, a GDP rate above the Yugoslav average, which was already far from Western European standards, while the rates of Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro were two-thirds; Kosovo's GDP was four times lower, and the situation in Albania was even worse. The transition period – even in Slovenia, where the war was limited to one month of fighting between the new Slovenian Army and the retreating Yugoslav Army in June 1991 – did not significantly improve the quality of life and living standards with respect to the late 1980s. In Croatia, and especially in Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Serbia, the devastation of public and private goods and properties was enormous, although by different means and responsibilities.

The specific character of the war(s) affected the way in which the Peace Agreements were settled, producing a controversial institutional legacy. The Dayton Peace Agreement created a political structure and administrative division in Bosnia and Herzegovina that constantly obstructs pacification of the political life in that country and efficient governance. In all these countries, the voices that emphasize the issue of ethno-national belonging are quite strong, and re-building trust among the national communities proceeds with difficulty. The territorial and sovereignty conflict between Serbia and Kosovo is still unresolved, and the tensions concerning the Albanian community in Macedonia often explode into violent incidents. In Bosnia and Herzegovina and Kosovo, the presence of the High Representative Office of the International community/EU has set constraints on national sovereignty that in the long term risk chronically de-responsibilizing the local political leadership.

Thus, the causes of the current situation in this part of Europe also reside in the choice of the European and UN strategy of conflict resolution in the 1990s, which constantly privileged partition among the groupings instead of the creation of alternative forms of political democratic relations among the Yugoslav constituent nations and minorities on the entire territory. Basically, both local political forces and the European élite gave priority to ethno-national identities, instead of seeking an alternative solution based on the common citizenship, which might have created a kind of a political community in which recognition of the specific rights of groupings would not clash with the political and social rights of the citizens – exactly the kind of polity that European Union aspires to become.

Conclusions

The process of integration into the European Union has released great social and political energies in all of the 'Western Balkans' countries. Despite negative variables on both sides – their bad initial positions and their slow institutional capability building, combined with a democratic deficit of the EU's institutions and its vulnerability to the nation-state interests of its members – it seems that the basic commitment has never faltered. The question proposed by many intellectuals and civil society activists during my ethnographical research of whether the strategy of the 'WB package' accession would produce better results, has lost its sense for the current historical moment. The 'package solution' had two precedents: in 2004 with the 'block-accession' of ten EEC countries, and in 2007 with Bulgaria and Romania. It is quite likely that these member countries had not really fulfilled all the criteria before (and after) joining the EU.

However, such a political decision – accession approved *before* all the criteria had been fulfilled – would give the integration the character of an exceptional event, with the consequences emerging alongside the 'migrant and refugee' crisis. The large majority of the officials of the national governments and the EC interviewed in 2009-2012 were opposed to this hypothetical option and affirmed that the principle of single nation-state candidature had to be respected. The main arguments of the officials underscored that the integration procedures, despite all their strong barriers, were designed to create substantial partnership among all EU member states based on mutual accountability. On the other hand, there were many critical voices, mostly among the intellectuals, who insisted that a global solution to the complexity of the Western Balkans situation was the best one possible. According to some of them, 'package' integration would have reduced the opposition among the main groupings present on the territory and divided by the actual geopolitical boundaries, reinforcing regional economic, political and social cooperation and networks. It would have resolved the name dispute of FYROM with Greece, imposing the EU's strong political attitude on the Greek opposition. On the other hand, according to these opinions, the 'country by country' integration pattern could have exacerbated the demands of some groups, for example the Albanians (divided among Albania, Kosovo and Macedonia) or the Serbs (as a constituent nation in both Serbia and Bosnia and Herzegovina) and Croats (as a constituent

nation in both Croatia and Bosnia and Herzegovina), for ethno-national unification, with the risk of provoking new violent conflicts.

The most recent Eurobarometer statistics indicate quite fragile support of public opinion in the EU member countries for further enlargement. It is not rare to read or hear in the media warnings of the *balkanization* – thus violent fragmentation – of the EU, or of a kind of ‘moral panic’ in core member states regarding the new entries (Outhwaite 2009). This constrains the EU elites to move with more caution, especially today amid the current deep financial and economic crisis that has been shaking its entire structure, or Brexit and the refugee crisis. Nevertheless, important steps were made in the last five-year period when Croatia gained the membership, Serbia and Albania gained the status of candidate country, and Bosnia and Kosovo approached further steps of the accession process.

The enlargement of the EU to the Western Balkans remains one of the main challenges to the European integration project as such. If ‘Europeanness’ is related to the space of day-by-day construction of an imagined European polity and society, situated between the two questions ‘Who belongs?’ and ‘Why should we make them part of the EU?’, then Europeanization itself cannot be understood as a unilateral practice of ‘good patterns’ transmission from centre to periphery. The ‘making of today’s Europe’ depends, of course, on the capacity of persuasion of its universalistic principles, but also, and much more, on the ability of its actors to hear each other’s voices and jointly build new institutional devices for common politics and policies, and for effective and just conflict resolution, at different levels. The integration of European societies and citizens, both in its deepening and its widening dimension, is not possible without substantial transformation and democratisation of the *whole*, which is still strongly biased in a nation-state way of doing and thinking. Yet, as one of my Macedonian interviewees stressed on a rainy October day in 2010:

“For me the journey is what matters, whether you formally start the negotiations or you come to them later, or whether it will take many years until we finally reach certain solutions that will allow us to call ourselves a European Union member. For me that is less important, as if the EU and NATO membership were a goal in itself ... Because again, with all EU values and everything implemented and still without formal membership, we’ll have a better life.” Executive Director of the Macedonian Centre for International Cooperation.

Notes

- ¹ The Eurobarometer Report in Spring 2016 confirms that the negative opinion of EU28 citizens regarding further enlargement continues to prevail: 52% *against* compared with 37% *for* enlargement. This attitude is expressed even more in Germany (71% against and 23% for) and France (63% against and 28% for), the two countries that have been the main protagonists of the EU political agenda in recent years; in Italy (53% against and 31%) and in the UK before Brexit (54% against and 36 for), the trend remains similar. Among the countries involved in accession process, the most pro-European are FYROM and Albania (82 and 80% *for* further enlargement).
- ² According to the Eurobarometer statistics, trust in EU institutions continues to be quite low – in 2004 half of the EU25 citizens sample positively answered the question (50%), while in 2011 (EU27) the number decreased to 31%, to become, without significant variations, of 33% in Spring 2016. The peak of the positive answers occurred in Spring 2007 – 57%.
- ³ “Any European country which respects the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law may apply to become a member of the Union. *The Treaty on European Union* sets out the conditions (article 6, article 49).”
- ⁴ I refer here to the discussion on whether Europe comprises Euro-Asian countries like Turkey, Russia and other ex-Soviet countries, but also to the problem of liminal cases concerning the citizenship of internal transnational ‘minorities’ like Roma groups. (Stewart 2012)
- ⁵ The self-definition of the EU is expressed mostly through distinction from what it is *not*: “The European Union (EU) is not a federation like the United States. Nor is it simply an organisation for co-operation between governments, like the United Nations. *It is, in fact, unique.* The countries that make up the EU (its ‘member states’) remain independent sovereign nations but they pool their sovereignty in order to gain a strength and world influence none of them could have on their own.” (<http://europa.eu>)
- ⁶ See also Crouch 1999; Delanty 1995; Delanty and Rumford 2005; Fabbrini 2004, 2007; Habermas 2001; Medrano 2003; Offe 1996.
- ⁷ In this regard, I found Soysal’s sociological analysis of its empirical patterns, through investigation of its formal and informal institutional processes, quite fruitful (Soysal 2002).
- ⁸ For more information see the website of the European Commission: http://ec.europa.eu/atwork/index_en.htm
- ⁹ The main conditions of the enlargement process are briefly set out on the EC’s website. This caution no longer appears in the text: a more neutral expression was proposed during the further updates of the NEAR website.
- ¹⁰ The answers to the Eurobarometer standard question, “Generally speaking, do you think that your country’s membership of the EU is/would be good/bad/neither good nor bad/don’t know”, conducted in Spring 2016, confirmed the trend of

rather low positive attitude of the European citizens. For the EU28 only 39% of answers were positive, the same rate as in Turkey and Serbia. The indifference seems to be the only one to increase: 26% of EU28 interviewed chose the 'neither good nor bad' option; the same choice incremented also in traditionally 'Europeanist' countries as FYROM (29% of the indifferent) and Montenegro (30% of the indifferent). The only country with high rate of positive answers is the new candidate one: Albania: 79%.

¹¹ The entire territory of the former Yugoslavia and of Albania was not part of the same political entity either during the centuries of the Ottoman Empire's presence. (Glenny 1999).

¹² See also Anderson 1983; Bjelić and Savić 2002; Brubaker 2004, 2009; Petrović 2012; Said 1979; Todorova 1997.

¹³ See Habermas 1990; Elster et al. 1998; Linz and Stepan 1996; 1999; Tismaneanu 1999.

¹⁴ I wrote about the character of the Yugoslav wars and the related violence, crimes and genocide and their consequences, during the last two decades. Part of my research was published in the book "From Broken to Open Society", Sarajevo, Rabic, in 2014.

Bibliography

- Anderson, B. 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London, New York: Verso).
- Azmanova, A. 2009. "1989 and the European Social Model: transition without emancipation?", *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 35, No. 9: 1019-1037.
- Balibar, E. 2004. *Noi, cittadini d'Europa? Le frontiere, lo stato, il popolo* (Roma: Manifestolibri).
- _____. 2010. "At the Borders of Citizenship: A Democracy in Translation?", *European Journal of Social Theory*, n. 13: 315-322.
- Beck, U. and Grande, E. 2006. *L'Europa cosmopolita. Società e politica nella seconda modernità* (Roma: Carocci).
- Bjelić, I. D. and Savić, O. (eds.). 2002. *Balkan as Metaphor: Between globalization and fragmentation* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press).
- Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without groups* (Cambridge and London: Harvard University Press).
- _____. 2009. "Ethnicity, Race and Nationalism", *Annual Review of Sociology*, 35: 21-42.
- Caplan, R. 2005. *Europe and Recognition of New States in Yugoslavia* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Crouch, C. 1999. *Social Change in Western Europe* (Oxford: Oxford University Press).
- Delanty, G. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality* (New York: St Martin's Press).
- Delanty, G. and Rumford, C. 2005. *Rethinking Europe* (London: Routledge).
- Devrim, D. and Schulz, E. 2009. "Enlargement Fatigue in the European Union: From Enlargement to Many Unions", *Real Instituto Elcano* working paper.
- Elster, J., Offe, C. and Preuss, U. (eds.). 1998. *Institutional Design in Post-Communist Societies. Rebuilding the Ship at Sea* (Cambridge: Cambridge University Press).

- Fabbrini, S. 2004. "L'Unione Europea come democrazia composita?", *Rivista italiana di scienza politica*, Anno XXXIV n. 1: 13-42.
- _____. 2007. *Compound democracies: Why the United States and Europe are becoming similar?* (Oxford: Oxford University Press).
- Favell, A. and Guiraudon, V. (eds.). 2011. *Sociology of the European Union* (London: Palgrave Macmillan).
- Fossum, J. E. 2009. "Citizenship, Democracy and the Public Sphere", in Rumford, C. (ed.). *The Sage Handbook of European Studies* (London: Sage publications).
- Glenny, M. 1999. *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers* (London: Granta Books).
- Habermas, J. 1990. *Die Nachholende Revolution* (Frankfurt: Suhrkamp Verlag).
- Habermas, J. and Derrida, J. 2003. "February 15, or What Binds the European Together. A Plea for a Common Foreign Policy beginning in the Core of Europe", *Constellations* Volume 10 No 3: 291-297.
- Hay, C. and Smith, N. 2005. "Horses for Courses? The Political Discourse of Globalisation and European Integration in the UK and Ireland", *West European Politics*, 28, 1: 124-158.
- Hayden-Uvalic M. 1995. "Nesting Orientalisms, The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, Vol. 54, No. 4 (Winter, 1995), pp. 917-931.
- Hobsbawm, E. 1994. *Age of Extremes – The Short Twentieth Century 1914-1991* (Pantheon Books, New York: Random House).
- Kauppi, N. 2011. "EU Politics", in Favell A. and Guiraudon V. (eds.). 2011: 150-171.
- _____. (ed.). 2013. *A Political Sociology of Transnational Europe* (Colchester: ECPR Press).
- Küçük, B. 2010. "Diversity and the European Public Sphere. The Case of Turkey", *Eurosphere Country reports*. (<http://www.eurosphere.uib.no/knowledgebase/workingpapers.htm>)
- Lindstrom, N. 2003. "Between Europe and the Balkans: Mapping Slovenia and Croatia's 'Return to Europe' in the 1990s", *Dialectical Anthropology* 27: 313-329.
- Linz, J. and Stepan, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press).
- Medrano, J. D. 2003. *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain and the United Kingdom* (New Jersey: Princeton University Press).
- Močnik, R. 2002. "The Balkan as an Element in Ideological mechanism" in Bjelić I. D. and Savić O. (eds.). 2002: 79-114.
- Offe, C. 1996. *Modernity and the State. East, West* (Cambridge: Polity Press).
- Outhwaite, W. 2009. "Europe Beyond East and West", in Rumford C. (ed.). 2009: 52-68.
- Petrović, T. 2012. *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima* (Beograd: Fabrika knjige).
- Pirjavec, J. 2002. *Le guerre jugoslave 1991-1999* (Torino: Giulio Einaudi).
- Reka, B. 2010. *The Geopolitics and Techniques of EU Enlargement* (Brussels: Aspect).
- Rumford, C. 2002. *The European Union. A Political Sociology* (Oxford: Blackwell).
- _____. 2008. *Cosmopolitan Spaces. Europe, Globalization, Theory* (London: Routledge).
- _____. (ed.). 2009. *The Sage Handbook of European Studies* (London: Sage).
- Said, E. 1979. *Orientalism* (London: Vintage Books).

- Sekulić, T. 2014. *Od razorenog ka otvorenom društvu*, Sarajevo: Rabic.
- _____. 2016. "Constituting the social basis of the EU. Reflections from the European margins", *Partecipazione e conflitto*, 9(2) 2016, ISSN: 1972-7623 (print version) ISSN: 2035-6609 (electronic version), pp. 691-716.
- Soysal, Y. N. 2002. "Locating Europe", *European Societies*, 4:3: 265-284.
- Stewart, M. 2012. *The Gipsy Menace. Populism and the New Anti-Gipsy Politics* (London: Hurst&Company).
- Szołucha, A. 2010. "The EU and Enlargement Fatigue: Why has the European Union not been able to counter enlargement fatigue?", *Journal of Contemporary European Research*, Volume 6, Issue 1: 1-16. (<http://www.jcer.net/ojs/index.php/jcer/article/view/.../...>)
- Therborn, G. 2001. "European modernity and European normativity: the EU in history and in social space", in Andersen, S. S. (ed.). *Institutional Approaches to the European Union. Proceedings from and Arena Workshop*, ARENA Report, No 3.
- Tismaneanu, V. (ed.). 1999. *Revolutions of 1989* (London, New York: Routledge).
- Todorova, M. 1997. *Imagining the Balkans* (Oxford, New York: Oxford University Press).
- Trenz, H. J. 2011. "Social Theory and European Integration", in Favell, A. and Guiraudon, V. (eds.). 2011: 193-214.
- Velikonja, M. 2005. *Eurosis. A critic of the new Eurocentrism* (Ljubljana: Peace Institute).
- Wallace, H. 1993. "Deepening or widening: problems of legitimacy for the EC", in Garcia, S. (ed.). *European Identity and the Search for Legitimacy* (London: Pinter).
- _____. 2008. "Adapting to Enlargement of the European Union: Institutional Practice since May 2004", *TEPSA*. (www.tepsa.be)
- Zängle, M. 2004. "The European Union benchmark experience. From Euphoria to fatigue?", *European Integration On-line Papers*, Vol. 8, N. 5.
- Zielonka, J. 2006. *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union* (New York: Oxford University Press).

Documents and Reports

- Treaty on European Union – The Maastricht Treaty 1992.
(eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html)
- Treaty of Lisbon 2007
(<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>)
- European Commission. Standard Eurobarometer
(http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm)
- Public Opinion in the European Union and Tables of Results, 2010-2016
- Enlargement Strategy and Main Challenges (2009-2016)
- European Commission. Directorate General for Economic and Financial Affairs, The Western Balkans in Transition, Occasional papers 46/May 2009. (http://ec.europa.eu/economy_finance/publications)
- European Commission. Eurobarometer. (2009), Views on European Union Enlargement. Analytical Report, February 2009.

Harmonizacija u turbulentnoj dobi: Pristupanje Zapadnog Balkana Evropskoj uniji

Ideja o proširenju se nalazi u samoj srži procesa integracije u Evropsku uniju, i dio je osnovnih principa tog procesa. Članak istražuje institucionalni okvir i prepreke za članstvo u EU, te ispituje obrasce i efekte demokratizacije kroz evropeizaciju u njenim nacionalnim, nadnacionalnim i transnacionalnim dimenzijama. Studija slučaja se bavi grupom zemalja koje se svrstavaju u "zapadni Balkan", područje u kojem je postkomunistička demokratska tranzicija i transformacija bila posebno konfliktna i nasilna tokom 1990-ih, i koje su ostavile teške posljedice po obrasce konsolidacije liberalne demokratije i njene specifične političke kulture u ovim društvima. Analiza u konačnici dovodi u pitanje samu sposobnost institucija i aktera Evropske unije za vođenje procesa pridruživanja koji bi mogao postići duboke političke i socijalne transformacije ovih društava, ali i koji se istovremeno mogu nositi i sa sadašnjim problemima poput finansijske, ekonomske, političke i 'migrantske' krize.

Ključne riječi: pridruživanje, proširenje, EU integracije, evropeizacija, harmonizacija, Zapadni Balkan

Neue Slowenische Kunst: Političko čitanje umjetnosti kao retrogradne nadidentifikacije s budućnosti¹

JASMIN HASANOVIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

Cilj ovog rada je prezentirati političku dimenziju kontroverznog umjetničkog ali i političkog pokreta Neue Slowenische Kunst (NSK), uspostavljenog 1984. godine u Sloveniji, kao totalnog projekta koji obuhvata različite oblasti – muziku, slikarstvo, dizajn, instalacijsku umjetnost, film, inovativno pozorište, uključujući i Odsjek za čistu i primijenjenu filozofiju. Njihovo političko tumačenje, često povezano s totalitarizmom, bit će analizirano u kontekstu vremena u kojem se Neue Slowenische Kunst kao takav javlja i egzistira – u kontekstu raspada socijalizma u bivšoj Jugoslaviji. Ovaj rad stoga Neue Slowenische Kunst ne gleda kao kritiku socijalističkog sistema bivajući njegov totalitaristički odraz, već prije kao odraz onoga šta postsocijalistička budućnost donosi.

Cljučne riječi: Neue Slowenische Kunst, subverzivna afirmacija, nadidentifikacija, retroavangarda, totalitarizam, postsocijalizam, neoliberalni kapitalizam

Uvod

Iako se filozofski i umjetnički tragovi umjetničkog kolektiva *Neue Slowenische Kunst* (NSK) mogu uočiti i ranije, Marina Gržinić njegov nastanak kontekstualizira u okviru događaja unutar živopisne supkulturne scene aktivne u Ljubljani ranih osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, značajne između ostalog i zbog svog ustrajanja u kreiranju “novih strategija i taktika za proizvodnju i prezentaciju umjetničkih djela, ali i podsticanja i oblikovanja niza socijalizirajućih procesa i neformalnih institucionalnih tijela koja su presudno označili i definisali slovenačku kulturalnu scenu” (Gržinić, 1993: 5). Kao organizirani kulturni i politički projekt, NSK je

zvanično uspostavljen 1984. godine, a činile su ga tri već ranije formirane grupe: industrial/post-punk muzička grupa *Laibach*, vizuelni umjetnici *Irwin* te pozorišna grupa *Gledališče sester Scipion Nasice*, kasnije preimеноvana u *Kozmokinetični kabinet Noordung*.² Po takvoj prirodi stvari, Laibach je bio njegova “ideološka jedinica ili fundament”, Irwin je “imao funkciju životopisca bilježeći njegove arhetipove na platnu, pa tako i u historiji”, dok je Scipion Nasice “istraživao vjerske i obredne aspekte Neue Slowenische Kunsta” (Monroe, 2005: 104).

Kao *totalni umjetnički projekt* koji obuhvata oblasti kao što su *muzika, slikarstvo, dizajn, instalacijska umjetnost, film* i *inovativno pozorište*, uključujući i *Odsjek za čistu i primijenjenu filozofiju*, NSK za sebe kaže da je “apstraktno društveno tijelo koje se nalazi u realnom, socio-političkom prostoru, predstavljajući istovremeno kako Zapadni, tako i Istočni fenomen” (Gržinić, 1993: 7). Prema NSK-u: “Svaka od grupa radi u skladu sa svojom internom logikom, svojim pravilima i načelima rada, dok su međusobno povezani preko određenog kontekstualnog i formalnog aspekta, te je taj aspekt ono što čini NSK” (NSK, 1994). Strategije reprezentacije i prezentacije *kolektivizma* NSK-a stoga su često izjednačene s *totalitarizmom*, čija političnost, a s njom i totalnost i totalitarnost jednog umjetničkog projekta, zahtijeva svoje dublje čitanje, preko kojeg treba vidjeti i razumjeti šta ono u sebi zapravo nosi, te koja je njegova konkretna politička uloga.

Historijske okolnosti nastanka

Da bi se shvatio ovakav filozofski okvir koji se artikulira kroz rad NSK-a, potrebno je razumjeti ne samo umjetnost u Sloveniji i Jugoslaviji osamdesetih godina prošlog stoljeća nego i u globalnom umjetničkom sistemu tzv. istočnog bloka, kao ključnu komponentu *društvenih* i *političkih promjena*. Erjavec (2003: 2) ističe kako su se upravo kroz umjetnost izražavale promjene koje *političke nauke* i *društvene teorije* još nisu bile u tom kontekstu sposobne artikulirati.³ Era *ranog kasnog socijalizma*, u kojoj ideje komunizma i socijalnog realizma u zemljama istočnog bloka više nisu pružale entuzijazam, ujedno je i era socijalnog i političkog *cinizma*, u kojoj je *ironija* bila dominantan oblik. Kako je stari sistem kao jedinstvena politička snaga bio pri kraju, a njegov mentalni okvir i dalje dominantan, dolazi se do *ideja postmodernizma*, kroz koji se počinju koristiti postmoderne metode sa socijalističkim i komunističkim ikonama. S druge strane, iako je Jugoslavija po mnogo čemu

bila drukčija od ostalih socijalističkih sistema tog perioda, slične prakse su postojale i u njoj, a u kojoj se zadnje desetljeće njene egzistencije počinje, što umjetnički što politički, indirektno koristiti i *nacionalizmom* kako bi se socijalizam kao takav nadopunio. Stoga “nije samo upotreba komunističkih slika to što karakterizira politiziranu umjetnost kasnih socijalističkih država, već također i korištenje nacionalističkih simbola i slika” (Erjavec, 2003: 42).

Takve prakse najbolje su vidljive na primjeru muzičke grupe *Laibach*, na kojoj svakako treba započeti razumijevanje principa, koncepata, ideologije i filozofije NSK-a kao njegove ideološke baze, čijim je širenjem i kreiran NSK kao pokret. Laibachova posebna pozicija unutar NSK-a ne proizlazi samo iz činjenice da on predstavlja “korijen iz kojeg su nastale druge grupe, već i zbog toga što je bio najviše izložen političkim i javnim nedaćama” (Erjavec, 2003: 151). Prema drugoj stavci svog manifesta pod nazivom *10 items of the Covenant*,⁴ prvi put objavljenog u slovenskom časopisu *Nova Revija* 1983. godine, Laibach se zanima za analizu relacije između ideologije i kulture predstavljenu umjetnošću kako bi razotkrili strukture *inherentne* službenom diskursu. Te prakse podrazumijevaju neprestano ponavljanje ideoloških izjava i ponovno izvođenje totalitarnih rituala do njihovih krajnosti, identificirajući se s njima i kopirajući ih, radije nego ih kritizirajući. Njihove strategije paradoksalnih identificiranja ne samo s nacističkom nego i staljinističkom ali i nacionalističkom ikonografijom, te ikonografijom *Blut und Bodena*, proizvele su recepcijsku zbrku koja je bila politički problematična u kontekstu *raspadajućeg socijalističkog programa* u Jugoslaviji tih godina.

Erjavec (2003: 9) naglašava kako se u totalitarnim društvima totalitarni diskurs mora u potpunosti identificirati s moći i onima koji je posjeduju, ne dozvoljavajući subjektu bilo kakav otklon od njega. Takva totalna politizacija društva u potpunosti je izjednačena s političkom ideologijom. Unutar takvih okvira umjetnost i kultura su, historijski gledano, imale centralnu ulogu za promociju ideoloških ideja. U većini socijalističkih država u periodu kasnog socijalizma umjetnost je zadržala, pa čak i ojačala, svoju posebnu političku i društvenu ulogu, što je omogućilo umjetnicima i piscima da artikuliraju *kritiku* na račun takvog poretka, često se koristeći tzv. *sekundarnim ideološkim diskursom* u formi *primarnog*.⁵ To je dovelo do toga da se u socijalističkim društvima pojavi *sofisticiraniji* ili, bolje rečeno, *noviji pristup političkoj kritici*, koji se sastojao od upotrebe *mimikrije* do svjesne i potpune *identifikacije* sekundarnog diskursa s primarnim ideološkim diskursom, na taj način paradoksalno otkrivajući njegove nedosljednosti.

Upravo se na ovim principima treba razumijevati ne samo umjetnička nego i politička i društvena uloga Laibacha i NSK-a na kojoj oni djeluju, ali ovoga puta s drugom namjerom i u drugom kontekstu; ne u kontekstu *totalitarnosti jugoslavenske socijalističke ideologije*, već u kontekstu *totalitarnosti krajnjih posljedica raspadajućeg socijalističkog programa* u Jugoslaviji tih godina. Smatrajući kako je *umjetnost subjekt političke manipulacije, izuzev one koja govori jezikom te manipulacije*, Monroe (2005: 7) zaključuje kako “Laibach propituje režime čineći čujnim/vidljivim niz veza koje zdravorazumska ideologija mora sačuvati skrivenim da bi zadržala ideološku samoreprodukciju sistema”.

Filozofske osnove djelovanja

Strategije prezentacije i reprezentacije *kolektivizma* NSK-a, često izjednačene s *totalitarizmom*, stoga ne predstavljaju *njihovu* totalitarnu prirodu, već totalitarnu prirodu *sistema* u kojem oni kao takvi djeluju. Drugim riječima, NSK nije umjetnički kolektiv koji proizvodi umjetnička djela unutar totalitarnih sistema, niti ih, služeći se njihovim jezikom, svojom praktičnom pojavnošću podržava, već je njihova funkcija dati kritički komentar na totalitarnu prirodu *svih sistema*, naročito onih koji se tiču kulturne proizvodnje i filozofije Zapada, ili tzv. slobodnog svijeta. Shodno tome, NSK ne daje odgovor, već postojeći sistem stavlja pod znak pitanja, na način da se on kao takav doima totalitarnim.

U tom kontekstu moguće je izdvojiti dva ključna načina realizacije kolektiva NSK, proistekla iz prakse Laibacha: *subverzivna afirmacija* i *nadidentifikacija*, te *retroavangarda*.

Subverzivna afirmacija i nadidentifikacija

U svom članku *Subverzivna afirmacija. Mimikrija kao strategija otpora*, Inke Arns i Sylvia Sasse (2006: 445) definiraju *subverzivnu afirmaciju* kao “umjetničku/političku taktiku koja omogućava umjetnicima/aktivistima učesće u različitim društvenim, političkim ili ekonomskim diskursima, koje pomoću nje potvrđuju, prisvajaju ili iskorištavaju, istovremeno ih podrivajući”. Afirmacija se tako istovremeno odvija na *otkrivanju* i *distanciranju* od onoga što se hoće potvrditi. Služeći se klasičnim estetskim metodama *oponašanja*, *simulacije*, *mimike* i *kamuflaže*, subverzivna afirmacija funkcionira kao

oblik kritike koji kroz tehnike *afirmacije, uključenosti i identifikacije* stavlja gledatelje, odnosno slušatelje, u takvo stanje ili situaciju koju će oni poslije moći da kritiziraju, gdje se *kritizirani objekt* svojim prekomjernim isticanjem demistificira, proizvodeći tako njegovu *sadržinsku kontraindikativnost*.

Inke Arns i Sylvia Sasse (2006: 444-445) identificiraju prisutnost *afirmativnih* elemenata u svim poljima neslužbene umjetnosti u zemljama bivšeg istočnog bloka kao nužan način u borbi protiv represivnih režima, što je kasnije dovelo do uspostavljanja subverzivne afirmacije kao *posebne umjetničke prakse*.⁶ Stoga, kada se govori o subverzivnoj afirmaciji, ona se ne promatra kao *kritička distanca*, već kao kritika estetske iskustvenosti koja putem identifikacije kreira fizičko i psihičko iskustvo onoga što se kritizira.

Kao posebnu strategiju subverzivne afirmacije Laibach je konceptom *Laibach Kunsta* kao svoje vizuelno-umjetničke prakse i estetskog pristupa razvio praksu *nadidentifikacije*, pojam koji je u teoriju uveo francuski psihoanalitičar Jacques Lacan, a redefiniran je u političkom diskursu od Žižeka kao *shvaćanje sistema ozbiljnije nego što on sam sebe shvaća* (Shukaitis, 2010: 26).⁷ Prema tome, u već spominjanom manifestu *10 items of the Covenant* Laibach svoj način rada definira na način da “radi kao tim (kolektivni duh), prema modelu industrijske proizvodnje i totalitarizma, što znači da pojedinac ne govori, već organizacija”.

Ovdje se nedvojbeno vidi kako unutrašnja struktura Laibacha djeluje na principima direktiva, te simbolizira odnos ideologije spram pojedinca, pri čemu je sam Laibachov način samoprezentacije izuzetno strog i kolektivistički:

LAIBACH usvaja organizacioni sistem industrijske proizvodnje i identifikaciju s ideologijom kao način rada. U skladu s ovim, svaki član lično odbacuje svoju individualnost, čime se izražava odnos između posebnog oblika proizvodnog sistema i ideologije te pojedinca.

Preuzimajući ovakvu Laibachovu prethodno izgrađenu ideološku bazu, NSK je od svog osnivanja razvijao kompliciranu *shemu pravila* i kompleksnu *unutrašnju organizacionu strukturu*, u čemu Erjavec (2003: 152) zaključuje da je on počeo funkcionirati kao proširena verzija samog Laibacha. Totalitarnost i kolektivistička priroda Laibacha postaju totalitarnost i kolektivistička priroda NSK.

Laibach je organizam sastavljen od pojedinaca kao njegovih organa. A ovi su organi podređeni cijeli, što označava sintezu snaga i ambicija članova kao cjeline. Ciljevi, život i sredstva aktivnosti grupe su veći – u snazi i trajanju – od ciljeva, života i sredstava pojedinaca koji je čine (NSK, 1991: 52).

Laibach tako analizira odnos između ideologije i umjetnosti u Jugoslaviji nakon smrti Tita, predstavljene kroz umjetnost, sublimirajući napetost između njih i postojećih disharmonija kao što su socijalni nemiri, individualne frustracije i ideološke suprotnosti, eliminirajući na taj način direktne ideološke i sistemske diskurzivnosti svih vrsta. Međutim, ova tvrdnja je u historijskom kontekstu mnogo bitnija nego što se čini. U *kasnom socijalističkom sistemu raspadajućeg socijalističkog programa* u Jugoslaviji Laibach je zapravo govorio jezikom *tog sistema*, služeći se njegovim metodama i figurama, precizno kopirajući totalitarne rituale u svojim nastupima. Inke Arns (2002: 22) zaključuje kako je “ovakvo dobro proračunato preuzimanje elemenata i igranje sa fragmentima i komadićima koji pripadaju oficijelnoj ideologiji, shvaćeno kao *ready-mades* (*Duchamp*), služilo za preuzimanje postojećih kodova moći i odgovaranjem na takav govor samim tim govorom”. Posvajajući nacističke simbole, Laibach, a kasnije i NSK, zapravo su se radije nadidentificirali s njima nego što su ih kritizirali s ironijske distance, koristeći jezik manipulacije kako bi otkrili *simptome* nedosljednosti sistema u kojem su djelovali.

Upravo Žižek (1993) u svom tekstu *Zašto Laibach i NSK nisu fašisti* navodi njihov poseban kritičko-ideološki utjecaj, u smislu da se njihova strategija pojavljuje u novoj svjetlosti: “ona frustrira sistem (vladajuće ideologije) upravo u mjeri u kojoj to nije njegova ironična imitacija, već nadidentifikacija s njim – iznoseći na vidjelo opsceni superego naličja sistema, gdje nadidentifikacija suspendira njegovu efikasnost”. U ovakvim korelacijama političkog čitanja djelovanja Laibacha, odnosno NSK-a, moguće je shvatiti njihove umjetničke i političke prakse, te ulogu njihove *totalitarnosti* kao takve.

Iako su prve reakcije prosvjetljenih ljevičarskih kritičara na takve prakse Laibacha išle u smjeru njihovog shvaćanja kao ironijske imitacije totalitarnih rituala, njihova podrška Laibachu uvijek je bila popraćena nelagodnim osjećajima: “Šta ako to oni stvarno misle?”, odnosno “Šta ako su se oni zaista identificirali s totalitarističkim praksama?” (Žižek, 1993). Žižek u dokumentarnom filmu o NSK-u pod nazivom *Predictions of Fire* iz 1996. godine odgovara konstatacijom da su takva pitanja pogrešna alternativa iz razloga što “ako gledaš na društvene vrijednosti ironično, onda si subverzivan, dok ako gledaš ozbiljno onda si konformista”. Iz tog razloga on smatra da je jedini način prave subverzivnosti spram sistema odricanje od kritičke distance, te shvaćanje sistema ozbiljnije nego što on shvaća samog sebe, što je upravo i suština nadidentifikacije kao strategije

subverzivne afirmacije, iz čega zaključuje kako Laibach, odnosno NSK, “ne funkcionira kao odgovor, već kao pitanje” (Žižek, 1993).

Stoga, upitna je teza pojedinih teoretičara koji nastoje strategiju nadidentifikacije u djelovanju NSK-a definirati kao način u borbi protiv *represivnog* odnosno *totalitarnog režima*, izjednačavajući tako dva različita društvena sistema kao što su *socijalizam u istočnoj Evropi* i *jugoslavenski socijalizam*.⁸ Kako NSK *postojeći sistem* stavlja pod znak pitanja, pitanje je s čim, odnosno s kojim (*totalitarnim*) *sistemom* se NSK nadidentificira u trenutku kada socijalistički koncept u Jugoslaviji, koji je po svojoj suštini ionako drukčiji od ostalih socijalističkih sistema u Evropi, počinje da slabi? Ovdje se više ne radi o kontekstu *totalitarnosti jugoslavenske socijalističke ideologije*, već o kontekstu gotovo predskazujućih *totalitarnosti krajnjih posljedica raspadajućeg socijalističkog programa* u Jugoslaviji tih godina, koji će svoju kulminaciju doživjeti u rađanju *nacionalizama* i *novih država*, što će za krajnju posljedicu imati *krvavu* uspostavu *demokratskih* i *kapitalističkih sistema*, prema čemu bi primjereniji adresant ove *subverzije* zapravo bio *Zapad*, a čija se antitotalitarna načela ovdje ozbiljno dovode u pitanje.

*Retroavangarda*⁹

Drugi ključni princip u načinu realizacije kolektiva NSK, proistekao iz prethodnih Laibachovih strategija i praksi nadidentifikacije, jest princip *retroavangarde*. Prva upotreba ovog pojma datira iz 1983. godine s izložbom Laibach Kunsta na kojoj su prezentirani umjetnički radovi, video, te kaseta Laibacha, a čiji je naziv bio *Ausstellung Laibach Kunst – Monumentalna Retroavangarda*. Monroe (2003: 50) naglašava kako je proces nadidentifikacije “s nizom raznolikih elemenata, kao i rezultirajuća nekategorijalnost označio ‘retro’ prostor koji je konceptualiziran od Laibacha, te proširen od strane drugih NSK grupa”.¹⁰ Općenito gledano, retroavangarda je definirana “nizom postmodernih i većinom postsocijalističkih umjetničkih praksi koje su izvukle formalnu, filozofsku i društvenu inspiraciju iz politiziranih i snažno utopijskih avangardi iz prvih desetljeća dvadesetog stoljeća” (Miller, 2007: 253). Kao takvu, u kontekstu NSK-a, retroavangardu su dodatno razradili vizuelni umjetnici skupine Irwin, shvaćajući je kao:

...osnovni umjetnički postupak Neue Slowenische Kunsta koji se temelji na načelu da se traume, koje iz prošlosti određuju sadašnjost i budućnost, mogu prevazići vraćanjem na izvorna stanja. Moderna umjetnost još uvijek

nije prevazišla konflikt što ga je uzrokovala brza i efikasna asimilacija historijskih avangardi u sisteme totalitarnih država. Opća percepcija avangarde kao temeljnog fenomena umjetnosti 20. stoljeća je obremenjena strahovima i predrasudama. Na jednoj strani se to razdoblje heroizuje i mitologizuje, a na drugoj strani se s birokratskom pedantnošću nabrajaju zloupotrebe, kompromisi i neuspjesi kao opomena na veličanstvenu zabludu koju bi bilo besmisleno ponavljati (Čufer, IRWIN, 1992).

U tom smislu, NSK operira s kulturnim simbolima i kolektivnim traumama na način da retroavangarda apropira i rekapitulira slike, simbole, tekstove i retoričke forme koji su retrospektivno postali prepoznatljivi znaci umjetničkih, političkih, religijskih ili tehnoloških utopija prošlog stoljeća, te koji su u okviru jugoslavenskog kasnog socijalističkog društva postali oblik kulturalno *cenzurisanog mjesta*, kao što je to npr. fenomen nacizma.¹¹

U svojoj disertaciji pod nazivom *Avangarda u retrovizoru. Promjena paradigme u recepciji avangarde u (nekadašnjoj) Jugoslaviji i Rusiji od 80-ih godina do danas*, Inke Arns analizira odnos retroavangarde i originalnih, historijskih avangardi, zaključujući kako je, *uprkos ekvivalentnom odnosu, retroavangarda suprotna pojmu avangarde*. Dok je osnovna karakteristika avangarde njena okrenutost ka budućnosti s radikalno utopijskim osnovama, čiji je osnovni princip kategorija apsolutno novog, odnosno njen pokušaj radikalnog prekida s tradicijom, retroavangarda s druge strane odbacuje ideju utopijskog progressa u umjetnosti, te je okrenuta prošlosti u smislu postmodernog eklekticizma: "U suprotnosti sa historijskim kretanjima koja su bila povezana sa principom inovacije, za djela NSK su značajni upotreba i prisvajanje (engl. *appropriation*) već postojećih likovnih izražajnih formi" (Arns, 2004: 80). Kao antiutopijska, retroavangarda je tipična postmodernistička umjetnička formacija.

Oslanjajući se na historijske avangarde kao totalni umjetnički projekt, NSK izgrađuje sebe koristeći brojne metode podsjećajući na avangardne pokrete ranog dvadesetog stoljeća čija im identifikacija služi kao sredstvo u interakciji sa *prošlosti*, gdje se recikliranje avangardnih elemenata koristi kao podsjetnik da su mnogi avangardni pokreti bili *asimilirani* u totalitarnim sistemima. Međutim, kao samodefinirana *nadkategorija* i primjer paradoksalnog odvajanja od avangarde, ona priznaje korištenje sredstava revolucionarnih avangardi dok istovremeno diferencira Laibach, a kasnije i NSK, od avangardi kao takvih. Stoga, NSK grupe koriste ono što oni sami definiraju kao *retroprincip*.

U skladu s ovom okrenutošću prema prošlosti, a nadovezujući se na prethodne prakse nadidentifikacije, retroavangarda radi s *ironijskom* manipulacijom

nacionalnim simbolima i identitetom, odnosno s traumatičnim mjestima poznog socijalističkog društva. Dedić (2009: 212) zaključuje kako povratak na nacionalno u ovakvom kontekstu “ne znači predmodernu, ontološko i esencijalističko obnavljanje kategorije nacionalnog identiteta – sama činjenica da je Lajbahov nacionalni program utemeljen na tuđem (nemačkom jeziku) pokazuje da se nacionalno doživljava kao oblik simulacije koji upravo dekonstruše bilo kakvu ideju organskog identiteta”. Drugim riječima “ako se, dakle, na prvi pogled čini da se Irwin svojim naglašavanjem nacionalne kulture oportunistički približava nacionalističkim težnjama, na drugi pogled se ističe upravo suprotno – doduše, oni upotrebljavaju parolu o nacionalnoj kulturi, tj. nacionalnoj autentičnosti, ali samo zato da bi je temeljitije dekonstruirali. U nacionalnoj kulturi nema ničeg autentičnog, sve proizilazi iz spoljašnjih uticaja, nacionalni identitet je radikalno ne-autentičan” (Arns, 2004: 81).

Retroavangarda tako otkriva istočnoevropske avangarde kao svojevrsno *potisnuto mjesto* unutar kulturalne memorije Zapada, odnosno ona retrospektivno rekonstruira *cenzurisano mjesto* zapadne historije umjetnosti. Smještajući svoj slikarski gest u traumatični procjep između velikih totalitarnih projekata dvadesetog stoljeća i krize moderne, skupina Irwin se uz nadidentificiranje s *raspadajućim socijalističkim programom* u Jugoslaviji služi retroprincipom, tako predskazujuće oživljavajući *historijske traume Zapada* koje se nakon takvog raspada ponavljaju u tzv. istočnom prostoru, prije svega kroz *nacionalizam*, kao poligonom za stvaranje *novih država*, te uz njih proizlazećih fenomena kao što su instaliranje *demokratskih i kapitalističkih režima*, otkrivajući njihovu totalitarnu prirodu kroz *neoliberalni kapitalizam* kao ideologije političke postmoderne u novoj postmodernoj geopolitičkoj imaginaciji zaokupljenoj, paradoksalno, *bezgraničnošću, propašću države i deteritorijalizacijom. Antiutopijski*, odnosno *distopijski* potencijal retroavangarde, stoga se upravo ogleda u *proizlazećim rezultatima* objekta nadidentifikacije, bilo da se radi o totalitarnom, raspadajućem ili demokratskom sistemu.

Primjeri umjetničke i političke prakse NSK-a

Nakon političkog čitanja teoretski izloženih *historijskih okolnosti* nastanka kolektiva NSK, te identifikacije njihovih *filozofskih osnova djelovanja*, u narednim je redovima potrebno pokazati i neke konkretne primjere njihove umjetničke i političke prakse, slijedeći prethodno definiranu ulogu nadidentifikacije i retroavangarde u kontekstu raspadajućeg socijalističkog programa u Jugoslaviji.

Laibach

Svakako da je Laibach najvitalniji primjer prakse djelovanja NSK-a, kako zbog njegove uloge utemeljenja ideoloških puteva cjelokupnom kolektivu, zbog čega se i smatra da sam NSK funkcionira kao proširena verzija samog Laibacha kao njegove *ideološke jedinice*, tako i zbog svoje direktne izloženosti političkom i javnom.

Nastao 1980. godine u slovenskom industrijskom gradu Trbovlju, poznatom između ostalog po rudniku mrkog uglja, Laibach izaziva pažnju već u septembru te iste godine. Monroe opisuje događaj kada je grupa nastojala održati umjetničku izložbu popraćenu punk muzikom, gdje je u noći 26. septembra 1980. godine oblijepila grad crno-bijelim plakatima od linoreza s kontraverznim simbolima: "Simbol je bio jednostavni crni križ, popraćen samo riječi Laibach. Drugi, mnogo eksplicitniji plakat, nosio je prizor sakaćenja, na kojem napadač kopa oči žrtvi. I ovaj je također bio popraćen riječi Laibach" (Monroe, 2005: 3). Sam *crni križ*, koji postaje simbolom Laibacha, upućivao je na istoimenu sliku Kazimira Maljeviča, retrogradno apropirajući i rekapitulirajući slike historijskih avangardi, podsjećajući na njihovu asimilaciju u totalitarne sisteme. Prvi javni čin Laibacha izazvao je "oštar protest lokalne socijalističke omladinske organizacije, kao i običnih građana, te je prouzrokovao dugotrajnu raspravu o umjetničkoj slobodi, nasilju, fašizmu i pravnom poretku" (Erjavec, 2003: 143). Također, provokacija je bila i sam naziv grupe: Laibach je njemački naziv za Ljubljanu koji se zadnji put službeno koristio za vrijeme nacističke okupacije između 1943. i 1945. godine. Područje provokacije Laibacha prisutno je i u njegovoj muzičkoj realizaciji. Naime, njegovi članovi nosili su odore koje su se sastojale od tradicionalnih alpskih hlača, prsluka, jakni i kapa, koristeći njemačke i alpske rekvizite na pozornici, od rogova, preko zastava s Maljevičevim *Crnim križem* itd. Stoga, kako Erjavec (2003: 148) primjećuje, Laibachovi koncerti nisu bili samo muzički događaj, već performans, sličan Wagnerovim operama. Njihov najupečatljiviji nastup bio je na ljubljanskom festivalu *Novi Rock* 1982. godine, gdje je njihov tadašnji frontmen Tomaž Hostnik bio odjeven u uniformu oficira JNA, što je izazvalo negodovanje publike, koja ga je gađala, pri čemu ga je jedna od flaša pogodila u lice, nakon čega je počeo krvariti. Stajanje i držanje Hostnika uveliko je podsjećalo na ponašanje Slobodana Miloševića, koji se na vlast uzdigao tek nekoliko godina poslije. Operisanjem

s nacionalnim simbolima, kao i igranjem s totalitarizmom u kontekstu raspadajućeg socijalističkog programa u Jugoslaviji, Laibach je gotovo pa proročanski naslutio nemile događaje 1990-ih godina. Nacionalno uzdizanje nakon Titove smrti zapravo je bilo to što je bilo totalitarno, a ne Laibach, kao ni jugoslavenski socijalistički sistem, s kojim se oni nisu ni mogli nadidentificirati djelujući u kontekstu njegovog raspada. *Nacionalne aspiracije* zapravo su predstavljale skriveno *naličje raspadajućeg sistema*. S druge strane, Laibach je koristeći se svojim metodama naslućivao da prava totalitarnost dolazi s rađanjem *nacionalizama* i *novih država*, što će za krajnju posljedicu imati *krvavu* uspostavu *demokratskih sistema* i *kapitalističkog načina proizvodnje*.

Njihov kritički komentar na totalitarnu prirodu *svih sistema*, s akcentom na kulturnu proizvodnju i filozofiju Zapada, najbolje je vidljiv u njihovim, prerađenim verzijama zapadnih muzičkih numera. Primjer toga vidimo na albumu *Opus Dei* iz 1987. godine i preradi Queenove pjesme *One Vision*. “Dok je originalna pjesma Queena iz 1985. godine inspirisana njihovim nastupom na Live Aidu¹², prihativši naizgled pomalo nejasne ljevičarske poruke jedinstva i svjetskog mira, to je u Laibachovoj preradi uveliko transformirano. Dok se tekst o postojanju jedne rase, vizije i rješenja u kontekstu Queenovog nastupa lako može uzeti kao bezopasan, ili ga čak i ne primijetiti, njegovo opsceno značenje postaje očigledno tek kada se prevede na njemački i odsvira uz bučni, militaristički stil. Laibachova verzija pjesme, daleko od toga da je obična obrada ili kopija, preko svoje transformacije potcrtava i pojačava groteskne paralele između zadovoljstva pop kulture i fašističke modulacije emocija masa kroz propagandu” (Shukaitis, 2010: 26). *One Vision*, tako, postaje *Geburt einer Nation*.¹³

Irwin

Iako je tokom osamdesetih kao vizuelna komponenta NSK-a Irwin bio njegov politički najmanje problematičan segment, njegova uloga kao *životopisca* koji bilježi arhetipove kolektiva kako na platnu tako i u historiji značajna je zbog uspostavljanja *retroprincipa* kao metoda korištenja i odnosa s prošlim radovima, trendovima i idejama, koristeći ih bez razlike, ali ipak s jasnim ciljem promoviranja slovenske kulture.

Koristeći se nacionalnim i narodnim motivima, u rasponu od slovenskih baroknih crkvi, preko arhetipskih slika iz historije umjetnosti Slovenije

i motiva slovenskog parlamenta iz 1947. godine, razvijen od slovenskog neoklasičnog arhitekta Jože Plečnika, Irwin tako vrši *umjetničku intervenciju u politiku* na način da *politizira umjetnost*.

Novi kolektivizam

Uloga primjera umjetničke i političke prakse *Novog kolektivizma* u razumijevanju i političkom čitanju koncepta NSK-a, te njegove kasnije transformacije u NSK državu, ogleda se u učešću ove grupe u incidentu s *plakatima Dana mladosti* 1987. godine.

Naime, Novi kolektivizam je aplicirao na konkurs Saveza socijalističke omladine Slovenije za izradu idejnog rješenja plakata za Dan mladosti te godine, na kojem je i pobijedio, a ubrzo potom i usvojen na razini cijele Jugoslavije. Međutim, nedugo nakon usvajanja *otkriveno je* kako je plakat Novog kolektivizma zapravo plagijat, tačnije podmetnuta je modificirana kopija *nacističke slike* Richarda Kleina pod nazivom *Herojska alegorija Trećeg rajha* iz 1936. godine. Novi kolektivizam je nacističke simbole djelomično zamijenio jugoslavenskim: nacistička zastava sa svastikom zamijenjena je jugoslavenskom zastavom sa crvenom petokrakom, a orao golubom. Ne treba posebno ni spominjati kako je odmah uslijedio veliki skandal koji je potresao Jugoslaviju, ali i Sloveniju.

Najciničnija stvar u svemu tome nije bila inverzija simbola, već, kako je bilo poentirano u brojnim analizama, potpuna identifikacija federalnog žirija s vizuelnom ideologijom plakata (Gržinić, prema Komelj, 2012: 250-251).

Mnogi teoretičari nastoje tako ovaj skandal okarakterizirati kao uspješnu praksu nadidentifikacije, u kojoj se stavlja znak jednakosti na *dva totalitarna režima* – onaj nacistički i onaj socijalistički. Međutim, u kontekstu onoga što je do sada pokazano u ovom radu, takav pristup je pogrešan. Nadidentifikacija treba da se ogleda iz drugog ugla, iz ugla već spomenutog raspadajućeg socijalističkog režima u Jugoslaviji, naročito u intenzitetu u kojem je bio u drugoj polovini osamdesetih godina, a koji je karakteriziralo nacionalno buđenje, te napetost odnosa između Ljubljane i vlade u Beogradu. Stoga, “u smislu slovenačkog nacionalizma, štafeta u ruci mladića bila je u obliku Plečnikovog nerealizovanog slovenačkog parlamenta. Zbog toga bismo tu stvar i bez referenci na nacistički plakat uslovno mogli razumeti slovenačko-nacionalistički, u smislu separatističkog isticanja ideje slovenačke državnosti, koju je u to vreme simbolizovao Plečnikov nacrt parlamenta” (Komelj, 2012: 250). Tome

u prilog posebno ide činjenica da je dvadeset godina nakon što je ovaj plakat učinio veliki skandal obilježena jubilarna izložba *Plakatna afera, 20 let potem* u Muzeju novije historije Slovenije, te njegovim doprinosom slovenskom osamostaljenju, ne prepoznajući ironijsku subverziju nacionalizma koju on ima na spomenutom plakatu, propitujući kontekst u kojem je plakat nastao.

Odjel za čistu praktičnu filozofiju i retoriku

Eksplicitan primjer totalitarnosti krajnjih posljedica do kojih vodi raspad socijalizma u Jugoslaviji kroz praksu NSK-a vidimo i u djelovanju *Odjela za čistu praktičnu filozofiju i retoriku*, kreiranog 1987. godine *od i za* filozofa Petera Mlakara. U početku, on je najtješnje saradivao s Laibachom, *držeći govore* kao uvod u njihove koncerte u Njemačkoj, Austriji i Jugoslaviji.

Najelektrisaniji takav govor održan je 1989. godine u Beogradu, netom nakon prvih zakonodavnih koraka Slovenije spram njenog otcjepljenja od Jugoslavije. Taj govor *isporučen* je u politički eksplozivnoj mješavini njemačkog i srpskog jezika, predstavljajući ciničnu varijaciju Miloševićevih nastupa te iste godine na Kosovu, inkorporirajući njegov nacionalistički slogan *Niko ne sme da vas bije*.¹⁴ Ovaj govor, koji je započeo naslanjajući se na dvije izjave Slobodana Miloševića, završen je direktnim citiranjem nekadašnjeg britanskog premjera Nevilla Chamberlaina, ključnog arhitekta *politike popuštanja* Adolfu Hitleru. Djelovalo je kao da se u ovom govoru iskristalizirao moment *tranzicije* između *jugoslavenskih socijalističkih govora* te sve prisutnije *srpske etnonacionalističke retorike*. Ovi prvi su u sebi uvijek naglašavali bratstvo i jedinstvo između Južnih Slavena, dok se nacionalistička retorika drugog govora nije mogla čuti u Evropi sve od mračnih 1930-ih. Retrogradizam NSK-a se upravo u ovom kontekstu najbliže približio pojavi koju je anticipirao.

Zaključak

Služeći se *postmodernističkim metodama* u umjetnosti, korištenim naročito u borbi protiv cenzure unutar socijalističkih sistema tzv. istočnog bloka, Neue Slowenische Kunst se kroz svoju političku dimenziju približio, a zatim i identificirao s *postmodernizmom u politici*, a koji se posebno intenzivirao nakon propasti komunizma, u posthladnoratovskom periodu, euforično oličen u *globalizaciji*, propagirajući ideale *slobodnog tržišta* i *neoliberalnog kapitalizma*. Umanjujući ulogu države, vladavina *transnacionalnih korporacija* narušila je demokratiju

uvodeći svijet u eru *egoističnih ekonomskih kalkulacija*, što nije ništa drugo nego *totalna kontrola* interesa *neoliberalnog kapitalizma* spram svih segmenata društva.

Njegovo instaliranje u društveni krvotok postjugoslavenskog prostora upravo je omogućio *rat*, zajedno uz naivne i zakašnjele procese *rađanja nacionalizama*, a s njima i *novih država* koje je sada trebalo podrediti interesima *globalnog tržišta* i *slobodnog svijeta*. Totalitarna priroda NSK-a bila je predskazujuće jasna slika retrogradne nadidentifikacije s budućnošću koja je tek trebala uslijediti. Stoga ne čudi ni njihova kasnija *transformacija* u *vlastitu državu* – *NSK državu v času (NSK državu u vremenu)*, kao *transnacionalnu, bezgraničnu, te prvu globalnu državu*. Nadograđujući se na ostavštinu svojih prethodnih umjetničkih postupaka, Neue Slowenische Kunst sada kroz nju, u novom obliku, nastavlja kopirati i posvajati elemente nove posthladnoratovske ere globalizacije, otkrivajući *totalitarnu prirodu* njenog *skrivenog naličja*. Čini se, naposljetku, kako *umjetnost* u neoliberalizmu uvjetovanoj eri krize demokratije, u kojoj jačaju *antiglobalizacijski procesi* oličeni u oživljavanju *historijskih trauma Zapada*, poput *ksenofobije, rasizma, šovinizma*, u novim oblicima *nacizma* i *fašizma*, nije izgubila svoju progresivnost i sadržinsku bitnost za borbu protiv retrogradnih i represivnih ideja i sistema.

Bilješke

- ¹ Ovaj naučni rad je u izmijenjenom obliku separat iz autorovog magistarskog rada pod nazivom *NSK Država: Politička artikulacija države bez teritorija*.
- ² Poslije njih NSK se podijelio u još nekoliko grupa, podjedinica i odjela, kao što su, primjerice, *Novi kolektivizam, Kozmokinetično gledalište Rdeči pilot, Retrovizija* itd., funkcionirajući kao “organizacija aktivna između ideologije i umjetnosti” (Monroe, 2005: 103).
- ³ U pojedinim državama, poput Rusije, Kine, sovjetskih država u Evropi, zajedno s Jugoslavijom i Kubom, politički utjecaj nad umjetnosti tokom 1980-ih je varirao, gdje dolazi do mogućnosti nastanka novih umjetnosti, “u mnogim pogledima slična sa savremenima u Prvom svijetu, ali istovremeno mnogo drukčija od njih” (Erjavec, 2003: 2).
- ⁴ Dostupno online na: <http://www.laibach.org/data/10-items-of-the-covenant/> [datum pristupa: 16. 5. 2015]
- ⁵ Tradicionalni postupci ove vrste su “poznati komunistički vicevi, te upotreba tzv. političkog ezopovskog jezika, kao oblika političke i ideološke kritike” (Erjavec, 2003: 9).
- ⁶ Prema njima, metode subverzivne afirmacije su se razvijale u poljima istočnoevropske umjetnosti od 1960-ih, dok je sam pojam uveo ruski konceptualist Vladimir Sorokin, gdje se kasnije, kasnih osamdesetih ova taktika proširila i na umjetnost i aktivizam Zapada, posredstvom umjetnika i projekata, poput *übermorgen, The Yes Men, 0100101110101101.org, etoy* itd. Međutim, sada se opravdano postavlja pitanje, ako je subverzivna afirmacija

uspješno korištena u borbi protiv *represivnih i totalitarnih režima*, kako to da se ona pokazala djelotvornom i u umjetničkim i aktivističkim praksama Zapada? To dovodi do novog pitanja, odnosno do pitanja *totalitarnosti Zapada* ili tzv. slobodnog svijeta i ideologije kojom je on vođen.

- ⁷ Pored Laibacha, u sklopu NSK-a nadidentifikacijom kao posebnom strategijom subverzivne afirmacije poslije su se služile i još neke grupe protiv *Novog kolektivizma* (NK).
- ⁸ U Laibachovom manifestu pod nazivom *Umetnost in totalitarizem* (Umjetnost i totalitarizam) iz 1982. napisano je nekoliko zanimljivih teza o odnosu između umjetnosti i ideološke manipulacije, a u kojima Miklavž Komelj zaključuje kako se sama teza o upotrebi manipulativnog jezika zasniva u kontekstu gdje već samom izjavom o manipulaciji Laibach upotrebu pojma *totalitarizam* shvata kao dio igre, odnosno kao *svjesnu upotrebu manipulativnog jezika*. Drugim riječima, “šta ako je situacija osamdesetih godina bila takva da se umetnost, dok je prikazivala svoju subverziju u odnosu prema monstrumu ‘totalitarizma’, pre svega prilagođavala nekoj novoj, tada nastupajućoj društvenoj realnosti prelaska u kapitalizam?” (Komelj, 2012: 249).
- ⁹ Pojmu su bliski pojmovi *retrogarda*, kao i *retroprincip*.
- ¹⁰ Laibachov rad ispituje sve mehanizme vlasti, a koji se odnose na ekstremne socijalne i ideološke polarizacije i nasilja koja su obilježila slovensko društvo.
- ¹¹ Laibach tako radi sa spojevima Nazi Kunsta, Irwin sa slikarskim citatima romantizma, socrealizma, fašističke umjetnosti i avangarde, dok Gledališče Sester Scipion Nasice citiraju konstruktivističko pozorište i totalitarne političke spektakle.
- ¹² *Live Aid* su dva velika humanitarna koncerta istovremeno održana u julu 1985. godine u Londonu i Philadelphiji s ciljem smanjenja posljedica gladi etiopskog naroda, a na kojem su aktivno učestvovali muzičari širom svijeta.
- ¹³ Ovakve prakse posebno su vidljive na albumu *NATO* iz 1994. godine.
- ¹⁴ Dostupno online na: https://www.youtube.com/watch?v=z_p4qxltmkA [datum pristupa: 16. 5. 2015]

Literatura

- Arns, Inke 2002, *Neue Slowenische Kunst (NSK) – eine Analyse ihrer künstlerischen Strategien im Kontext der 1980er Jahre in Jugoslawien*, Museum Ostdeutsche Galerie, Regensburg.
- Arns, Inke 2004, *Die Avantgarde im Rückspiegel. Zum Paradigmenwechsel der künstlerischen Avantgarderezeption in (Ex-) Jugoslawien und Russland von den 1980er Jahren bis in die Gegenwart*, Dissertation [datum pristupa: 2. 5. 2015], <<http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/arns-inke-2004-02-20/PDF/Arns.pdf>>
- Arns, Inke i Sasse, Sylvia 2006, “Subversive Affirmation: On Mimesis as a Strategy of Resistance”, u IRWIN (izdavač) *East Art Map. Contemporary Art and Eastern Europe*, MIT Press, London, 444-455.
- Čufer, Eda i IRWIN 1992, *NSK State in Time* [datum pristupa: 12. 7. 2014], <<http://www.irwin.si/texts/nsk-state-in-time/>>
- Dedić, Nikola 2009, *Utopijski prostori umjetnosti i teorije posle 1960*, Atoča, Beograd.

- Erjavec, Aleš 2003, "Introduction", u: Erjavec, Aleš (izdavač), *Postmodernism and the Postsocialist Condition: Political Art under Late Socialism*, University of California, Berkeley, 1-55.
- Erjavec, Aleš 2003, "Neue Slowenische Kunst – New Slovenian Art: Slovenia, Yugoslavia, Self-Management, and the 1980s", u: Erjavec, Aleš (izdavač), *Postmodernism and the Postsocialist Condition: Political Art under Late Socialism*", University of California, Berkeley, 135-174.
- Gržinić, Marina 1993, "Neue Slowenische Kunst (NSK): the Art Groups Laibach, Irwin, and Noordung Cosmokinetical Theater Cabinet – New Strategies in the Nineties", *Slovene Studies Journal*, Vol. 15, No. 1-2, 5-16.
- Komelj, Miklavž 2012, "Uloga oznake 'totalitarizma' u konstituisanju polja 'istočne umetnosti' (drugi deo)", *Sarajevske sveske*, Vol. 24, No. 37-38, 242-261.
- Laibach 1982, *10 Items of the Covenant* [datum pristupa: 16. 5. 2015], <<http://www.laibach.org/data/10-items-of-the-covenant/>>
- Laibach speech in Belgrade '89* [datum pristupa: 16. 5. 2015], <https://www.youtube.com/watch?v=z_p4qxltmkA>
- Miller, Ryrus 2007, "Retro-Avant-Garde: Aesthetic Revival and the Con/Figurations of Twentieth-Century Time", *Filozofski vestnik*, Vol. 28, No. 2, 259-267.
- Monroe, Alexei 2005, *Interrogation Machine: Laibach and NSK*, MIT Press, Cambridge.
- NSK 1991, *Neue Slowenische Kunst*, Amok Books, Los Angeles.
- NSK 1994, *First NSK Bulletin* [datum pristupa: 3. 9. 2014], <<http://www.rmii.com/ekko/>>
- Shukaitis, Stephen 2010, "Overidentification and/or bust?", *Variante*, Vol. 53, No. 37-38, 26-30.
- Žižek, Slavoj 1993, *Why Are Laibach and NSK Not Fascists*, [datum pristupa: 15. 7. 2014], <<http://www.reanimator.8m.com/NSK/zizek.html>>

Neue Slowenische Kunst: Political Reading of Art as a Retrograde Over-Identification With the Future

The aim of this paper is to present the political dimension of a controversial artistic, but also political movement Neue Slowenische Kunst (NSK), established in 1984 in Slovenia, as a total project including different disciplines from music, art, design, installation art, film, innovative theater, also including the Department of Pure and Applied Philosophy. Their political interpretation, often associated with totalitarianism will be analyzed in the context of time in which Neue Slowenische Kunst as such appears and exists – in the context of the dissolution of socialism in former Yugoslavia. Therefore, the paper does not see Neue Slowenische Kunst as a critics towards the socialist system being its totalitarian reflection, but more like the reflection of that that the postsocialist future will bring.

Key words: Neue Slowenische Kunst, subversive affirmation, over-indentification, retro-avant-garde, totalitarianism, post-socialism, neoliberal capitalism

Manifestacija govora mržnje na društvenim mrežama – Studija slučaja: Facebook

MARIN BUKVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet i Učiteljski fakultet

ANA VARGEK

doktorandica, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

Od osnutka 2003. godine do danas Facebook je postao najprogresivnija društveno-komunikacijska *online* mreža koja predstavlja medij putem kojeg možemo slobodno izražavati svoje ideje i misli te prenositi informacije. Danas svjedočimo da se sloboda govora koju Facebook pruža često zloupotrebljava i koristi za širenje spomenutih ideja i misli kojima se potiče na nasilje i mržnju bilo prema pojedincu ili određenim društvenim skupinama pretvarajući tako Facebook u platformu za širenje govora mržnje, koji je predmet ovog istraživanja. Istraživačko pitanje na koje smo željeli odgovoriti je kakva su korisnička iskustva povezana s govorom mržnje na Facebooku. Zadaća istraživanja bila je metodom ankete ispitati u kojoj mjeri i na koji način su se korisnici susretali s govorom mržnje na Facebooku, prema kome je bio usmjeren, kako su reagirali i kako su se od njega zaštitili. Cilj istraživanja je bio kreirati profil prosječnog korisnika na osnovu rezultata dobivenih ovom anketom. Rezultati istraživanja potvrdili su početnu istraživačku tezu da korisnici imaju iskustva s govorom mržnje, ali ne znaju kako ga u potpunosti evaluirati.¹

Ključne riječi: internet, društvene mreže, Facebook, govor mržnje, sloboda govora, pravna zaštita

Uvod: internet – arena slobodnog govora i izražavanja

Društvene mreže su danas središte *online* komunikacije. Njihovim posredstvom ljudi posluju, zabavljaju se, razmjenjuju ideje i iznose svjetonazore. Internet je, osobito razvojem društvenih mreža, postao medij putem kojeg možemo najbrže doći do informacija i izraziti svoje stavove.

Upravo se na društvenim mrežama pravo slobode izražavanja najčešće pretvara u sredstvo napada na osobni integritet pojedinca, prvenstveno zato što internet omogućuje anonimnost u komunikaciji. Iako zakonska regulativa detaljno i koncizno određuje sadržaj govora mržnje, vrlo je malo slučajeva u praksi u kojima je netko odgovarao zbog širenja govora mržnje na internetu. Razlog tome vrlo vjerojatno je neupućenost korisnika interneta da govor mržnje predstavlja zabranjeno i kažnjivo ponašanje. Prvu sveobuhvatnu definiciju govora mržnje dalo je Vijeće Europe u svojoj Preporuci iz 1997. godine.

Govor mržnje definiran je kao svi oblici izražavanja koji šire, potiču, promiču ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje temeljene na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla (Dislajkajmržnju.hr, 2015).²

Učestalost i osobito posljedice govora mržnje (stvaranje predrasuda, širenje netolerancije, nasilje i dr.) uvjetovale su nužnost za postavljanje ograničenja slobodi govora i izražavanja. Razvoj društvenih mreža stvorio je potrebu za učinkovitijim mehanizmima suzbijanja govora mržnje, a implementacija predmetnih mehanizama danas je redoviti predmet rasprave na međunarodnoj razini.

Online životi

Internet je tkivo naših života.

(Castells, 2003: 11)

Internet je “komunikacijski medij koji prvi put omogućuje komunikaciju mnogih s mnogima, u odabranom vremenu i na globalnoj razini” (Castells, 2003: 12). Od početka razvoja 1960. do globalnog širenja 1989. pojavom *World Wide Web* (WWW) servisa pa do danas internet je postao najbrže rastući medij koji danas, prema podacima Internetlivestatsa, broji preko 3,3 milijarde korisnika (2016). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS) iz istraživanja (N = 6039) provedenog u prosincu 2015. u Hrvatskoj pristup širokopojasnom internetu ima 77 % anketiranih kućanstava (2015).

Od ostalih medija internet diferencira interaktivnost koja omogućuje korisnicima da postanu aktivni sudionici virtualnoga prostora i sudjeluju u njegovu kreiranju (Zgrabljić Rotar, 2011: 351). Zbog sve većeg broja korisnika teško ga je kontrolirati i postaviti pravila po kojima bi se mogli ophoditi. Nicholas A. Christakis i James H. Fowler pišu kako je u virtualnim

“svjetovima moguće voditi ‘drugi život’ i prema ostalima se ophoditi bez ograničenja iz stvarnog života” (2010: 267). Zbog sveopće prisutnosti sve su učestalija istraživanja koja se bave korištenjem i utjecajem interneta na pojedinca i društvo (Castells, 2003; Kušić, 2010; Carr, 2011; Ružić, 2011).

Društvena mreža je svojevrstan superorganizam s vlastitom anatomijom i fiziologijom (strukturom i funkcijom).
(Fowler, Christakis, 2010: 273)

Jedan od najprepoznatljivijih internetskih servisa su društvene mreže (engl. *social networks*) koje imaju višestruku primjenu i potiču “novu dimenziju socijalnih interakcija” (Kušić, 2010: 104). Danah M. boyd i Nicole B. Ellison *online* društvene mreže definiraju kao

internetske usluge koje omogućuju pojedincima da (1) stvore javni ili polujavni profil unutar ograničenog sustava, (2) da odrede popis drugih korisnika s kojima će se povezivati, te (3) da imaju uvid i pretražuju vlastiti popis ljudi s kojim su se povezali, kao i drugih ljudi koji su se povezali unutar sustava. Priroda i nomenklatura tih veza može se razlikovati od stranice do stranice (2008: 2).

Ovi internetski servisi zasnovani su na *Web* 2.0 tehnologiji koja omogućuje korisnicima izradu i objavu sadržaja. Koriste se za poslovanje (usp. Relja i Šuljug, 2010; Stanojević, 2011; Lipschultz, 2015), za političko djelovanje (usp. Brautović, John i Milanović Litre, 2013), digitalni aktivizam i participaciju (usp. Car, 2014; Kroló i Puzek, 2014; Brautović, 2012), radnje koje ugrožavaju osobnu i nacionalnu sigurnost (usp. Musladin, 2012), te za različite oblike zabave i razonode, među kojima je poznato umrežavanje (engl. *social networking*). Društvene mreže su specifične jer omogućavaju komunikaciju u realnom vremenu. Musladin (2012: 69) navodi kako su potonje danas zbog tempa života najjednostavnije sredstvo komunikacije.

Siniša Kušić (2010:103) objašnjava kako društvene mreže i društveno umrežavanje (engl. *social networking*) “nisu novi koncepti, odnosno društveni fenomeni, međutim u današnje vrijeme pojavljuju se u novom obliku”. Potreba za povezivanjem je jedna od osnovnih potreba ljudske vrste i zato nas broj korisnika na *online* društvenim mrežama ne smije iznenaditi.

Servisi za online društvene mreže omogućuju pojedincu samoprezentaciju, stvaranje, gledanje i korištenje liste prijatelja, pisanje komentara na profilima svojih prijatelja, slanje privatnih poruka, dijeljenje slika, videa, kreiranje grupa i drugih multimedijalnih sadržaja te tako omogućuju da svaki korisnik sudjeluje u stvaranju sadržaja (Kušić, 2010: 105).

Danas u svijetu različite društvene mreže koristi 2,3 milijarde korisnika (Statista.com, 2016a), dok Facebook, kao tržišni predvodnik, (podatak iz siječnja 2016.), ima 1,55 milijardi aktivnih mjesečnih korisnika (Statista.com, 2016b). Prema podacima DZS-a (prosinac 2015.), društvene mreže u Hrvatskoj koristi 64 % anketiranog uzorka (N = 6039). Najčešći korisnici su osobe mlađe životne dobi. “Mladi prihvaćaju internetske društvene mreže ne samo kao sredstvo zatvorene komunikacije unutar grupe vršnjaka nego i kao platformu za izražavanje i razmjenu ideoloških i političkih stajališta” (Enjolras, Steen-Johnsen i Willebeack, 2013, prema Krolo i Puzek, 2014: 399). Kao što smo naveli, Facebook kao najpoznatija društvena mreža korisnicima omogućuje kreiranje profila koji popunjavaju željenim informacijama koje su vidljive određenom broju drugih korisnika. Takav kreiran profil može otkriti puno o korisniku. Znanstvenici Sveučilišta Cambridge proveli su istraživanje nad 58.466 Amerikanaca koje je pokazalo da *likeovi* Facebook grupa mogu u velikom postotku otkriti seksualnu orijentaciju korisnika, dob, spol, nacionalnost, prosječnu inteligenciju, političku pripadnost, preferencije hrane i pića i sl. (Huffingtonpost.com, 2013).

Uz istinite profile, ova društvena mreža ima puno onih lažnih. Podatak o Facebooku govori da je sve više profila koji nisu stvarne osobe, već lažni profili, kućni ljubimci ili osobne stvari korisnika. Točnije, u 2015. godini Facebook je dosegao 170 milijuna lažnih korisničkih profila (Huffingtonpost.com, 2015). Upravo anonimni (kao i oni pravi), lažni profili korisnicima daju poticaj za širenje ideologija i govora mržnje jer vjeruju da ih je nemoguće pronaći i sankcionirati. Lipschultz piše kako “24/7, u realnom vremenu društvenih mreža, korisnici trebaju biti sposobni brzo donositi odluke” (2015: 215), a da bi bili osposobljeni moraju biti medijski pismeni kako bi znali prepoznati govor mržnje i na njega reagirati.

Sloboda izražavanja vs. govor mržnje

Eppur si muove (Ipak se kreće)

Galileo

Sloboda izražavanja temeljno je ljudsko pravo u svakom demokratskom društvu, a ostvarena je kao rezultat povijesne borbe čovjeka za pravo na vlastitu autonomiju (Ehlers, 2007: 97). Preduvjet ostvarenju slobode izražavanja je, dakle, osiguranje neutralnosti države prema autonomiji pojedinca

(Sadurski, 1999: 16-18). Slobodno izražavanje predstavlja esencijalno pravo čovjeka. Predmetno ne znači da suvremena demokratska društva daju puki fundamentalni značaj slobodi izražavanja, već da je bit demokracije u davanju prednosti slobodi govora čovjeka nad svim drugim njegovim pravima (Kentridge, 1996: 254). Michel Verpeaux (2010: 11) definirajući slobodu izražavanja ide još i dalje te utvrđuje da ista obuhvaća i slobodu udruživanja, slobodu informiranja te čak i slobodu misli. U svakom slučaju, sloboda izražavanja nadilazi puki sadržaj nečije manifestirane ideje, već uključuje pravo na korištenje svih sredstava komunikacije: novina, radija, televizije, interneta. Dakle, sloboda govora nije samo sloboda od cenzure njegova sadržaja, već i sloboda od onemogućavanja korištenja sredstava za njegovu realizaciju (Sadurski, 1999: 81).

No može li afirmacija prethodno definiranog opsega slobode izražavanja doista biti apsolutna i imati prednost pred svim ostalim pravima čovjeka? Poznati filozof prava i pobornik građanskih sloboda Zechariah Chafee izjavio je: “Moje pravo da vitlam šakom prestaje tamo gdje počinje nečiji nos.” Ova rečenica slikovito opisuje problematiku koja se veže uz slobodu izražavanja. Ona, naime, daje pojedincu slobodu, no ona nije apsolutna, već je ograničena obvezom pojedinca da se suzdrži od bilo kojeg oblika manifestacije svojih misli ili ideja koje bi nanijele štetu drugome, odnosno povrijedile njegov osobni integritet. Osobni integritet pojedinca podrazumijeva prava osobnosti, odnosno subjektivna neimovinska prava koja pravni poredak priznaje nekoj osobi glede njezinih osobnih, neimovinskih dobara (Pezo, 2007: 813).³

Pitanje koje se logično postavlja jest kako odrediti granicu između dopuštenog i zabranjenog izražavanja? U presudi “Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva” od 7. prosinca 1976. godine Europski sud za ljudska prava (ESLJP) zauzeo je stav da sloboda izražavanja ne obuhvaća samo “informacije” ili “ideje” koje su dobronamjerne ili se ne smatraju uvredljivim ili ravnodušnim, nego isto tako i one koje vrijeđaju, šokiraju ili ometaju državu ili bilo koji dio stanovništva (Hudoc.echr.coe.int, 1976). Nasuprot navedenom, u presudi “Erbakan protiv Turske” od 6. srpnja 2006. godine sud je istaknuo da se može smatrati nužnim u demokratskom društvu sankcionirati ili čak i spriječiti sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju mržnju utemeljenu na netoleranciji. Pojednostavljeno, sud je odredio da su zabranjeni svi oblici izražavanja koji predstavljaju govor mržnje (Hudoc.echr.coe.int, 2006). Predmetno vrlo jednostavno zvuči u teoriji, no svjedoci

smo da je u praksi vrlo teško odrediti granicu između slobode izražavanja i govora mržnje. Prema Newtonu Leeju, granica se određuje sukladno cilju kojem određeni sadržaj stremi. Tako sloboda izražavanja ima za cilj osnažiti debatu među pojedincima, dok govor mržnje isključivo potiče na nasilje (2015: 88). Imajući u vidu kriterije razgraničenja slobode govora i govora mržnje postavljene sudskom praksom ESLJP-a, Katherine Gelber pravilno zaključuje da govor mržnje nije puka uvreda ili vrijeđanje nećijih osjećaja, već predstavlja puno veći stupanj povrede prava osobnosti (2002: 87). Prema Gelber, govor mržnje predstavlja takvu povredu prava osobnosti koja se manifestira sljedećim posljedicama: (1) ograničavanje žrtvine osobne slobode “prisiljavanjem” na promjenu radnog mjesta, škole, selidbu, (2) stvaranje osjećaja kod žrtve da su diskriminatorne poruke uobličene u govoru mržnje istinite, (3) uspostava stalnog odnosa podređenosti i stigmatizacija, te (4) onemogućavanje žrtve da se suprotstavi govoru mržnje zbog straha od daljnjih napada (2002: 83).

Praksa Europskog suda za ljudska prava

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava (Zakon.hr, 2010) (u daljnjem tekstu: Konvencija) izričito ne zabranjuje govor mržnje, ali je zato ESLJP svojom praksom uspostavio obvezu državama članicama sprječavati govor mržnje na području vlastite jurisdikcije.

ESLJP primjenjuje dva pristupa kada se suočava sa zahtjevima u kojima je potrebno odrediti predstavlja li određeno izražavanje zabranjeno izražavanje. S tim u vezi, ESLJP postavlja dva pitanja: (1) je li u konkretnom slučaju opravdano ograničenje slobode prema tzv. testu nužnosti u demokratskom društvu, i (2) predstavlja li zahtjev za zaštitom prava zajamčenih Konvencijom zloupotrebu.

Prema Jasni Omejec, ograničenje prava slobode izražavanja zadovoljit će “test nužnosti u demokratskom društvu” ako kumulativno ispunjava sljedeće uvjete: (a) ograničenje mora biti propisano zakonom, (b) ograničenje mora biti poduzeto radi zaštite javnog interesa i prava drugih, te (c) ograničenje mora biti nužno u demokratskom društvu (2014: 1260). Hoće li u konkretnom slučaju biti ispunjeni uvjeti testa nužnosti procijenit će država uvažavajući sve okolnosti konkretnog slučaja i vodeći se pri tome kriterijima definiranim praksom ESLJP-a (Lozo, Dojčinović, 2014: 12). Test nužnosti u demokratskom društvu primijenjen je u presudi “Delfi AS protiv Estonije” od 16. lipnja 2015. godine. Internetski portal Delfi AS je,

naime, objavio članak u kojem su čitatelji komentirali poslovanje jedne trajektne kompanije. Neki od komentara su poticali na nasilje i mržnju prema dioničaru kompanije te je zbog toga Delfi AS odlukom nacionalnog suda osuđen na novčanu kaznu. Uslijed navedenog, Delfi AS je podnio zahtjev ESLJP-u ističući da mu je time povrijeđeno pravo na slobodno izražavanje. ESLJP je, odlučujući o slučaju, primijenio “test nužnosti” te utvrdio da je ograničenje slobode izražavanja opravdano. Iz obrazloženja presude proizlazi da je ograničenje utemeljeno na zakonu budući da je nacionalnim zakonodavstvom propisana civilna odgovornost osobe koja objavljuje sadržaje koji potiču na nasilje i mržnju. Delfi AS je tijekom postupka isticao da se zakonska odredba na njega ne odnosi s obzirom na to da su autori spornih komentara njegovi čitatelji, dok je portal, kao posrednik, samo omogućio njihovu objavu. Unatoč navedenom, ESLJP je utvrdio odgovornost Delfi AS-a s obzirom na to da je imao mogućnost brisanja spornih komentara. Konačno, ESLJP je zaključio da je ograničenje slobode izražavanja u konkretnom slučaju legitimno i nužno u demokratskom društvu u cilju zaštite prava osoba čiji je osobni integritet povrijeđen (Hudoc.echr.coe.int, 2015).

Primjer primjene principa zabrane zloupotrebe prava na zaštitu pred Sudom ESLJP je primijenio u presudi “Pavel Ivanov protiv Rusije” od 20. veljače 2007. godine. Pavel Ivanov bio je vlasnik i urednik novina *Russkoye Věche*. Nacionalni sudovi osudili su ga za javno poticanje na etničko, rasno i religijsko nasilje te mržnju. Pavel Ivanov je, naime, objavio seriju članaka u kojima je Židove opisao kao izvor zla u Rusiji te pozivao javnost na njihovo isključenje iz društva. Nakon što je osuđen pred nacionalnim sudovima, Pavel Ivanov je podnio zahtjev ESLJP-u ističući da njegova osuda predstavlja povredu prava na slobodu izražavanja. ESLJP je zaključio da njegov zahtjev predstavlja zloupotrebu prava na traženje zaštite pred ESLJP-om s obzirom na to da njegovo djelovanje bez ikakve sumnje predstavlja govor mržnje. Iz tog razloga ESLJP je, pozivajući se na odredbu članka 17. Konvencije, odbacio zahtjev Pavela Ivanova kao nedopušten (Hudoc.echr.coe.int, 2007).

U pogledu govora mržnje na internetu važno je naglasiti da je ESLJP meritorno odlučivao i donio presudu samo u predmetu “Delfi AS protiv Estonije”. Spomenuta presuda predstavlja svojevrsni presedan u praksi ESLJP-a budući da uspostavlja odgovornost administratora internetskih stranica za objavljene komentare iako administratori nisu autori komentara. Međutim, navedena presuda samo je početak razvoja prakse ESLJP-a u odnosu na govor mržnje na internetu. S tim u vezi valja ukazati na to da je pred ESLJP-om u tijeku

postupak “Buda protiv Poljske” u kojemu ESLJP odlučuje predstavljaju li uvredljivi komentari objavljeni na lokalnoj društvenoj mreži usmjereni protiv pojedinca govor mržnje (Hudoc.echr.coe.int, 2013). Postavlja se pitanje kako će i kada presuda koju ESLJP donese u ovom predmetu utjecati na regulaciju sadržaja koji se objavljuju na društvenoj mreži Facebook.

O istraživanju

Unazad nekoliko godina sve je aktualnija tema govora mržnje, koji je sve učestalija pojava na društvenim mrežama. Problematiku je moguće promatrati iz konteksta obrazovanja (medijske pismenosti) i prava (zaštite). Medijski pismeni pojedinci znat će kritički promišljati i evaluirati određeni medijski sadržaj. Problem s kojim se susrećemo je da u hrvatskom obrazovnom kurikulumu još uvijek ne postoje definirani moduli koji se bave medijskom pismenošću i samim time postotak onih koji ne znaju evaluirati medijske sadržaje je veći. Pravna strana odnosi se na mehanizme zaštite od utjecaja medijskih sadržaja (u ovom slučaju od govora mržnje).

Željeli smo pokazati kako se govor mržnje manifestira na najmnogoljudnijoj *online* društvenoj mreži, Facebooku. Od korisnika smo željeli doznati jesu li se susretali s govorom mržnje, prepoznaju li ga kada na njega naiđu i znaju li kako na njega reagirati. Istraživanjem smo htjeli ukazati na problematiku kojoj premalo pažnje posvećuju i obrazovni sustav i pravne institucije države.

Istraživačko pitanje na koje smo željeli odgovoriti je kakva su korisnička iskustva povezana s govorom mržnje na Facebooku. Zadaća istraživanja bila je metodom ankete ispitati u kojoj mjeri i na koji način su se korisnici susretali s govorom mržnje na Facebooku, prema kome je bio usmjeren, kako su reagirali i kako su se od njega zaštitili. Cilj istraživanje je bio kreirati profil prosječnog korisnika na osnovu rezultata dobivenih ovom anketom.

Metoda istraživanja

Metoda korištena u istraživanju bila je anketa. “Anketa je prikupljanje podataka ispitivanjem uz primjenu posebnog formulara – anketnog upitnika” (Tkalec Verčić i sur., 2010: 103). Miroslav Vujević (2002: 125) kaže kako se anketa kao metoda za prikupljanje podataka koristi u 90 % istraživanja.

U užem smislu, koji se danas najčešće rabi, anketom nazivamo standardizirani (metodološki definiran) postupak s pomoću kojeg se potiču, prikupljaju i analiziraju izjave odabranih ispitanika s namjerom da se dobije uvid u stavove, mišljenja, preferencije, motive ili oblike ponašanja određenih društvenih skupina ili da se nešto dozna o njihovim demografskim, socijalnom i ostalim osobinama (Lamza Posavec, 2013: 3).

Vesna Lamza Posavec (2013: 3) objašnjava kako je ova metoda zbog svoje prividne jednostavnosti provedbe ujedno i najzlorabljenija metoda u različitim vrstama laičkih istraživanja. Međutim, kako bismo dobili precizne rezultate, potrebno je imati metodološko predznanje za ispravnu konstrukciju anketnog upitnika, odabir uzorka i provedbu ankete. Iako se dobiveni podaci u velikom postotku obrađuju kvantitativno na različite načine (da bismo dobili frekvenciju neke pojave), “dijelovi ankete mogu sadržavati pitanja otvorenog tipa, čija obrada zahtijeva kvalitativan pristup” (Tkalec Verčić i sur., 2010: 104). Lamza Posavec (2013: 69-93) dijeli tehnike anketiranja na: (1) terensku anketu, (2) anketu telefonom, (3) anketu poštom, i (4) anketu internetom.

Za potrebe ovog istraživanja koristili smo anketu internetom. Kao prednosti ovog načina anketiranja Lamza Posavec (2013: 93-94) navodi: (1) niske troškove provedbe, i (2) moguću primjenu relativno opsežnih anketnih upitnika, dok kao neke nedostatke izdvaja: (1) izrazitu i pristranu reduciranost osnovnog skupa, (2) veliku autoselekciju ispitanika, i (3) potpunu nemogućnost kontroliranja anketne situacije.

Uzorak

U istraživanju smo koristili, namjerno, neprobabilističko uzorkovanje, čiji “se uzorci ne biraju prema kriteriju matematičke vjerojatnosti nego u skladu s nekim kriterijem istraživača – njegovim pretpostavkama, očekivanjima ili znanjem o populaciji na koju se rezultati poopćavaju” (Lamza Posavec, 2013: 45). Facebook je društvena mreža gdje nije moguće provesti probabilističko, slučajno, uzorkovanje (čiji se rezultati mogu generalizirati) jer nemamo jasan broj jedinica prema kojemu bismo mogli doći do slučajnog, matematički proračunatog uzorka. Iz navedenog razloga, iz skupine neprobabilističkog uzorkovanja, koristili smo uzorak dobrovoljca. Iako se ovi rezultatu ne mogu generalizirati, oni nam mogu biti smjernica za buduća srodna istraživanja. Jedinica analize bio je korisnik društvene mreže Facebook.

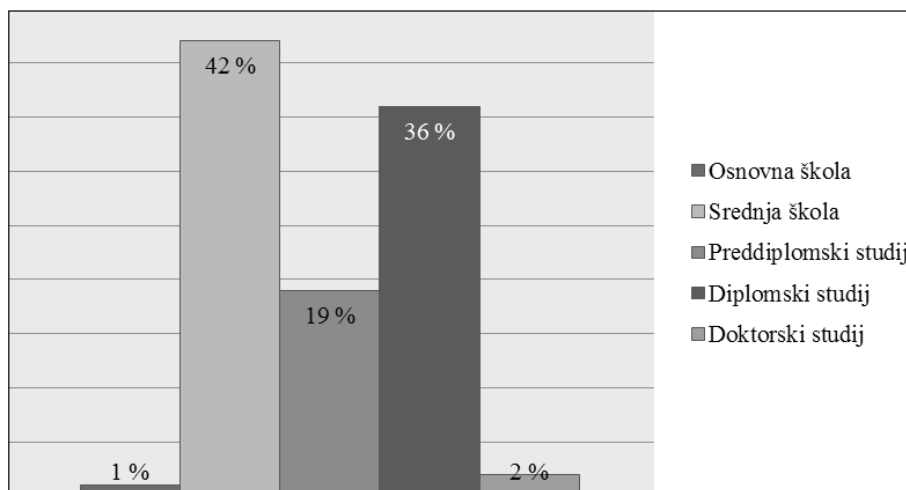
Postupak i način provedbe istraživanja

Istraživanje smo proveli u periodu od 15. do 19. lipnja 2015. Naziv anketnog upitnika glasio je *Govor mržnje na Facebooku*. Upitnik s 11 pitanja otvorenog i zatvorenog tipa konstruirali smo u Google obrasci (*Google Forms*) aplikaciju koji smo prosljeđivali korisnicima koji su u vremenu istraživanja bili *online*.

Faze u provedbi istraživanja bile su: (1) konstruiranje anketnog upitnika, (2) odabir uzorka, (3) prikupljanje podataka, i (4) interpretacija prikupljenih podataka. Nakon završenog anketiranja, ukupan broj jedinica analize koji su dobrovoljno pristupili anketnom upitniku bio je $N = 308$.

Rezultati i rasprava⁴

Od ukupnog uzorka od 308 ispitanika na anketu je odgovorilo 226 (73 %) osoba ženskog, naspram 82 (27 %) osobe muškog spola. Navedeni podatak nije statistički značajan pokazatelj budući da je uzorak bio namjeran, a broj anketa poslanih osobama ženskog ili muškog spola nije zabilježen.

Grafikon 1. Stečeni stupanj obrazovanja korisnika ($N = 308$)

Izvor: Autori

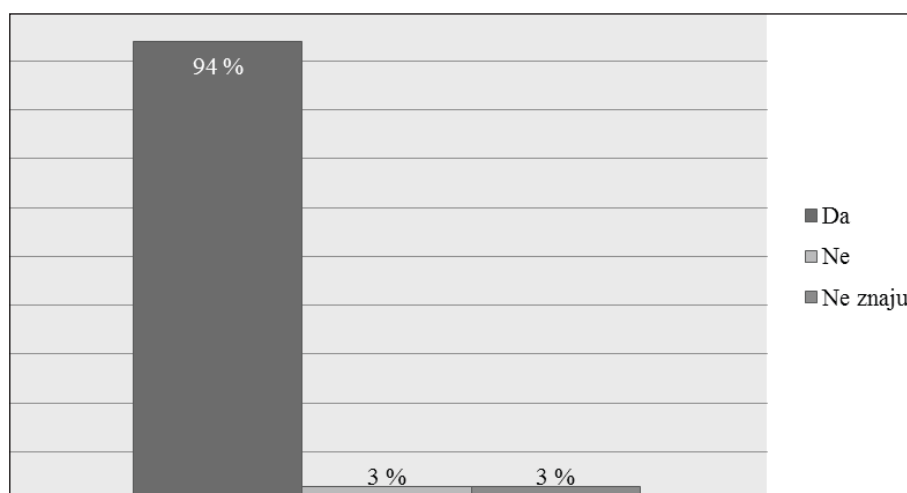
Najveći broj upitnika ispunile su osobe mlađe životne dobi (238 ispitanika od 15 do 34 godine). Ovaj podatak odgovara rezultatima DZS-a iz 2014. koji pokazuju da 95 % osoba u dobi od 16 do 24 godine i 90 % osoba u dobi od

25 do 34 godine koriste internet (Dzs.hr, 2014). Najstarija osoba koja je ispunila upitnik imala je 67, a najmlađa 15 godina. Prosjek godina koji smo dobili dijeljenjem ukupnog zbroja godina sudionika s brojem sudionika je 29,7. Od ukupno 308 ispitanika, samo jedna osoba nije odgovorila na pitanje o dobi.

U Grafikonu 1 prikazano je kako najveći postotak od 42 % (131) ispitanika ima završenu srednju školu, 36 % diplomski studij (111), 19 % (58) preddiplomski studij, 2 % (5) doktorski studij te 1 % (3) osnovnu školu.

Govor mržnje kao nezaobilazan sadržaj

Gotovo svi ispitanici (v. Grafikon 2), njih 94 % (292), uočili su sadržaje koji se, na temelju njihova shvaćanja, mogu kvalificirati kao govor mržnje. Samo 3 % (8) ispitanika nije uočilo takve sadržaje, dok njih 3 % (8) ne zna.

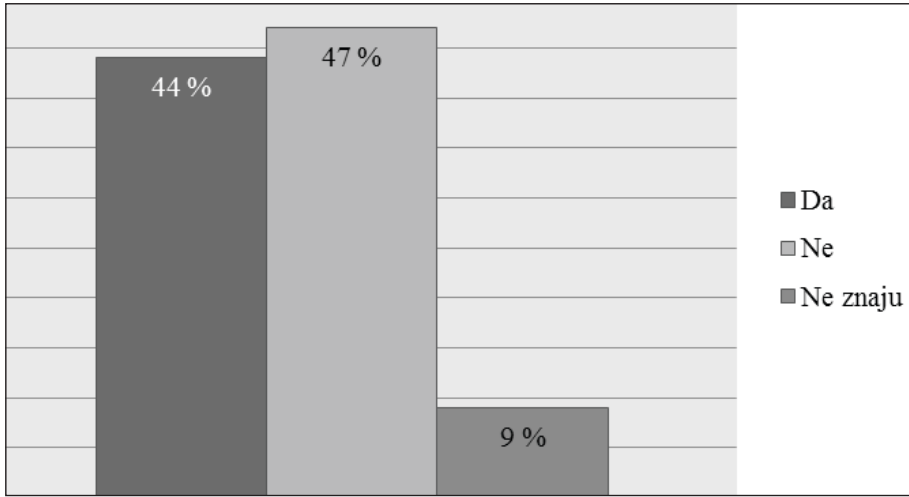

Grafikon 2. Jesu li se korisnici susreli s govorom mržnje? (N = 308)

Izvor: Autori

Korisnici kao žrtve govora mržnje

Iskustva korisnika pokazuju (v. Grafikon 3) da se 47 % (145) nije susrelo s govorom mržnje koji je bio usmjeren prema njima osobno. S druge strane, 44 % (136) korisnika bili su izravne žrtve sadržaja koji se prema njihovom shvaćanju može kvalificirati kao govor mržnje, dok samo 9 % (27) korisnika ne zna je li govor mržnje bio usmjeren prema njima ili ne.

Grafikon 3. Je li govor mržnje bio usmjeren prema korisnicima osobno? (N = 308)

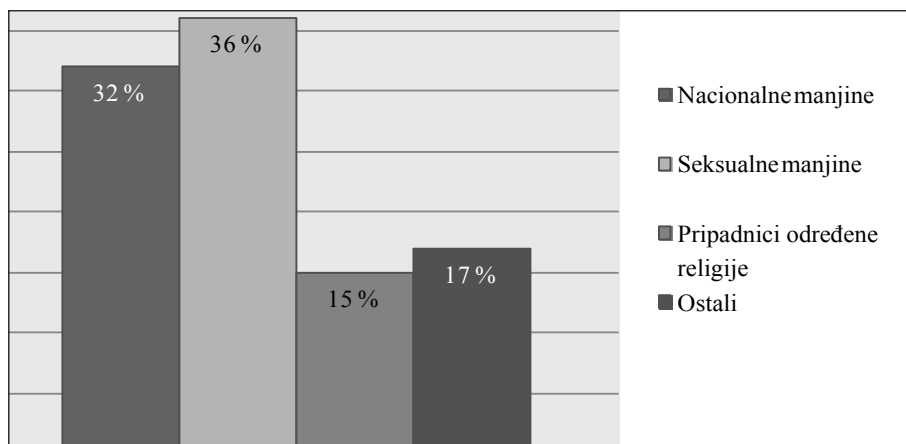
Izvor: Autori

Nacionalne i seksualne manjine – najčešće žrtve

Rezultat je pokazao (v. Grafikon 4) kako je sadržaj s kojim su se susreli korisnici, a predstavlja govor mržnje, u najvećoj mjeri usmjeren prema seksualnim manjinama (36 % – 112), nacionalnim manjinama (32 % – 99), pripadnicima određene religije (15 % – 45) i ostalima 17 % (52). Seksualne manjine najčešće su žrtve govora mržnje, što je posljedica još uvijek relativno konzervativnog društva u kojem živimo. Navedeno je, u posljednje dvije godine, vrlo vjerojatno i posljedica referenduma o braku⁵ koji je aktualizirao pitanje o pravima seksualnih manjina, ali i stvorio pozitivne i negativne reakcije kod ljudi. Govor mržnje usmjeren prema nacionalnim manjinama posljedica je političko-povijesnih prilika u kojima se našla Hrvatska.

Iz odgovora “ostali”, navest ćemo neke od zanimljivih primjera koji su se frekvencijski najčešće pojavljivali:

- drugačiji, oni koji se ne uklapaju u “standarde“
- fizički izgled
- kulturne razlike
- ljudske osobine
- navijači sportskih klubova
- novinari
- politički svjetonazor
- poznate osobama
- rad i stručnost ljudi raznih profesija
- žene

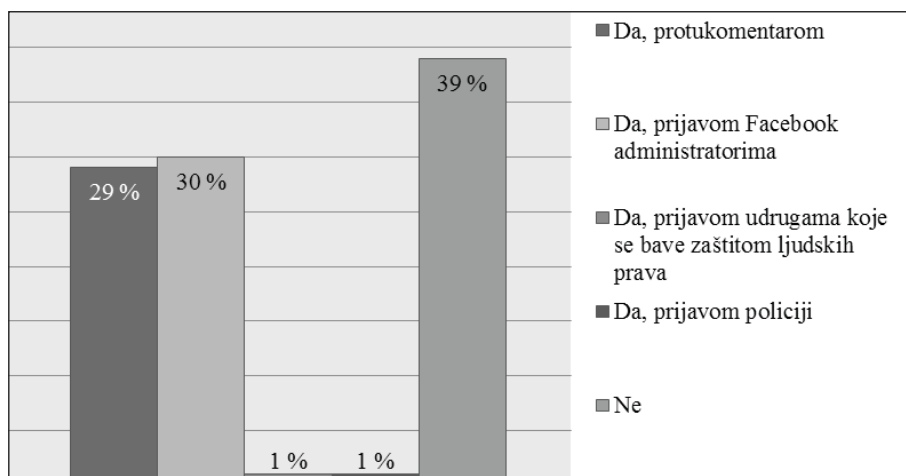

Grafikon 4. Koje su manjinske grupacije najčešće žrtve govora mržnje? (N = 308)

Izvor: Autori

(Ne)reakcija korisnika na govor mržnje

Kao što smo prethodno utvrdili, veliki postotak korisnika susreo se s govorom mržnje, no najveći postotak, njih 39 % (122), nije na njega uopće reagirao, 30 % (94) prijavilo je takve sadržaje Facebook administratorima, 29 % (90) reagiralo je protukomentarom, dok je samo jedan korisnik (1 %) takav sadržaj prijavio udrugama koje se bave zaštitom ljudskih prava ili policiji. Ovaj podatak je vrlo zabrinjavajući jer vidimo kako najveći postotak korisnika ne reagira na govor mržnje, te ga tako na jedan način i indirektno odobravaju.

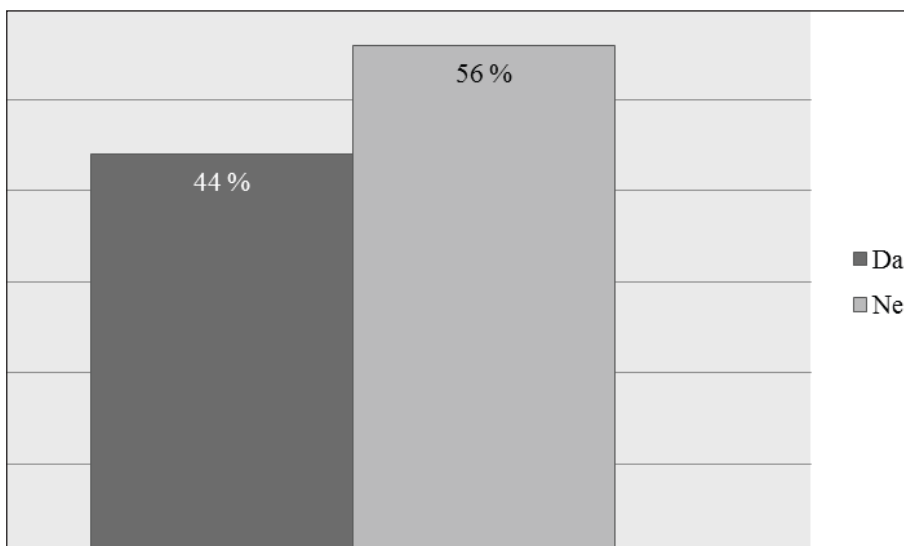

Grafikon 5. Reagiraju li korisnici na govor mržnje? (N = 308)

Izvor: Autori

(Ne)znanje korisnika o mehanizmima zaštite

Željeli smo ispitati poznaju li korisnici mehanizme zaštite od govora mržnje usmjerenog prema njima osobno ili nekome drugom. Najveći postotak korisnika, 56 % (173), izjasnio se da ne poznaje mehanizme zaštite, dok je 44 % (135) korisnika odgovorilo da zna kako se zaštititi od govora mržnje.

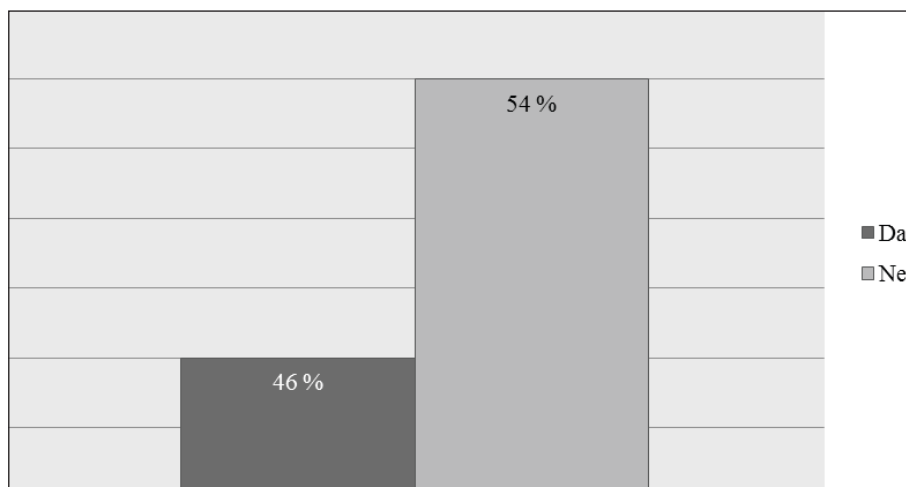
Grafikon 6. Znaju li korisnici kako se zaštititi od govora mržnje (N = 308)

Izvor: Autori

U Hrvatskoj danas djeluju brojne udruge čije je primarno djelovanje usmjereno na zaštitu ljudskih prava (Centar za mirovne studije, Kuća ljudskih prava, B.a.B.e. itd.). Spomenute udruge osiguravaju, između ostalog, podršku žrtvama govora mržnje edukacijom i savjetovanjem glede postupaka koji se mogu poduzeti prema počiniteljima. S obzirom na to da govor mržnje predstavlja zabranjeno ponašanje inkriminirano u okviru kaznenog djela javnog poticanja na nasilje i mržnju Kaznenog zakona, progoni se po službenoj dužnosti nadležnog državnog odvjetnika na temelju podnesene kaznene prijave. Dakle, i u potonjem slučaju potrebno je aktivno djelovanje bilo same žrtve govora mržnje bilo korisnika koji su došli u doticaj sa spornim sadržajem.

Prijava sadržaja Facebook administratorima

Facebook je prepoznao problematiku pojavnosti govora mržnje, te slijedom naznačenog nudi mogućnost određene vrste zaštite. Naime, Facebook omogućava korisnicima korištenje opcije *report*, odnosno prijavljivanja neprimjerenih sadržaja. Grafikon 7 nam pokazuje da je 54 % (165) korisnika iskoristilo ovu mogućnost, dok njih 46 % (143) to nije nikada učinilo.

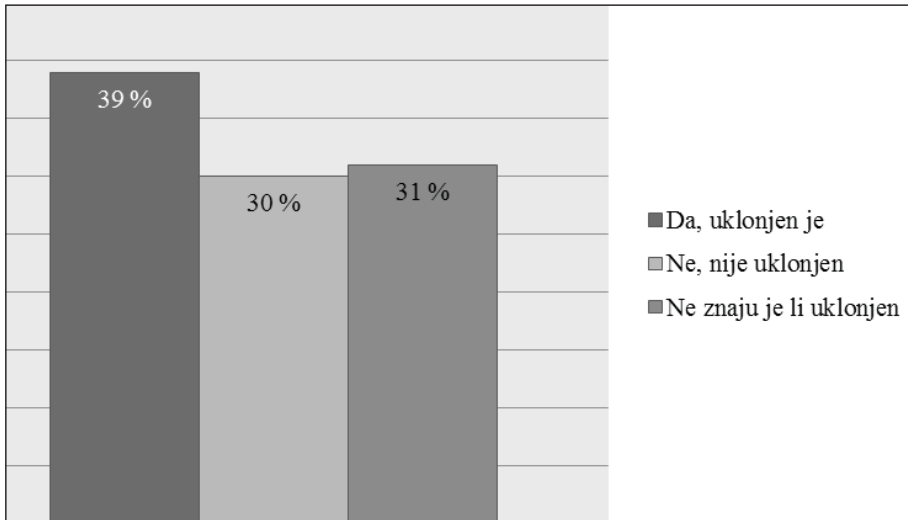
Grafikon 7. Prijavljuju li korisnici govor mržnje Facebook administratorima (N = 308)

Izvor: Autori

Uklanjanje spornog sadržaja

Korisnici koji reaguju na govor mržnje odgovorili su (v. Grafikon 8) kako je takav sadržaj nakon prijave administratorima u najviše slučajeva uklonjen (39 % – 47), dok njih 31 % (38) ne zna je li sadržaj uklonjen ili ne, a 30 % (36) zna da sporan sadržaj nije uklonjen. Sama činjenica da ovakvi sadržaji nisu uklonjeni dovodi u pitanje efikasnost Facebook administratora. Kontaktiranjem jednog od administratora doznali smo da Facebook povodom prijave nepoželjnih sadržaja koristi unaprijed definirane algoritme pomoću kojih utvrđuje predstavlja li prijavljeni sadržaj govor mržnje ili ne. Algoritmi u sebi sadrže one segmente govora mržnje koji su prepoznatljivi u cijelom svijetu (nacizam, fašizam, homoseksualnost i sl.). Problem se javlja u sredinama u kojima su se razvili neki specifični

aspekti govora mržnje karakteristični upravo za tu sredinu. Tako primjerice Facebook algoritam neće prepoznati sintagmu “Nož, žica, Srebrenica” (grupa koja postoji na Facebooku) s obzirom na to da algoritam najprije prevodi sintagmu “Knife, wire, Srebrenica” na engleski jezik koja gubi svoje stvarno značenje. Naime, algoritam u većini slučajeva neće ukloniti takav sadržaj jer u njemu ne vidi ništa sporno.

Grafikon 8. Uklanjanje spornog sadržaja nakon prijave administratorima (N = 121)

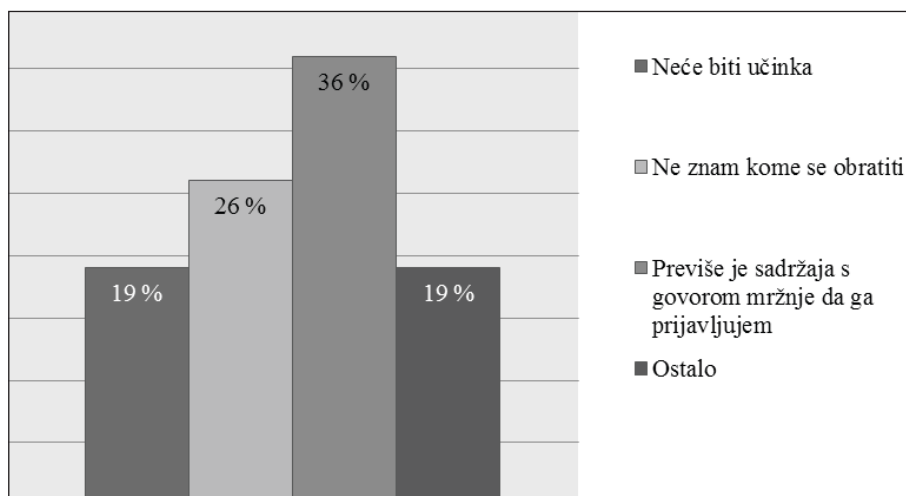
Izvor: Autori

Pasivnost, ravnodušnost i neznanje – glavne prepreke suzbijanju govora mržnje

Grafikon 9 pokazuje razloge zašto korisnici ne prijavljuju sadržaj koji predstavlja govor mržnje. Tako 36 % (61) njih smatra kako je previše sadržaja s govorom mržnje da bi ga prijavljivali, 26 % (44) ne zna kome se obratiti, 19 % (31) smatra da neće biti učinka, dok 19 % (32) navodi opciju ostalo, čije najzanimljivije odgovore prikazujemo u nastavku:

- difuzija odgovornosti (netko drugi će prijaviti)
- tko (je) jači taj kvači
- inertnost i strah od neuspjeha
- kad vidim da takve strašne riječi dobiju preko 300 “lajkova”, osjetim se u manjini i ne vidim smisao u prijavljivanju

- ne smatram to klupsko prepucavanje nekim ekstremnim govorom mržnje!!!
- nekim stvarima je bolje ne pridavati nikakav značaj
- nije mi se dalo ulaziti u doticaj s ljudima koji tako misle niti raspravljati se s njima
- takve ljude sam u tom trenutku doživjela kao maloumne i “seljačine” i nadalje sam ih ignorirala i izbjegavala kontakte i rasprave s njima
- takve stvari rješavam direktno komentarom kojim debelo posramim onoga tko je to napisao...
- treba sanirati uzroke a ne posljedice
- zbog slobode govora. Osobno ignoriram takve izjave.

Grafikon 9. Korisnički razlozi za neprijavlivanje sadržaja koji predstavlja govor mržnje (N = 168)

Izvor: Autori

Marija – korisnica kreirana iz rezultata istraživanja

Slijedom dobivenih rezultata ovog istraživanja stvorili smo prosječan profil korisnika Facebooka. Prosječan korisnik, u našem neprobablističkom uzorku, osoba je ženskog spola prosječne starosti 30 godina, sa završenom srednjom školom (u daljnjem tekstu: Marija). Marija se susrela s govorom mržnje i u podjednakom broju slučajeva bila je i nije bila žrtva govora mržnje. Govor mržnje s kojim se Marija susrela bio je usmjeren prema nacionalnim i

seksualnim manjinama. Marija u pravilu nije prijavljivala Facebook administratorima govor mržnje budući da je Facebook pun takvog sadržaja, te je smatrala da će netko drugi to učiniti. Ipak, u onim slučajevima u kojima je prijavila govor mržnje sporni sadržaj je bio uklonjen. Marija ne poznaje mehanizme zaštite osobnog ili tuđeg integriteta od govora mržnje.

Zaključak

Sintetizirajući rezultate dobivene istraživanjem, možemo zaključiti kako je problematika govora mržnje na društvenoj mreži Facebook aktualna i da joj treba posvetiti pozornost iz dva aspekta: pravnog i edukacijskog.

Nastavno na iznesenu teoriju i rezultate istraživanja, zaključili smo da je zakonska regulativa u Hrvatskoj u okviru koje se inkriminira i sankcionira govor mržnje zadovoljavajuća s obzirom na to da štiti osobni integritet svakog pojedinca, ali i integritet svih manjinskih skupina u društvu. Zaštita je pružena ne samo u domeni kaznenog prava, čija je svrha kažnjavanje počinitelja, već i u domeni građanskog prava, čija je svrha pružanje pravične zadovoljštine žrtvi govora mržnje. Međutim, unatoč vrlo zadovoljavajućoj zakonskoj regulativi, rezultati u praksi izostaju.

Primarni problem, a što je i ovo istraživanje pokazalo, jest da korisnici ne poznaju dovoljno dobro mehanizme zaštite koje im osigurava zakonska regulativa. Jednako tako ne razumiju moguće štetne posljedice govora mržnje kako na pojedinca tako i na društvo u cjelini. Jedan od razloga za neodgovorno ponašanje na internetu je i anonimnost, koja korisnicima daje određenu sigurnost da će bez obzira na uvredljive i mrzilačke komentare ostati nekažnjeni. Nedostatak svijesti o štetnim posljedicama govora mržnje vidljiv je u najčešćim odgovorima koje su korisnici dali u anketi.

Mišljenja smo da odgovornost leži i u vlasnicima mrežnih stranica, koji bi trebali regulirati neprimjerene sadržaje. Problem je što je na Facebooku previše sadržaja s govorom mržnje koji je gotovo nemoguće procesuirati u realnom vremenu.

Rješenje vidimo u obrazovanju putem formalnog obrazovnog sustava (kroz module građanskog odgoja, hrvatskog jezika i/ili etike) ali i kroz neformalne projekte i kampanje koje za cilj imaju medijski opismeniti pojedinca.

Red bez slobode i sloboda bez reda jednako su štetni.
Theodore Roosevelt

Bilješke

- ¹ U radu smo koristili muški rod za imenice ispitanik i korisnik iako se pritom podrazumijeva i ženski rod (ispitanice i korisnice).
- ² Definicija govora mržnje izvorno je određena u Preporuci Vijeća ministara država članicama o govoru mržnje Br. (97) 20, od 30. listopada 1997. godine (Coe.int, 1997).
- ³ Prava osobnosti, sukladno Ustavu RH, jesu pravo na dostojanstvo, čast i ugled, pravo na zaštitu osobne i obiteljske privatnosti, pravo na slobodu vjeroispovijesti i dr. (Zakon.hr, 2014).
- ⁴ Rezultati pretvoreni u postotke zaokruženi su na cijele brojeve.
- ⁵ Referendum o braku održan je 1. prosinca 2013., na kojem su se građani RH (65,87 % od onih koji su izašli na referendum) izjasnili kako brak, kao isključivo zajednica muškarca i žene, postaje Ustavna kategorija. Referendum je organizirala konzervativna građanska udruga *U ime obitelji*.

Literatura

- Belavusau, Uladzislau 2013. *Freedom of Speech – Importing European and US Constitutional Models In Transitional Democracies*. Abingdon: Routledge.
- Boyd, M. Danah i Ellison, B. Nicole 2008. “Social Networks Sites: Definition, History, and Scholarship” *Journal of Computer – Mediated Communication* 13(2008):210-230.
- Brautović, Mato, John, Romana i Milanović-Litre, Iva 2013. “Kvantitativna analiza sadržaja komunikacijskih obrazaca na Facebooku: studija slučaja Vlade Republike Hrvatske” *Medijske studije* 4(8):45-59.
- Brautović, Mato 2012. “Utvrđivanje utjecaja internetskih aktivista: Upotreba Twittera u prosvjedima protiv hrvatske vlade” *Medianali* 6(11):1-12.
- Car, Viktorija 2014. “Digital Activism. Digital Media and Civic Engagement in Croatia” *Southeastern Europe* 38(2014):213-231.
- Carr, Nicholas 2011. *Plitko. Što internet čini našem mozgu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Castells, Manuel 2003. *Internet galaksija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Christakis, A. Nicholas i Fowler, H. James 2010. *Povezani – Iznenađujuća moć društvenih mreža i kako one utječu na naše živote*. Zagreb: Algoritam.
- Coe.int, Vijeće Europe 1997. “Recommendation no. R (97) 20 Of the Committee of Ministers to Member States on ‘hate speech’” ([http://www.coe.int/t/dghl/standard-setting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standard-setting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf), pristupljeno, 6. 3.2016).
- Dislajkamrznju.hr 2014. “Što je govor mržnje?” (http://www.dislajkamrznju.hr/sto_je_govor_mrznje, pristupljeno, 19. 12. 2015)
- Dzs.hr, Državni zavod za statistiku 2015. “Primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) u kućanstvima i kod pojedinca u 2015., prvi rezultati” (<http://>

- www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/02-03-02_01_2015.htm, pristupljeno, 8. 3. 2016).
- Dzs.hr, Državni zavod za statistiku 2014. "Primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) u kućanstvima i kod pojedinca u 2015., prvi rezultati" (http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/02-03-02_01_2014.htm, pristupljeno, 8. 3. 2016).
- Echlers, Becker 2007. *European Fundamental Rights and Freedoms*. Berlin: De Gruyter Rechtswissenschaften verlags-GmbH.
- Gelber, Katherine 2002. *Speaking Back: The Free Speech Versus Hate Speech Debate*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hudoc.echr.coe.int, Europski sud za ljudska prava 1976. "Case of Handyside v. the United Kingdom" ([http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499#{"itemid":\["001-57499"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499#{)), pristupljeno, 19. 10. 2015).
- Hudoc.echr.coe.int, Europski sud za ljudska prava 2015. "Case of Delfi AS v. Estonia" (<http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-155105?TID=qowwttwprb>, pristupljeno, 19. 10. 2015).
- Hudoc.echr.coe.int, Europski sud za ljudska prava 2013. "Andzej Buda v. Poland" (<http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-79619?TID=kmwstdlzfbd>, pristupljeno, 3. 3. 2016).
- Hudoc.echr.coe.int, Europski sud za ljudska prava 2006. "Case of Erbakan v. Turkey" ([http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-1728198-1812055#{"itemid":\["003-1728198-1812055"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-1728198-1812055#{)), pristupljeno, 19. 10. 2015).
- Hudoc.echr.coe.int, Europski sud za ljudska prava 2004. "Pavel Ivanov v. Russia" (<http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-79619?TID=kmwstdlzfbd>, pristupljeno, 7. 3. 2016).
- Huffingtonpost.com, The Huffington Post portal 2015. "Facebook's War Continues Against Fake Profiles and Bots" (http://www.huffingtonpost.com/james-parsons/facebook-war-continues-against-fake-profiles-and-bots_b_6914282.html, pristupljeno, 8. 3. 2016).
- Huffingtonpost.com, The Huffington Post portal 2013. "Your Facebook 'Likes' Can Reveal If You're Gay, How You Vote: Study" (http://www.huffingtonpost.com/2013/03/11/facebook-likes-personality-traits_n_2854403.html, pristupljeno, 8. 3. 2016).
- Internetlivestats.com, Stranica za monitoring interneta 2016. (<http://www.internetlivestats.com>, pristupljeno, 2. 3. 2016)
- Kentridge, Sydney 1996. *Freedom of Speech: Is It the Primary Right?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Krešimir, Krolo i Puzek, Ivan 2014. "Upotreba internetskih društvenih mreža i participacijske dimenzije društvenog kapitala mladih na primjeru Facebooka" *Društvena istraživanja* 23(3):282-405.
- Kušić, Siniša 2010. "Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije" *Život i škola* 24(2):103-125.

- Lamza Posavec, Vesna 2013. *Metode istraživanja: anketa i analiza sadržaja*. Neobjavljena skripta.
- Lipschultz, Jeremy Harris 2015. *Social Media Communication. Concepts, Practices, Data, Law and Ethics*. New York: Routledge.
- Lozo, Rajka i Dojčinović Ida 2013. *Govor mržnje na internetu kroz prizmu zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Neobjavljen rad (dobitnik Rektorove nagrade na Sveučilištu u Zagrebu – akademska godina 2013./2014.)
- Musladin, Mia 2012. "Utjecaj društvenih mreža na nacionalnu sigurnost", *Medianali* 6 (11):67-85.
- Newton, Lee 2013. *Counterterrorism and Cybersecurity: Total Information Awareness*. New York: Springer International Publishing Switzerland.
- Omejec, Jasna 2014. *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava – Strasbourški Acquis*. Zagreb: Novi informator.
- Pezo, Vladimir ur. 2007. *Pravni leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Relja, Renata i Šuljug, Zorana 2010. "Novi oblici rada u umreženom društvu" *Informatologija* 43(2):143-149.
- Ružić, Nataša 2011. "Internet i videoigre: uzročnici povećane agresivnosti među mladima" *Medijske studije* 2(3-4):16-28.
- Sadurski, Wojciech 1999. *Freedom of Speech and Its Limits*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Stanojević, Marija 2011. "Marketing na društvenim mrežama" *Medianali* 5 (10):165-180.
- Statista.com, Statistički portal 2016a. "Number of social network users worldwide from 2010 to 2018 (in billions)" (<http://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>, pristupljeno, 9. 3.2016).
- Statista.com, Statistički portal 2016b. "Leading social networks worldwide as of January 2016, ranked by number of active users (in millions)" (<http://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>, pristupljeno, 8. 3. 2016).
- Tkalac Verčić, Ana, Sinčić Ćorić, Dubravka i Pološki, Nina 2010. *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M.E.P. d.o.o.
- Verpeaux, Michael 2010. *Freedom of Expression: In Constitutional and International Case Law*. Strasbourg: Council of Europe.
- Vujević, Miroslav 2002. *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zakon.hr 2014. "Ustav Republike Hrvatske" (<http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>, pristupljeno, 19. 11. 2015)
- Zakon.hr 2010. "(Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda" ([http://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](http://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda), pristupljeno, 22. 11. 2015)
- Zgrabljic Rotar, Nada 2011. *Digitalno doba – Masovni mediji i digitalna kultura*. Zagreb: Naklada Medijska istraživanja.

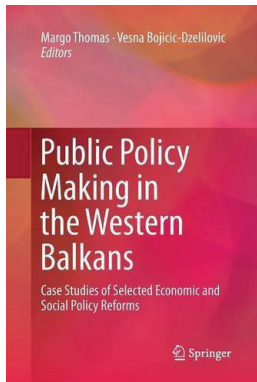
Hate Speech on Social Networks – Case Study: Facebook

Since its establishment in 2003 and until today Facebook has become the most progressive social communication network that represents a medium through which we can freely express our ideas, thoughts, and transfer information. Today we can witness the abuse of the freedom of speech offered by Facebook, a freedom which is among other things used for spreading ideas and thoughts that incite to violence and hatred towards individuals or specific social groups, thus turning Facebook into a platform for propagation of hate speech which is the subject of this study. The research question that we tackle is what are the actual user experiences associated with hate speech on Facebook. The method of the research is based on using surveys to examine to what extent and in what way the users faced hate speech on Facebook, towards whom was it directed, how did they react and how could they protect themselves. The aim of the research is to create a profile of the average user based on the results obtained in the surveys. The results of the research confirmed the initial research thesis by which the users experienced hate speech, but they do not know how to fully evaluate it.

Key words: internet, social networks, Facebook, hate speech, freedom of speech, legal protection

PRIKAZI

Margo Thomas, Vesna Bojicic-Dzelilovic (eds). (2014) ©2015. *Public Policy Making in the Western Balkans. Case Studies of Selected Economic and Social Policy Reforms*, Dordrecht : Springer, 244 pages, ISBN: 978-94-017-9346-9

Building on existing collaboration among a group of social scientists from the Western Balkans and the International Finance Corporation, World Bank Group, the book “Public Policy Making in the Western Balkans” represents a lens for examining the key elements of the policy making process in a region with a turbulent recent history and affected by the global financial and economic crisis, starting in 2008.

Its editors, Margo Thomas and Vesna Bojicic-Dzelilovic are internationally recognized scholars on policy-making processes in the transition economies of the Western Balkans. Margo Thomas served as Lead Operations Officer in the Investment Climate Department in the Trade and Competitiveness Practice at the International Finance Corporation (IFC), World Bank Group until November 2014. Currently she is an international policy

advisor, with a strong focus on building coalitions to design and implement sustainable reform and the political economy of reform. The co-editor of this book, Vesna Bojicic-Dzelilovic is researcher at the Department of International Development, London School of Economics and Political Science. Her main area of research is on the economic transition of former communist regimes, with a particular focus on the rise in informal practice, the political economy of conflict and post- conflict reconstruction.

Public policy making capacity has increasingly become a constant topic revealed by European Union strategic documents and domestic ones, especially when we speak about EU enlargement and countries from the Western Balkans. The wish of the Western Balkan countries to become EU Member States and the weak institutions and limited governance capacity have created a space for a much more interventionist role of international actors, particularly the European Union in driving the transition and reform process. Moreover, state governments and policymakers have actively engaged in bargaining based on political and economic expediency in determining the selection, scope and implementation of reforms.

In this context, the book provides a comprehensive overview on the Western Balkans’ experience of public policy reforms. The book is composed of three main parts, relevant to the topic, namely the Western Balkans in the EU Neighborhood: Economic and Social Policy Reforms (chapters 2 to 5), Policy Making

and Governance: Building Markets and Competitiveness in the Western Balkans (chapters 6 to 9) and Policy Making and Governance: National and Sub-national Policies (chapters 10 to 12).

The design concept, content and structure of the book support an integrated approach in which the case studies is the core.

Part I summarizes the recent experiences on social and economic policy reforms (in three areas of social policy: higher education, employment and social security - in the narrow sense) in the Western Balkans, emphasizes the aspects of fiscal policy and competitiveness in the light of the global financial crisis, and finally looking at local development and regional competitiveness policy.

In Part II, the book goes deeper on practical aspects. When we read the book it is important to keep in mind the fact that like other post-communist East Central European countries, the countries from Western Balkans have been undergoing a multiple transition.

In an analytical perspective, the authors discuss several main aspects of policy-making, such as: regulatory policy, investment policy, and higher education and the Bologna process. In the past decade, this approach became one of the most successful reform areas of the government reform agenda in the Balkan countries, including Romania, especially due to implementation of regulatory impact assessment (RIA). The progress of implementation of RIA in Serbia is very well outlined in chapter 6, Part II of the book. Chapter 7 is focused particularly

on the role of different groups of policy actors in Kosovo in designing investment policies and the impact this has had in the country's economic development. The investment policies represent a basis for economic development, but politics and policy environment provide a context for policy making and often determine the policy outcomes. These factors can support the foreign investment, but in the same time can be a barrier for it. The example offered by authors for Kosovo, emphasizes the role of these factors. The next case study discuss the role of higher education for European Union integration. For the new EU member states, accession to the EU involves a complex process of adjustment to the "rules of the game" operating within the EU. The reader can find here the transformations of the Montenegrin higher education system in line with the Bologna Process as a major higher education reform initiative. The last chapter from this part (chapter 9) presents the measures taken by Serbia in order to deal with the financial crisis which hit the whole of Europe. The added value of this study consists in the possibility to put in a comparative perspective the different measures taken by European countries in the context of financial crisis. As a result, the European Union created the European semester and European financial governance.

The third part, called Policy Making and Governance: National and Sub-national Policies, analysed several policies in Albania, Republic of Macedonia

Chapter 10 is organized in two main parts: (1) decentralization policy in

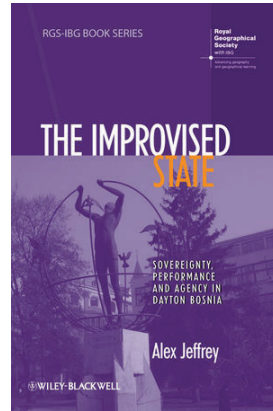
Albania and, (2) regional development in the EU member states as a model to which Albanian decision makers purport to aspire. Since the 1990s, decentralization in Albania has advanced, but continues to face several challenges. In chapter 11 several issues concerning the competitiveness policy in emerging and transition economies are identified.

The last chapter comprises the conclusions of the authors. According to their view one of the reasons for the value of this book is that it “explores policy making in the transition economies of the Western Balkans, by examining the role of policy actors in driving the policy agenda as well as the design and implementation of policy reforms making the case for strengthening the policy making process and building capacity in government, academia, the private sector and civil society in order to improve the quality, ownership, credibility, and sustainability of the policies that are critical for economic growth and social development”.

Through an ambitious purpose, namely to produce expert knowledge that can be used by policy makers, the added value of this book is twofold: (1) to build a foundation for examining economic and social policy making in the Western Balkans and (2) to support the understanding of politics, process and dilemmas associated with policy making in a challenging post-socialist, post-conflict political and economic landscape (p. 2).

Tatiana-Camelia Dogaru

*National University of Political Studies and
Public Administration Bucharest, Romania*

Jeffrey, Alex (2013). *The Improvised State: Sovereignty, Performance and Agency in Dayton Bosnia*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Da li je moguće izgraditi državu i osjećaj pripadnosti, identifikacije i lojalnosti na temeljima mirovnog sporazuma koncipiranog na garanciji teritorijalnog integriteta kroz etnički zasnovanu unutarteritorijalnu podjelu i, ako jest, u kojoj je mjeri taj poduhvat improvizacija? Da li je Bosna i Hercegovina improvizirana država, odnosno da li je improvizacija *modus operandi* procesa izgradnje postdejtonske Bosne i Hercegovine i u kojoj mjeri su rezultati tog procesa održivi? Zasigurno motiviran sličnim pitanjima, dr. Alex Jeffrey analizira izgradnju bosanskohercegovačke države nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir (GFAP) i zapažanja iznosi u knjizi *The Improvised State: Sovereignty, Performance and Agency in Dayton Bosnia* izdatoj 2013. godine u Velikoj Britaniji.

Improvizirana država nije usamljen prikaz izgradnje postdejtonske bosanskohercegovačke države, ali jest doprinos

nastojanjima da se prikaže kompleksnost tog procesa i da se demaskiraju politike i prakse njegovih aktera. I dvadeset godina nakon potpisivanja GFAP-a, Bosna i Hercegovina je prostor sukoba različitih vizija državnosti, što potvrđuje autorovu tvrdnju da država nije statična pozadina političkog života, već dinamični proces u kojem učestvuje niz aktera. Upravo stoga se izgradnja države može shvatiti kako je shvaća i sam autor – kao improvizacija koja zahtijeva i umješnost i resurse. U tom smislu, *Improvizirana država* jest doprinos razvoju teorije države, jer “naglašava kako se razumijevanje državnosti artikulira i prakticira od strane niza društvenih aktera mimo onih koji se tradicionalno smatraju predstavnicima države” (176), ali i “omogućava uvid u načine na koje akteri izokreću ili preraduju ideje države, ne u obliku protesta ‘izvan’ državnih struktura, već unutar procesa u kojem se te strukture reproduciraju” (176).

Svoju teorijsku postavku Jeffrey potvrđuje kontekstualizacijom savremene Bosne i Hercegovine, i to demaskirajući upotrebu geopolitičkih diskursa – poput *linije razgraničenja* (*fault line*), *tampon zone* (*barrier*) i *vrtloga* (*vortex*) – u formulaciji politika prema Bosni i Hercegovini i ideja kakva bi ona trebala biti, te ih prepoznaje u temelju državnosti postdejtonske Bosne i Hercegovine i identificira prirodnu tenziju među njima kao izvor dejtonskog paradoksa.

Linija razgraničenja nudi pojednostavljenu sliku svijeta kojom se nastoje objasniti i lokalizirati sukobi: nasilje izbija na spojevima, duž linije razgraničenja, a

Bosna i Hercegovina je locirana upravo na prostoru razgraničenja nekadašnjih imperija i njihovih sfera utjecaja i antagonizama. Osnovna posljedica usvajanja teze jest geografski determinizam: ako su sukobi duž zamišljene linije razgraničenja neizbježni, onda je jedino rješenje formaliziranje same linije razgraničenja kao stvarne granice između strana u sukobu, jer su “nacionalni identiteti spojeni sa određenim teritorijama” (69). Stoga je *linija razgraničenja* neiscrpan izvor naracija i domaćih političkih aktera u cilju legitimiranja teritorijalno-političkih zahtjeva.

Tampon zona implicira “zajednički interes kroz političko i teritorijalno jedinstvo” (50) između suprotstavljenih političkih snaga. Jeffrey tvrdi da ovakva konceptualizacija prostora ima niz implikacija, uključujući da državna teritorija može biti ujedinjujući faktor koji će pomiriti suprotstavljene interese unutar nje i da očuvanje teritorijalnog integriteta države ima primat nad pravom na samoopredjeljenje. Utjecaj teze prepoznaje u pokušajima da se raspad Jugoslavije uredi u skladu s međunarodnim pravom i, s tim u vezi, navodi kako je očuvanje teritorijalnog *statusa quo* bivših jugoslavenskih republika “igralo ključnu ulogu u procesu arbitraže Badinterove komisije” (65-66).

Konačno, *balkanski vrtlog* je teza o prostoru na marginama Evrope na kojem vladaju “barbarizam, iracionalnost i vječna mržnja” (63) i koji je kao takav suprotan diskursu o Evropi kao “idealu racionalnosti, moralnosti i konsenzualne politike” (63). Istovremeno,

balkanski vrtlog ima moć da uvuče i one koji tom društvu ne pripadaju. Teza, dakle, implicira i da je rat na prostoru bivše Jugoslavije neizbježan ili predodređen prostoru i ljudima i da strane sile svojim angažmanom riskiraju da budu uvučene u sukob, te se neminovno prepoznaje u oklijevanju zemalja Zapada da vojno interveniraju u Bosni i Hercegovini.

Dok su navedeni geopolitički diskursi pojedinačno imali utjecaj na politike i intervencije međunarodne zajednice, najznačajnija međunarodna intervencija u Bosni i Hercegovini – GFAP – odražava sva tri zajedno: *linija razgraničenja*, *tampon zona* i *vrtlog* ugrađeni su u temelje dejtonske Bosne i Hercegovine, a upravo prirodnu tenziju među njima Jeffrey smatra izvorom dejtonskog paradoksa. Prije svega, GFAP je okončao rat na prostoru “drevne etničke mržnje” (68) potvrđujući granice bivše jugoslavenske Republike Bosne i Hercegovine kao vanjske granice države Bosne i Hercegovine, istovremeno mijenjajući njenu unutrašnju teritorijalnu strukturu podjelom na etnički zasnovane entitete. Pored toga, “stvaranjem etno-nacionalnih prostora potvrđene su nacionalističke kartografije, a u isto vrijeme su obećanjem povratka izbjeglica zagarantirani suživot i multietničnost” (69). Postignuti kompromis između teritorijalnog jedinstva i teritorijalne podjele, odnosno teritorijalne podjele na etničkom principu i perspektive obnove multietničkog društva prvi su primjeri improvizacije izgradnje države, koje Jeffrey nadopunjuje primjerima

institucionalne izgradnje i izgradnje civilnog društva u Distriktu Brčko, te uspostave Suda BiH.

Institucionalnom izgradnjom Distrikta Brčko autor jasno argumentira tvrdnju o Bosni i Hercegovini kao improviziranoj državi s obzirom na to da su prakse izgradnje države u Brčkom u velikoj mjeri odražavale prakse u ostatku zemlje. Pritom, ipak, polazne osnove nisu jednake: pitanje Distrikta Brčko nije riješeno GFAP-om, već Konačnom arbitražnom odlukom od 5. marta 1999. godine. Pored toga, za razliku od GFAP-a, koji je ozakonio teritorijalnu podjelu zemlje, Konačna arbitražna odluka je teritorijalno ujedinila ratom podijeljenu općinu u njenim predratnim granicama. Jeffrey implicira još dva paradoksa. Prvo, Distrikt Brčko je uspostavljen kao posebna teritorijalna jedinica, ali bez vlastite teritorije: po principu kondominija, vlasnici teritorije koju zauzima Distrikt su entiteti. Drugo, iako vlasnici teritorije koju zauzima Distrikt, entiteti na toj teritoriji nemaju nadležnosti budući da su ih prenijeli na Distrikt. Dakle, “ovo rješenje znači da su oba entiteta ‘dobila’ teritoriju, iako su ‘izgubila’ administrativnu vlast” (83). Imajući u vidu kompleksnost situacije, a radi osiguranja provedbe Konačne arbitražne odluke, Distrikt Brčko je stavljen pod međunarodnu superviziju. Iako su uloge Supervizora za Brčko i Ureda visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu (OHR) općenito bile ključne za institucionalnu izgradnju Distrikta, njihovo djelovanje otvara niz pitanja koja Jeffrey problematizira

kroz ono što naziva “centralnim temama improvizacije države: stabilnost, sigurnost i neutralnost” (74). U pogledu *stabilnosti*, on ne osporava doprinos OHR-a uspostavi stabilnih, multietničkih struktura vlasti, niti da je djelovanje OHR-a značajno doprinijelo “integraciji podijeljenog Distrikta i ohrabrujućem povratku izbjeglica i raseljenih osoba” (89). Doprinos OHR-a je nesporan i u sferi ekonomije Distrikta, kroz mjere opravdane *sigurnošću* privatnog kapitala, kao i u pogledu *neutraliziranja* etničkih simbola i stvaranju Distrikt-identiteta. Međutim, ukazuje se na tri kontradikcije. Prva je temporalna, s obzirom na očekivanja da novostvorene institucije i tradicije – kao Dan Distrikta Brčko – ostave utisak postojanosti. Druga se tiče odnosa između multietničkog i etničkog, jer primjena etničkih kategorija i etničkog ključa, kao i novog simboličnog pejzaža, upućuju da se multietničnost usko shvaća kao “koegzistencija različitih etničkih grupa, umjesto kao oblik društvene integracije” (103). Konačno, treća je između autoritarnog i demokratskog, odnosno kompatibilnosti izvršnih ovlasti OHR-a s osnovnim načelima demokratije.

Nadovezujući se na posljednju kontradikciju, Jeffrey razmatra izgradnju civilnog društva u Distriktu Brčko kao segmenta izgradnje države, a potom i aktivnosti organizacija civilnog društva na doprinosu istini i pomirenju kroz promociju legitimiteta rada Odsjeka za ratne zločine Suda BiH. Ne potcjenjujući njihov značaj, Jeffrey, ipak, konstatira jaz između *koncepta* – civilnog

društva kao “‘domene’ institucija i pojedinaca ‘između’ države, tržišta i (ponekad) porodice” (107) – i *prakse* – domene u kojoj su “granice između države, tržišta i porodice nejasne, jer moćni akteri pokušavaju da oblikuju aktivnosti teoretski autonomnih institucija” (108), te zaključuje da se izgradnja civilnog društva svodi na “stvaranje racionalnih i individualističkih političkih aktera koji djeluju u skladu sa nalogima improvizirane države” (130).

Zaključujući argumentaciju, Jeffrey istražuje improvizaciju i u kontekstu *evropeizacije Bosne i Hercegovine* te primjećuje kako se ideje pridruživanja Evropskoj uniji koriste u različite svrhe, bilo da se radi o doprinosu daljoj izgradnji države kroz angažman međunarodne zajednice ili o promociji nacionalističkih stavova.

U konačnici vrijedi ponoviti da *Improvizirana država* nije usamljen prikaz izgradnje postdejtonske bosanskohercegovačke države, ali jest doprinos nastojanjima da se prikaže kompleksnost tog procesa, demaskiraju politike i prakse njegovih aktera, te podstakne na promišljanje kako dejtonski paradoks transformirati u funkcionalnu državu na nepovratnom putu evropskih i evroatlantskih integracija, odnosno kako improvizirati improvizaciju da služi izgradnji takve države na ovom mikroprostoru svjetske scene.

Amela Kreho

*Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka
Interdisciplinarni doktorski studij
– Istraživačko polje: Politologija*

Publikacija *Rodni stereotipi: Zvuči poznato?* urednice Monje Šuta-Hibert

Publikacija *Rodni stereotipi: zvuči poznato?* urednice Monje Šuta-Hibert pokazuje dekonstrukciju tradicionalnih pristupa razumijevanju rodnih odnosa putem višedimenzionalnih perspektiva, koristeći se različitim umjetničkim i stilskim metodama i izražajima – od esejsitičkog pristupa, preko stripovnih prikaza, do diskusija i analiza te osvrta o statističkim podacima. Pritom se nudi prikaz različitih problema mladih feminista i maskuliniteta putem trinaest kraćih autorskih crtica i osvrta, pomjerajući fokus ka višeslojnosti problematike mizoginije u rodnim odnosima, pogotovo onim neprimjetnih dimenzija kojima se razvijaju i jačaju kršenja ženskih ljudskih prava.

Monja Šuta-Hibert u svojoj uvodnoj riječi, osvrćući se na nekoliko pojmova u oblasti rodnih studija, opisuje kako je knjiga nastala. “Inicijativa za kreativni dijalog i edukaciju” kao projekt, zajedno s grupom “Brkate”, u stripovnoj formi istaknutog mladog autora Jakova Čauševića, prikazuje mizogine obrasce mišljenja, življenja, i osobito težinu

antifeminističkih pozicija, koji otjelovljuju patrijarhalnu ženskost kao najstrašnije dokidanje sopstvenog egzistentnog principa, a koji u tome svemu predstavljaju najjaču podršku očuvanju i održanju najstrašnijih

oblika patrijarhata, koji otvoreno dupiraju mržnju prema svemu ženskom. Svaka priča, u formi stripa, nagovještava svoje ideje, a idealna je prilika, kako to urednica Šuta-Hibert tvrdi, da “djeluju edukativno i ohrabrujuće”, pogotovo za mlade. Ova publikacija je dio edicije *Bauk FemiNauk* koju izdaje TPO fondacija, a koju je osnovala harvardsko-stanfordska gostujuća profesoricica Zilka Šiljak-Spahić, čija je sjajna ideja omogućila nastanak ovakvih izdanja i radova. Prelazak na bolonjske standarde u obrazovanju i edukaciji mladih, pogotovo u Bosni i Hercegovini, zahtijeva da znanost bude intradisciplinarna, interdisciplinarna, pluridisciplinarna i duhovita, te da u znanosti postoji izvjesna dimenzija ironizacije, koja je nesvakidašnja, a na što je upozorio još Sokrat svojim majeutičkim metodama, dolaskom do znanja metodom propitivanja, vješto postavljenim duhovitim dosjetkama.

Najmističnije u ovoj studiji jest da se ona *in vivo* bavi najstrašnijim, najmračnijim, patrijarhalnim nivoima, najomraženijim, za neke mlade čak i zabranjenim pojmovima “feminizam”, “feministkinja”, kroz crtice dvanaest

feministkinja i jednog mladog feministe, kojih je sve više i u našem društvu. Biti feministkinja je zabranjeno, a biti feminist je nešto sasvim neprimjereno, nepoznato, gotovo začuđujuće. Mladi autori su, koristeći se višestrukim stilskim metodama – od osobnog dnevnika do eseja, iznijeli svoj osobni odnos prema rodnim dimenzijama kao problemu u bosanskohercegovačkoj stvarnosti, odbijajući da ovo postane još jedna monolitna autorska studija, sasvim teorijska, bez ijednog slikovnog prikaza, pokazujući da znanost upravo posjeduje raznolike moduse svoga pojavljivanja i razotkrivanja.

Samim nazivanjem feminizma, feminističke znanosti, naukom koji nije bauk, naglašavaju da je to “samo jedna potencijalna mogućnost, odnosno ideja o svijetu u kojem muškarci i žene, kao i sve druge marginalizirane grupe i pojedinci/ke, ravnopravno sudjeluju u svim oblastima života” (Šuta-Hibert, 2015: 7).

Publikacija je sačinjena od dvanaest kratkih crtica ili eseja u kojima se rastapaju, s ironijskim prošivnim bodom komičnog stripa, nekoliko zanimljivih pojmova koje susrećemo u svakodnevnom životu, a koji su nužni elementi razgovora i u znanosti. Autorice i autor pokušavaju pokazati da su najkompleksnije istine o svijetu ideja života najjednostavnije, te da je potrebna najistinskija umješnost da bi se ono što je kompleksno predstavilo na jednostavan način. Komični prikaz ustvari prelazi u ironijske crtice u kojima svaki od mladih autora/ica pokazuje kako se to

mizoginija zaodjenula na različitim nivoima i ušla tako široko i slobodno u naše živote te odredila interpelaciju identiteta, koji rasijavaju rodnu mržnju ideološki, gotovo uvijek nesvjesno. Publikacija razmatra pojmove od diskriminacije, preko roda i obrazovanja, majčinstva i roda, ženskih subjekata koji su marginalizirani, objektivirani, toliko zlostavljani da nestaju, do žena koje služe kao ukras, bilo politički ili stranački. U tekstu “Šta je to diskriminacija” Ena Bavčić (2015: 10-11) dekonstruira nekoliko rodni stereotipa naglašavajući posljedice rodne diskriminacije, kao što su “seksualno zlostavljanje, zlostavljanje na osnovu trudnoće, rađanja (seksualna i reproduktivna prava), kao i manja plata i nejednaki uslovi prilikom zapošljavanja”. Elmaja Bavčić, aktivistkinja i feministkinja, u svom tekstu govori o intersekciji roda i obrazovanja, demistificirajući kompleksan pojam poput feminizacije zanimanja, koju vidi načinom borbe protiv neravnopravnosti spolova, s tendencijom fokusa na povećanje broja žena u određenim zanimanjima. “Tri crtice, jedan petak” Lamiije Begagić (2015:27), u formi roditeljskog dnevnika, ispisuje stranice o rodnom obrazovanju i socijalizaciji djece u osnovnoj školi, naglašavajući značaj procijepa u vremenu za mladu obrazovanu majku poput onih momenata kada “bauljamo po kuhinji, režemo jabuke, pravimo limunadu i krađući vrijeme od obaveza pokatkad uspijemo živjeti”, ili “Ja sam majka dvoje djece. Jedno je usvojeno, drugo nije.” Ujedno dolazi do

sasvim unutarnjih monologa s neobičnim previranjima, a koji mogu služiti kao pomoć mladima s istim problemima: “Koje je manje moje? Ono za koje nisam stajala u redovima pred birokratskim aparatom ili ono za koje nisam ležala, pod neonskim svjetlima, i govorila, na dripu, mogu ja to?!” “Nevidljivi ženski subjekti” autorice Jasmine Čaušević, magistricе prve generacije sarajevskih rodniх studija, polazi s neobičnom dilemom, koja je ujedno stripovana na stranicama knjige, u kojoj tvrdi da je sasvim neobično što je izumiteljica patenta koji je omogućio Wi-Fi tehnologije Hedy Lamarr žena a da se još uvijek čuju mizogine konotacije o ženama i internetu, dok internetske tehnologije često služe ojačanju patrijarhata u sveprisutnoj repatrijarhalizaciji i retradicionalizaciji. Otvarajući stranice ženske historije, Čaušević navodi brojne žene čija su otkrića promijenila nauku i tehnologiju, a koje su često marginalizirane, zapostavljene, ne zaboravljajući pritom ni prve žene u znanosti s naših područja, poput doktorice Ševale Zildžić-Iblizović, prve doktorice medicine, Maše Živanović, prve matematičarke, i mnogih drugih. Ulazeći u lingvističku dimenziju jezika, Čaušević osobito propagira rodno senzibilan jezik i feminizaciju ženskih zvanja. Tekst “Žene kao politički i stranački ukrasi” Arijane Aganović govori o rodno osjetljivim politikama kao znanstvenoj fantastici za bosanskohercegovački politički život, uz negativne primjere ženskih političkih kampanja koje zapravo ne podržavaju

žene u politici nego ih obeshrabruju, a politika spolne i rodne ravnopravnosti bi zapravo trebala biti pitanje od zajedničkog interesa za sve građane/ke u Bosni i Hercegovini. U nekim od ovih crtica autorice i autori se potpuno otvoreno pokazuju čitalačkoj publici, sa svojim osobnim razočarenjima, tajnama, idejama ili životnim situacijama, poput dobijanja ili gubljenja zaposlenja, kakve nalazimo u priči “Halka života” doktorandice Fakulteta političkih nauka, bosanskohercegovačke feminističke teologinje i anglistice Đermane Šeta. U svom tekstu autorica propituje rodne stereotipe o pokrivanju prilikom zapošljavanja, a tehnička dimenzija rada upotpunjena je stripom magistra rodniх studija Jakova Čauševića u kojem se pokazuju predrasude i njihova neutemeljenost. Feminističko odbijanje identifikacije s tradicionalnim modelom promocije heteroseksualne porodice u pričama o princezama i prinčevima, te s osobitim fokusom na fenomen lažnog krunisanja, gdje je svaki kraj gotovo uvijek sretan, dok su u stvarnosti, kako je to jedan glasoviti pisac davno rekao, sve sretne porodice nalik jedna na drugu, a svaka nesretna porodica je na svoj način nesretna. Azra Smailkadić-Brkić se, dekonstrukcijom bajke, pita hoće li jednom zauvijek iz mode izaći princeze i roze haljine, u skladu s profeminističkom pozicijom prominentnog bosanskohercegovačkog profesora Asima Mujkića o fenomenu mogućnosti zasnivanja ideje o Frankensteinovoj mladoj ili bajci u kojoj su žene racionalni subjekti sa sopstvenim izborima. Patrijarhalne

kovanice poput tradicionalne izreke “dok nas smrt ne rastavi” u crtici autorice Melike Šahinović, koja progovara o legalizaciji razvoda braka, sad su već odavno dekonstruirane u različitim TV emisijama i *showovima*, poput *Jerry Springer showa*, *Varalica*, ili statistikama o brakolomstvu, a koje je najčešće u prvih pet godina braka. Osobito je dubiozna studija autora Ulricha Becka i Elisabeth Beck-Gernsheim nazvana “Normalni kaos ljubavi”, kao i ona novijeg datuma koja se bavi temom braka u postmodernom dobu, a koja iznosi zanimljivu ideju da su danas na djelu ženske biografije, da žene imaju potrebu da ostvare sebe i svoju karijeru, te da se od žena više ne može očekivati dvostruka opresiranost, obaveza domaćice i zaposlene žene. U pogledu budućnosti braka, autori su sasvim pesimistični, i smatraju da će brak vjerovatno prerasti u partnerske odnose, da će primarni *agens movens* zasniivanja odnosa biti želja za kvalitetnom zajednicom, te da će se iz tog razloga dešavati sklapanje više brakova u toku života s ciljem pronalaska idealnog partnera ili partnerice. Publikacija se nastavlja kratkim napomenama o životu žena zlostavljanih u porodici i u bračnoj zajednici. Nerijetko ljudi prožive život a da nikada ne čuju ili ne budu dio edukacije o nasilju te nikada ne dobiju priliku da iziđu iz *circulus vitiosus* nasilja, u kojem nasilnik uvijek vrebava žrtvu, sa spremno pripremljenim patrijarhalnim dosjetkama, a koje imaju za cilj samo jačanje ovisnosti i zatim potpuno gubljenje svijesti o tome šta

je nasilje, a šta nije. O tome govori i Radmila Žigić, naglašavajući statistike iz 2012. godine, prema kojima se 47% žena u Bosni i Hercegovini izjasnilo da je bilo zlostavljano na različite načine. Crtice iz svakodnevnog života usmjeravaju pažnju na nekoliko zanimljivih problema od kojih pate žene, a ne muškarci, a o kojima se mizogini muškarci, nažalost, nikad neće zapitati. Autor Zlatan Delić, otvoreno pokazujući profeminističko stajalište, za koje osobno držim da je veoma važno za jačanje mreže institucionalne podrške borbi protiv nasilja nad ženama, pokazuje koje su to stvarne razlike u očekivanjima koje društvo stavlja pred mlade žene i muškarce i zašto je važno shvatiti te razlike kako bi diskriminacija, koja postoji, bila evidentna. Stoltenberg je, pišući svoju studiju “Odbijam da budem muškarac”, izrekao da odbija da bude muškarac ako biti muškarac znači podržavati nasilje nad ženama, pa je stavljanje na stranu feminističkih pozicija zapravo i pravi muški aktivizam, a koji je propagirao i propagira u “Muškom manifestu” Ben Zemon, pa danas imamo muške manifeste koji nisu mitopoetični nego propagiraju ravnopravnost u bračnoj zajednici, životu i partnerskim odnosima. Magistar rodni studija, koji se bavio konstruiranjem turbofolk identiteta u pjesmama turbofolk pjevačica, govori o nekoliko posve ženskih problema, poput dlakavosti, menstruacije, hranjenja beba, *plavušastim vicevima*. Da bi se ideologija patrijarhalne imperativne bjelačke mizogine zapadne

perspektive mogla razotkriti, nužno je ući u optikum medija i potražiti gdje se nalazi slika žena? Da li je ta slika napredovala od *Happy house wife* mitova ili je ona samo ljepše upakovana, nataložena teretom predrasuda i stereotipa, a koji pod utjecajem repatrijarhalizacije i retradicionalizacije prijete da nas vrate unazad i ne dopuste nam povratak nikada više, te nam pritom dokinu pripadnost bilo kakvom emancipiranom svijetu, dok tamo negdje daleko u zemljama Beneluksa i skandinavskim zemljama mladi s rođenjem dobijaju pravo da žive život bez nasilja, patrijarhalnih predrasuda, primitivizma i nametanja primitivnih obrazaca mišljenja i življenja, koji prokrustovskom metodom ubijaju svaku kreativnost i svaku želju za životom, čineći od mladih ljudi monstrume ili monsturmke koji se nalaze samo u piću, alkoholizmu, narkomaniji, a nerijetko izvrše i samoubistvo. Pitamo se stoga zašto smo se mi morali roditi baš ovdje i šta sad ustvari s tim ovdje da učinimo, te kako to sada i ovdje utječe na ono buduće tamo što bismo mi željeli biti. Kao i kako mi da dobijemo pravo da budemo ovi ovdje, a da mi nemamo obavezu emancipacije nečeg što se apsolutno emancipirati ne može. Te zašto nama zapade u udio tako teška zadaća, te kako je neko konačno ne skinie s naših malih bremenitih pleća kako bismo mi imali pravo na svoje sada i ovdje. Dragana Dardić, direktorica Helsinškog komiteta građana Banja Luka, piše o ženama u ogledalu medija, naglašavajući pritom objektivizaciju ženskog tijela, posebno

u reklamama suhomesnatih proizvoda. Ovo zanimljivo propitivanje u studiji, u pitanju “Zašto još uvijek govorimo o seksizmu”, dovršava se ili razotkriva u novim idejama s autorskim crticama bosanskohercegovačke harvardsko-stanfordske sjajne profesorice Zilke Šiljak-Spahić, gdje autorica pojašnjava ono što je i cilj same studije – distinkciju najfrapantnijih, najfantazmagoričnijih, najciničnijih i najzastrašujućih pojmova seksizam i BENEVOLENTNI SEKSIZAM. Profesorica Šiljak-Spahić, objašnjavajući pojam seksizam, tvrdi da je to “termin posuđen iz engleskog jezika i odnosi se na stereotipe, predrasude i diskriminaciju na osnovu spola, u najvećoj mjeri ženama i protiv žena” (2015: 107). Profesorica ujedno pojašnjava i raznolike reakcije na ovaj pojam, a koje su nužne i veoma potrebne, te lako razumljive i napisane za sve one koje bi mogao zainteresirati. Ali seciranje *in vivo* pojma seksizam naša feministička teologinja Zilka Šiljak-Spahić doseže uvođenjem pojma BENEVOLENTNI SEKSIZAM, koji je zapravo jako teško pronaći u široj feminističkoj rječničkoj literaturi. Tako da studija koja počinje kao šaljiva priča, zagonetka ili dosjetka u stripu, u svojim crticama, dolazi do veoma značajne i neophodne znanstvene analize, koja je i originalna i nužna da se shvati kako nas patrijarhat mami, opčinjava, nosi, kao ideologija koju mi često podržavamo iako to ne bismo željeli, iako toga nismo svjesni. “Benevolentni seksizam je samo na prvi pogled bezopasan i dobronamjeran, a u suštini je

diskriminirajući i patronizirajući. Ženama se kaže da zaslužuju pažnju i zaštitu, te da se muškarac treba brinuti o njima, voljeti ih, finansijski ih izdržavati, i poštediti ih teških poslova zbog njihove uloge majčinstva” (2015: 108-109). Najstrašnija dimenzija “glorifikacije” jeste kontrola i zabrana ženama prava na ravnopravno učešće u javnom, političkom i porodičnom životu, a patrijarhalno društvo nagrađuje “samozrtvujući matrijarhat” (Blagojević M.), status koji ženama daje određenu moć u odnosu na druge žene i druge muškarce, pa time uljepšavaju i čine prividno taj život ljepšim i boljim, dok u stvarnosti taj status primarno lišava žene prava na ravnopravan status u društvu uopće, čineći od njih nekoga ko još uvijek nije u stanju da shvati osnovne odrednice “Obrane ženskih prava” Mary Wollstoncraft u riječima *Žene budite razumne!* Tako se u postmodernizmu još uvijek slave dihotomije, na čije lišavanje naše bosansko-hercegovačko društvo nema pravo ili im nije doraslo. Stoljećima nakon predane i krvave borbe za ženska ljudska prava repatrijarhalizacija i retradicionalizacija još uvijek ubiru svoje žrtve, redovito, i uvijek iznova, otežavajući pravo na ostvarivanje ženskih ljudskih prava onima koji ih žele uživati.

Ovaj autorski rad izuzetno je kreativan rad grupe mladih autorica i autora, upotpunjen umjetničkom dimenzijom izražavanja urbane gradske populacije, stripom, a koji predstavlja korisno mjesto iznalaženja ideja, uputa, crtica i novih spoznaja o rodnim

odnosima i stereotipima, te je iz tog razloga veoma dobrodošlo i korisno autorsko ostvarenje čitalačkoj publici svih generacija u Bosni i Hercegovini i govornom području jezika ovog regiona, pa ga u tom smislu s oduševljenjem i preporučujem u zahvalnost autorima na korisnoj edukativnoj publikaciji, uz želju da njihova edicija zaživi i donese nove i nove naslove, a osobito u polju rodnih studija.

Lejla Mušić

Fakultet političkih nauka Sarajevo
Odsjek za sociologiju

Najil Kurtić, Vedada Baraković, Zarfa Hrnjić-Kuduzović, Ivana Ferković Pašić, Danijela Lukić, Zehrudin Isaković, Semina Ajvaz, Samira Demirović, (2016), *Tabloidiziranje stvarnosti, metamorfoza dnevnih novina*, Knjižarska kuća Planjax komerc doo, Tešanj, 2016.

Knjiga *Tabloidiziranje stvarnosti, metamorfoza dnevnih novina* rezultat je prvog sistematičnog istraživanja štampanih

medija u Bosni i Hercegovini, podržanog od Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Autorski tim studijskog odseka žurnalistike Filozofskog fakulteta u Tuzli predvođen profesorom Najilom Kurtićem, uz profesorke Vedadu Baraković, Zarfu Hrnjić-Kuduzović i doktorande Ivanu Ferković Pašić, Danijelu Lukić, Zehrudina Isakovića, Seminu Ajvaz, Samiru Demirović ponudio je pre svega stručnoj javnosti na jednom mestu teorijska razmatranja i praktične rezultate istraživanja iz oblasti današnjeg funkcionisanja štampanih medija. Rukopis je od recenzenta prof. dr Tatjane Vulić ocenjen najvišom ocenom jer je “sagledao trostruku vrednost: saznavnu, pedagošku i praktičnu”, dok recenzent dr. Mirza Mahmutović smatra da su autori nastojali “da identifikuju, mapiraju i evoluiraju profesionalne novinarske kulture štampanih medija u bh. okruženju, pri čemu se ciljano ograničavaju, u empirijskom smislu, na aspekt sadržaja dnevnih novina”.

Profesor doktor Najil Kurtić istraživao je kvalitet dnevnih novina u Bosni i Hercegovini, odnosno sadržajni aspekt kvaliteta dnevnih novina u regionu, s fokusom na BiH sa stanovišta ozbiljnih odnosno tabloidiziranih medija. Analizu profesora Kurtića karakteriše sistematsko objašnjenje suštinski važnih procesa imajući u vidu da je upravo kvalitet medija “kompleksan i protivrečan koncept”. Uzimajući u obzir temeljna pitanja na kojima su se do sada radila istraživanja ovakvog tipa kada se radi o kvalitetu medija, poput sadržaja, organizacije i finansijskog aspekta, prezentovano

istraživanje se odnosilo na “sadržajni aspekt kvaliteta novina, odnosno na utvrđivanje prisustva standardnih elemenata profesionalnog novinarstva posvećenog istini a utemeljenog na objektivnosti postupka izveštavanja. Objektivnost je sadašnji ethos u novinarstvu”. Istraživanje je obuhvatilo: žanrovsku i tematsku strukturu, kao i odnos tematskog područja i žanra, objekt istraživanja, istinitost svojstva sadržaja, faktografsku zasnovanost teksta, podržanost prikaza citatima, broj citiranih osoba, polnu strukturu citiranih osoba, citiranje osoba ženskog i muškog pola, socijalno-funkcionalni identitet izvora citata i pluralnost/unisonost citata, polarizaciju, pristrasnost i ton narativa, objektivnost novinarskog postupka. Sastavni deo istraživačkog rada je i pozicioniranje (hijerarhizacija) teksta, kao i istraživanje glavnih karakteristika naslova, ilustracija (fotografije), antrfilea, identifikovanje autora i mogućnost kontakta s autorom.

Profesor Kurtić je došao do rezultata da je kvalitet dnevnih novina ispod standardnih očekivanja od kvalitetnih novina, ali je iznad nedostataka i ograničenja tabloida. Podaci istraživanja profesora Kurtića, kada je reč o istinitosti narativa, polarizaciji, postupku prikupljanja i tonu izveštavanja, vidljivo odstupaju od standardnih profesionalnih normi. Takođe, ozbiljno je ugrožen elementarni zahtev činjeničnosti izveštaja (vesti), odnosno podaci koji se koriste zasnovani su na neodrživim iskazima.

Profesor Vedada Baraković daje analizu novina i odgovore na pitanje kako

(pre)živeti digitalno doba. Štampana papirna izdanja u doglednoj budućnosti će nestati, ali to neće biti kraj novina kao medija masovnog komuniciranja. Baraković iznosi makar malo optimizma onima koji još uvek redovno “izlaze iz štampe” poštujući dinamiku štampe svoga štampanog medija i posebno podvlači da je istorija štampe pokazala da “ni jedan medij nije mogao uticati na drugi medij u tolikoj meri da bi značio i potpuni nestanak prethodnog medija kao ni potpuni gubitak njegovog značaja i uticaja”. To se pokazalo, smatra Baraković, pojavom radija, televizije, elektronskih i danas svakodnevnim ubrzanim razvojem digitalizacije i izdanjem novina samo u digitalnom obliku. To je dovelo do potrebe da se revidiraju klasične definicije masovnih medija, ovde naročito dnevnih novina, i njihove suštine u društvenoj ulozi. Profesorka Baraković obrađuje tradicionalno poimanje novina u kontekstu korišćenja medija i tehnoloških uticaja. Tako, autorka usvaja podelu medija po Klausu Jensenu na medije prvog, drugog i trećeg stepena. Mediji prolaze kroz faze homocentričnog razvoja, razvijaju se po postulatima analognih tehnologija i dalje u trećem stepenu nastavljaju razvoj u digitalnom dobu i svim obeležjima meta tehnologije. Tradicionalno poimanje novina podrazumeva klasifikaciju po sadržaju, formatu, periodu izdavanja, području izdavanja, tipu publike, jeziku izdavanja i kriterijumu tehnološke platforme. Značajna pažnja u radu profesorke Baraković pridaje se dnevnim novinama. Objašnjava se njihova

podela prema području izdavanja, vrsti publike, prema jeziku izdavanja, tehnološkim platformama, a objašnjene karakteristike dnevnih novina iz ugla stručnog, teorijski utemeljenog staništa mogu poslužiti kako studentima za širenje saznanjih horizonata tako i direktnim učesnicima – novinarima i menadžerima izdanja, direktnim učesnicima “štampane medijske galaksije”. Sve izneseno je veoma važno imajući u vidu da je budućnost štampanih medija neizvesna, smatra profesorke Baraković i posebno ukazuje na moguća rešenja uprkos padu tiraža štampanih izdanja. Uz praćenje “trends distribucije” po Vedadi Baraković budućnost štampanih medija zavisice između ostalog i od “sposobnosti vlasnika, izdavača i zaposlenika da prepoznaju trendove i potrebe svoje publike”.

Zarfa Hrnjić Kuduzović, istražujući trendove, karakteristike i implikacije tabloidizacije novina, smatra da je tabloidizacija globalan ali ne i jednoobrazan fenomen. Autorku ne iznenađuje to što je tabloidizacija univerzalan fenomen, prisutan i u državama sa tradicionalnim kvalitetom novina kao medija, kao što su, recimo, skandinavske države i Francuska. Tabloidizacija kao fenomen nema univerzalno prihvaćenu definiciju, ali se zato sintagma “tabloidizacija kulture” koristi za označavanje komercijalizovanog pristupa medijskom reprezentovanju društvene stvarnosti. Rezultati su pokazali da je tabloidizacija globalan trend, da su razvijena hibridna novinska izdanja i da je nerealno očekivati da će pojedinci, vlasnici kapitala, i u novinskoj industriji

preuzeti demokratsku misiju društva, pogotovo po cenu finansijskih gubitaka.

Ivana Perković Pašić istraživala je metakomunikacijske i semantičke funkcije fotografija i ostalih ilustracija u dnevnim novinama. Potvrđeno je da fotografije podržavaju komunikacijski proces u znatno većoj meri od drugih vrsta ilustracija. Pozitivno su povezane sa metakomunikacijskim i semantičkim funkcijama naslova. Unutrašnja politika i društvo su najviše rangirana tematska područja. Nije potvrđena metakomunikacijska i semantička funkcija kada je reč o interakciji fotografija prema žanru i strukturi naslova.

Odnosom novinara i praktičara odnosa sa javnostima – uticajem na dnevne novine u Bosni i Hercegovini, bavila se Danijela Lukić. Istraživanja su pokazala da se izvori u medijima koriste na netransparentan i nekvalitetan način. Rezultati pokazuju i upozoravaju na neobjektivnost u dnevnim novinama u Bosni i Hercegovini. Jedan od razloga za taj problem je sve češće korišćenje “saopštenja za javnost i izveštavanje sa tzv. pseudodogađaja kao izvora vesti”.

Zehrudin Isaković istražuje istinosna svojstva naslova bosanskohercegovačkih dnevnih novina. Kako su naslovi najistaknutiji elementi teksta i prvi privlače pažnju čitalaca, urednici medija daju im obeležja senzacionalizma svesni činjenice da će time brže komercijalizovati i prodati novine. Generalni zaključak u Isakovićevom radu je da su “u dnevnim novinama u Bosni i Hercegovini zastupljene jednostavne forme teksta sa stanovišta

grafičke opremljenosti, naslovi s referencijalnom funkcijom, nepristrasni i objektivni naslovi koji nemaju uporište u senzacionalizmu”.

Semina Ajvaz istraživala je upotrebu novinarskih formi i naslova u bosanskohercegovačkim novinama. “Sa komunikacijskog stanovišta naslov upućuje na sadržaj teksta i doprinosi interpretaciji poruke koju sadržaj nosi.” Autorka je u istraživanju došla do zaključka da “u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama prevladaju kratke novinarske forme, sažetiji naslovi (do deset reči), koji su referencijalnog karaktera i funkcije.

Samira Demirović je za predmet istraživanja uzela objektivnost postupka prikupljanja obrade i pisanja vesti u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama. Smatra da je “objektivnost esencijalni faktor za uspostavljanje novinarskog kvaliteta i verodostojnosti, koja je pak temelj za izgradnju odnosa na relaciji konzument sadržaja – medij, i konačno kredibiliteta medijske kuće”. Autorka istraživanja zaključuje da “dominiraju tekstovi u kojima su činjenice i mišljenja jasno razdvojeni, da imaju dovoljan broj podataka, a s druge strane citira se samo jedna osoba i između ostalog dominira muški pol kada su u pitanju izvori citata, pa su time narušeni objektivnost, verodostojnost i kvalitet”.

Knjigu *Tabloidiziranje stvarnosti, metamorfoza dnevnih novina*, u izdanju knjižarske kuće Planjax komerc doo, Tešanj, 2016, u svojim bibliotekama treba da imaju svi koji se bave istraživanjem

medija, a naročito ulogom i mestom štampanih medija u Bosni i Hercegovini i regionu, i oni koji naučno sagledavaju svu aktuelnu problematiku štampanih medija u društvu, pogotovo mestom dnevnih medija. Knjiga je dragocena zbirka važnih i nesvakodnevnih naučnih podataka, rezultata istraživanja i naučnih

komentara relevantnih profesora i istraživača studentima koji žele da upotpune znanja. Posebno, može da bude značajna pomoć vlasnicima i menadžerima štampanih medija u daljem pozicioniranju i uopšte opstanku na tržištu.

Mirko Jakovljević

SARAJEVSKI ŽURNAL ZA DRUŠTVENA PITANJA (2016)
SARAJEVO SOCIAL SCIENCE REVIEW (2016)

Web
journal.fpn.unsa.ba

Lektorica / BCS language editor
ZINAIDA LAKIĆ

Lektor za engleski jezik / English language editor
STEPHEN HEFFORD

Prijevod sažetaka na engleski jezik
ERNEST GRIN

Naslovna / Cover design
FABRIKA

DTP
MAHIR SOKOLIJA

Tiraž
100 primjeraka

Štampa / Printed by
A dizajn d.o.o.

Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u / Indexed in
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Political Science Complete (EBSCO)

Copyright©2016
Fakultet političkih nauka – sva prava pridržana

VIKTORIJA CAR, LEALI OSMANČEVIĆ
Televizijski narativi – pričam ti priču

SABIRA ŠAČIĆ-GADŽO
Socijalno pravna zaštita osoba
s invaliditetom u međunarodnim dokumentima i
nacionalnom zakonodavstvu

SINIŠA TATALOVIĆ, DARIO MALNAR
New Security Paradigm and Crisis Management

DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ
Javni medijski servisi Srbije i (ne)ostvarivanje
javnog interesa

TATJANA SEKULIĆ
Harmonization in Turbulent Times: Western
Balkans' Accession to the European Union

JASMIN HASANOVIĆ
Neue Slowenische Kunst:
Političko čitanje umjetnosti kao retrogradne
nadidentifikacije s budućnosti

MARIN BUKVIĆ, ANA VARGEK
Manifestacija govora mržnje na društvenim
mrežama – Studija slučaja: Facebook

TATIANA-CAMELIA DOGARU
"Public Policy Making in the Western Balkans. Case
Studies of Selected Economic
and Social Policy Reforms"

AMELA KREHO
"The Improvised State: Sovereignty,
Performance and Agency in Dayton Bosnia"

LEJLA MUŠIĆ
"Rodni stereotipi: Zvuči poznato?"

MIRKO JAKOVLJEVIĆ
"Tabloidiziranje stvarnosti,
metamorfoza dnevnih novina"

